

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars

Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik

van den Broek, A.; de Haan, J.; Huysmans, F.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van den Broek, A., de Haan, J., & Huysmans, F. (2009). *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars: Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik*. (SCP-publicatie; No. 2009/8). Sociaal en Cultureel Planbureau.

https://archieff18.archiefweb.eu/archives/archiefweb/20200311122454/https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2009/Cultuurbewonderaars_en_cultuurbeoefenaars

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars

Cultuurbewonderaars en cultuur- beoefenaars

Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik

Andries van den Broek
Jos de Haan
Frank Huysmans

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, mei 2009

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2009

SCP-publicatie 2009/8

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Opmaak figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, UK

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Foto omslag: ©Carel Blazer/MAI; Blokker, publiek bij concert van The Beatles, 6 juni 1964 veilinghal Blokker

ISBN 978-90-377-0400-6

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7	
Samenvatting	9	
1	<i>Wisselend bevolkt met hier en daar een opleving</i>	13
1.1	Cultuur en het weer	13
1.2	Aandacht voor cultuur en media	14
1.3	Cultuurparticipatie	15
1.4	Onderwerpen in deze trendrapportage	16
1.5	Bronnen	17
1.6	Opbouw van het rapport	18
2	<i>Cultureel erfgoed</i>	20
2.1	Erfgoed open voor publiek	20
2.2	Musea	21
2.3	Monumenten	26
2.4	Archieven	29
2.5	Nederland in Europa	31
2.6	Samenvatting	34
3	<i>Belangstelling voor kunst</i>	37
3.1	Kunst in soorten en maten	37
3.2	Belangstelling voor podiumkunst	39
3.2.1	Toneel	42
3.2.2	Ballet	45
3.2.3	Cabaret	47
3.2.4	Klassieke muziek	49
3.2.5	Popmuziek	51
3.2.6	Uitvoeringen op feesten	53
3.3	Beeldende kunst	55
3.4	Belangstelling voor de kunsten in Europees perspectief	57
3.5	Belangstelling voor de kunsten in vogelvlucht	63
4	<i>Kunstbeoefening in de vrije tijd</i>	66
4.1	Vormen van kunstbeoefening	66
4.2	Een overzicht van kunstbeoefening	67
4.3	Muziek	71
4.4	Theater	74
4.5	Beeldende kunst	77

4.6	(Multi)media	79
4.7	Schrijven	81
4.8	Kunstbeoefening in Europees perspectief	83
4.9	Kunstbeoefening in de vrije tijd samengevat	85
5	Media en ICT	87
5.1	Het einde van de massamedia?	87
5.2	Gedrukte media	88
5.3	Radio en televisie	91
5.4	Computer offline en online	95
5.5	Openbare bibliotheken	100
5.6	Cinema: bioscoop en filmhuis	104
5.7	Kunst en cultuur via de media	107
5.8	Nederland in Europa	111
5.9	Conclusie: convergentie in media, divergentie naar leeftijd in gebruik	113
6	Trends en achtergronden	118
6.1	Trends in het cultuurbereik en in de publiekssamenstelling	118
6.1.2	Trends in receptieve cultuurdeelname	118
6.1.3	Trends in actieve cultuurdeelname	119
6.1.4	Trends in mediagebruik	120
6.1.5	Publiekssamenstelling	121
6.1.6	Verschuivingen in de publiekssamenstelling	122
6.2	Publiekstrends: beleidsambities en andere beïnvloedende factoren	123
6.3	Publiekssamenstelling: beleidsambities en andere beïnvloedende factoren	125
6.3.1	Jongeren en ouderen	126
6.3.2	Hoogopgeleiden en laagopgeleiden	128
6.3.3	Allochtonen en autochtonen	128
6.3.4	Grote steden en andere gemeenten	129
6.3.5	Vrouwen en mannen	130
	Summary	133
	Literatuur	137
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	141

Voorwoord

Hoewel de overheid enige afstand bewaart tot inhoudelijke beslissingen over de kunsten, houdt ze zich beleidsmatig niet geheel afzijdig van cultuur. Volgens de wet Specifiek cultuurbeleid ziet de overheid een taak in 'het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen', waarbij ze zich laat leiden 'door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid'. Men streeft een hoogwaardig cultureel aanbod na, alsook een brede belangstelling van de bevolking daarvoor.

In opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) rapporteert het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) met enige regelmaat over dat laatste: de culturele belangstelling van de Nederlandse bevolking. In deze studie *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars* wordt verslag gedaan van de laatste ontwikkelingen en de actuele stand van zaken. Wie gaan er naar musea, bezoeken podia en zijn zelf kunstzinnig actief? Welke media gebruiken Nederlanders? Ook verschillen in de cultuurdeelname tussen bevolkingsgroepen komen aan de orde.

Graag bedank ik Remko van der Dool voor zijn werkzaamheden bij het gebruiksklaar maken van de databestanden, maar vooral ook de vele duizenden mensen die meewerkten aan het onderzoek. Alleen dankzij hun antwoorden op onze vragen konden we deze publicatie over culturele belangstelling realiseren.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

In deze trendrapportage over cultuurparticipatie en mediagebruik wordt ingegaan op trends in:

- de publieke belangstelling voor cultureel erfgoed en kunsten;
- het beoefenen van kunstdisciplines in de vrije tijd;
- het gebruik van gedrukte, audiovisuele en digitale media.

De rapportage is geschreven op verzoek van ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en is een vervolg op het SCP-rapport *Cultuurminnaars en cultuurmijders* (Van den Broek et al. 2005). De trends in de omvang en de samenstelling van het kunstpubliek en de kunstbeoefenaars zijn vooral beschreven op basis van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO), met als laatste meetmoment 2007. De omvang en samenstelling van de groepen mediagebruikers zijn beschreven op basis van het Tijdbestedingsonderzoek (TBO), met als laatste meetmoment 2005.

Cultureel erfgoed

De publieke belangstelling voor cultureel erfgoed onder de Nederlandse bevolking is tussen 1995 en 2007 toegenomen. In 2007 bezocht 41% van de Nederlanders ten minste één maal een museum, tegen 35% in 1995. Die groei geldt voor alle typen musea, met uitzondering van volkenkundige musea. In dezelfde periode nam ook het percentage bezoekers van monumenten toe van 43% tot 45%. Archieven trokken eveneens meer publiek: in 1995 was dat nog 2,9% van de bevolking van 16 jaar en ouder, in 2007 4,3%. Sinds 2003 is het museum- en archiefbezoek wel gestegen, maar dat van monumenten niet meer.

Kunsten

De grootste veranderingen deden zich voor bij het bereik van cabaret en populaire muziek (pop, jazz en musical). Sinds 1995 steeg het bezoek aan beide podiumkunsten met ruim 30%. Tussen 1995 en 2007 groeide het aandeel van de bevolking dat ten minste één maal per jaar een musical, pop- of jazzconcert bezocht van 25% naar 34%. In dezelfde periode nam het bezoek aan cabaret toe van 11% naar 15%. Uitvoeringen van klassieke muziek hebben sinds het midden van de jaren negentig daarentegen een kleiner bereik gekregen. Het bezoek aan klassieke muziek daalde tussen 1995 en 2007 van 17% naar 14%. De dalende heeft zich tussen 2003 en 2007 niet voorgezet. Het bereik van (professioneel) toneel en ballet veranderde in de loop der jaren nagenoeg niet. Het toneelbezoek bleef constant op ruim een kwart van de bevolking, terwijl een constante 14% van de bevolking naar beroepstoneel bleef gaan. Omdat het bezoek aan populaire cultuur toeneemt en dat aan traditionele cultuur gelijk blijft, slaat de balans in de publieke belangstelling meer door in de richting van populaire cultuur.

Bij de beeldende kunst valt geen publieksrimp te constateren. De kunstmusea mogen zich in een groeiend bereik verheugen (17% in 1995 en 20% in 2003 en 2007). Het bezoek aan galleries is in de loop der jaren nagenoeg constant gebleven, met een bereik van een op de vijf Nederlanders.

Het bereik van podiumkunsten en beeldende kunst is groter dan het bezoek van voorstellingen en tentoonstellingen doet vermoeden. Uit nieuwe vragen in de enquête uit 2007 blijkt dat in dat jaar ruim 40% van de bevolking een feest met een live optreden bezocht, waarvan een kwart niet naar podiumkunst in een culturele instelling was geweest. Verder bekijken veel Nederlanders (52%) kunst in de openbare ruimte.

Kunstbeoefening in de vrije tijd

Veel Nederlanders doen in hun vrije tijd aan schilderen, toneel spelen of muziek maken. In 2007 was 42% van de bevolking van 6 jaar en ouder op enigerlei wijze actief bezig met kunstbeoefening. In 1995 was dit nog 38%. In 2003 lag het aantal beoefenaars met 44% hoger dan in 2007. De stijgende trend tussen 1995 en 2003 is voor een groot deel toe te schrijven aan de toegenomen populariteit van (multi) media (7% in 1995 en 14% in 2007). Niet alleen groeide het aantal fotografen/filmers (vooral tussen 1995 en 1999), er waren ook meer mensen die de pc gebruikten voor grafische vormgeving. De groei in het aandeel beoefenaars van multimedia bleef na 2003 vrijwel constant. De groep beoefenaars van de meer traditionele kunstvakken als muziek (21% in 2007), theater (4%) en beeldende kunst (23%) is al langer constant in omvang.

Een deel van de beoefenaars volgt les bij kunsteducatieve instellingen of daarbuiten (16% van de bevolking in 2007) en een deel (12%) is georganiseerd in verenigingen en clubs. De cursus- en verenigingsdeelname is het hoogst bij de podiumvakken, en dan vooral bij dans en theater. Sinds 1995 is de verenigingsgraad licht gestegen en bleef de cursusdeelname stabiel.

Mediagebruik

Binnen een relatief constant mediatijdbudget (het aantal uren per week dat aan media wordt besteed) van rond de 19 uur per week wordt het aandeel van de digitale media steeds groter. Het computer- en internetgebruik in de vrije tijd groeide van gemiddeld 0,9 uur per week in 1995 naar 3,8 uur in 2005. De opmars van de digitale media ging samen met een verdere daling in het gebruik van gedrukte media (4,6 uur in 1995 als hoofdactiviteit en 3,8 uur in 2005) en van radio (0,8 uur in 1995 als hoofdactiviteit en 0,5 uur in 2005). Wel valt er in het lezen van boeken sinds 2003 een stabilisering waar te nemen. De boekverkoop is gestegen, terwijl het lenen van boeken bij de openbare bibliotheek is gedaald. Televisie kon na de uitbreiding van het zenderaanbod in de jaren negentig rekenen op een groei in de kijktijd, maar ondervindt sinds 2000 concurrentie van internet. Tussen 2000 en 2005 daalde de wekelijkse televisiekijktijd met bijna twee uur van 12,4 uur in 1995 (als hoofdactiviteit) naar 10,8 uur in 2005.

Het internet heeft zich aangediend als een aanvullende bron van informatie over kunst en cultuur. Het gebruik van dit nieuwe medium is inmiddels de kinderschoenen ontgroeid, al gebruiken Nederlanders gedrukte en audiovisuele media over kunst en cultuur nog steeds vaker als informatiebron dan internet. Ondanks de dalende kijk- en luistertijd kon kunst op radio en televisie zich in een grotere belangstelling verheugen dan tentoonstellingen en voorstellingen. De film trok in de periode 1995-2003 eveneens een groter aandeel Nederlanders, zowel de bioscoop- als de 'filmhuisfilm'. Sinds 2003 heeft die stijging zich niet doorgezet. Sowieso zijn jaarcijfers voor filmbezoek onderhevig aan schommelingen vanwege incidentele 'blockbusters'.

Constanten in de publiekssamenstelling

De publieksgroepen van de diverse cultuuruitingen vertonen in menig opzicht een sterke gelijkenis. Daarin kwam in de loop van de tijd nauwelijks verandering, ook niet in de periode 2003-2007. Elke cultuuruiting trekt stevast relatief veel hoogopgeleiden, autochtonen, en (in mindere mate) inwoners van de vier grote steden en vrouwen.

Op deze rode draad in de publiekssamenstelling bestaan enkele uitzonderingen. Inwoners van de vier grote steden zijn niet meer in monumenten geïnteresseerd dan inwoners van andere gemeenten. De archieven trekken juist meer mannen, en de bioscoop trekt meer allochtonen (vooral Surinamers en Antillianen).

Als we kijken naar de leeftijdsopbouw is het beeld bij de diverse cultuuruitingen niet eenduidig. Cultureel erfgoed (musea, monumenten en archieven) trekt relatief veel jongere ouderen (50-64 jaar). Die groep springt er ook uit bij het bezoek aan ballet, evenals de groep tieners. Bij toneel noteren de 6-11-jarigen de hoogste bezoekpercentages, bij cabaret de 20-34-jarigen, bij popmuziek de 20-50-jarigen en bij klassieke muziek de 65-79-jarigen. Meer dan andere kenmerken differentieert leeftijd dus wie waar naartoe gaat.

Beoefening van verschillende kunstvakken kent geen differentiatie naar leeftijd. Hier zijn steeds de jongeren (6-20 jaar) het meest actief. Verder volgt de samenstelling van de groep kunstbeoefenaars wel weer het vertrouwde patroon: vrouwen, hoger opgeleiden en autochtonen zijn meer vertegenwoordigd.

Ook via de media tonen vrouwen wat meer culturele belangstelling dan mannen, behalve via internet. Tieners en twintigers zijn niet alleen fervente internetgebruikers, maar gebruiken dit medium ook vaker dan de gedrukte media om zich over kunst en cultuur te informeren. Dit is onder geen van de oudere leeftijdsgroepen het geval. Via de media ligt de drempel tot kunst en cultuur lager, hoewel ook hier hoogopgeleiden vaker deelnemen dan laagopgeleiden. De opleidingsverschillen in cultureel mediagebruik zijn bij radio en televisie kleiner dan bij gedrukte media en internet. Mensen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond gebruiken media minder voor kunst en cultuur dan anderen. Cultureel mediagebruik is weliswaar veel minder afhankelijk van fysieke aanwezigheid dan bezoek aan culturele instellingen, maar toch nemen de inwoners van de vier grote steden langs deze weg meer kennis van kunst en cultuur.

Verschuivingen in de publiekssamenstelling

Veranderingen in de publiekssamenstelling hebben vooral met leeftijd te maken. Enerzijds werden jongeren tot 20 jaar cultureel actiever, anderzijds ook de ouderen (ruim genomen: mensen vanaf 50 jaar).

Kinderen van 6-11 jaar gingen in het afgelopen decennium vaker naar (kunst)musea, monumenten, toneel en popmuziek. Onder tieners groeide de toeloop naar (kunst)musea (en in mindere mate naar monumenten), toneel, ballet, cabaret, popmuziek en galleries.

Al geruime tijd vergrijst het publiek van de traditionelere vormen van cultuur (erfgoed, klassieke muziek, toneel en ballet). De groeiende belangstelling daarvoor van ouderen zet door, maar niet op alle terreinen in gelijke mate. Musea en monumenten, en ook ballet en klassieke muziek trokken vooral meer 65-79-jarigen. Archieven, cabaret, bioscoop en popmuziek ontvingen vooral meer 50-64-jarigen, terwijl archieven ook de aanloop van 80-plussers sterk zagen groeien. Ook bij de kunstbeoefening valt op dat geleidelijk steeds meer volwassenen op latere leeftijd een kunstdiscipline beoefenen.

Lieten de 20-49-jarigen het dan afweten? Niet op alle fronten. Bij de traditionelere cultuur was hun participatieniveau stabiel, maar bij de populaire cultuur (cabaret, popmuziek, cinema) steeg hun deelname. Naar cabaret kwamen vooral meer 20-34-jarigen, en naar popmuziek en bioscopen meer 35-49-jarigen.

1 Wisselend bevolkt met hier en daar een opleving

1.1 Cultuur en het weer

‘OCW heeft evenveel invloed op cultuur als het KNMI op het weer’, aldus een *bon-mot* waarin de autonomie van het culturele veld voorop staat en de rol van het beleid sterk gerelativeerd wordt. Daar zit een kern van waarheid in, zowel wat betreft de totstandkoming van het culturele aanbod als de publieke belangstelling. Cultuurbeleid stuit inderdaad op de autonomie van het culturele veld en de vrijetijdsmarkt.

Toch valt op de genoemde stelling ook iets af te dingen. Het beleid stuurt het culturele aanbod niet direct, maar ambieert dat ook niet. Voorop staat een faciliterende rol, waarbij de publieke middelen niet door de overheid zelf worden toegewezen, maar door culturele experts (op het nationale beleidsniveau door de Raad voor Cultuur en het Nederlands Fonds voor Podiumkunsten+, op provinciaal en lokaal niveau via vergelijkbare constructies). Waar wel sprake is van aanzetten tot directere aansturing van het aanbod, krijgen deze stevast de wind van voren, zodat ze niet eens tot concreet beleid leiden. Een mooi voorbeeld van zo’n idee dat het niet ‘haalde’ is het voorstel van voormalig staatssecretaris Nuis om orkesten minimaal 7% Nederlands repertoire te laten programmeren. Het aan de staatsman Thorbecke toegeschreven uitgangspunt dat de overheid geen oordelaar is inzake de kunsten beschermt de autonomie van het culturele veld. Bovendien houdt een groot deel van dat veld de eigen broek op, waardoor het niet aan subsidievoorwaarden gebonden is. Dit geeft beleidsmakers inderdaad meer de rol van meteorologen dan van ‘weermakers’.

Het beleid ter bevordering van de culturele belangstelling stuit behalve op de autonomie van het culturele veld ook op autonome ontwikkelingen in het vrijetijdsveld. Het publiek heeft, zeker in de leeftijd tot 65 jaar, minder vrije uren te besteden dan enkele decennia geleden, doordat er meer huishoudens zijn waarin beide partners betaald werk verrichten. Rond de invulling van die schaarsere vrije tijd is bovendien meer concurrentie ontstaan: er valt meer te kiezen. Dit varieert van korte trips naar buitenlandse steden tot overdekte skibanen en vele andere recreatiemogelijkheden. Kortom, het is niet uit gebrek aan alternatieven dat iemand tot een bezoek aan een culturele instelling of manifestatie besluit. Het beleid ter bevordering van de culturele belangstelling kan in het culturele veld dan ook op steun rekenen. Maar ook daar wordt al te concrete aansturing niet op prijs gesteld, zoals het idee van voormalig staatssecretaris Van der Ploeg om culturele instellingen te verplichten 3% van hun subsidiegelden te besteden aan inspanningen om allochtoon publiek te trekken. Autonomie van de vrijetijdsmarkt, smaakvoorkeuren en het culturele veld maken ook hier beleidsmakers meer tot meteorologen dan tot ‘weermakers’. Beleidsprogramma’s als Cultuur en school en Actieplan Cultuurbereik (opgegaan in het Fonds voor Cultuurparticipatie) zijn vergelijkbaar met pogingen van Chinese regenmakers

om wolken boven fruitgebieden en niet boven de Olympische Spelen uit te laten regenen. Culturele belangstelling lijkt met het weer gemeen te hebben dat men het niet kan maken, hooguit beïnvloeden.

Dit rapport is vergelijkbaar met de eerste helft van het weerpraatje in het avond-journaal, waarin het weer van de voorbije dag wordt beschreven. Onderwerp van dit rapport is echter niet het weer, maar de culturele belangstelling van de Nederlandse bevolking. Het cultuurbeleid en het culturele aanbod komen slechts terzijde aan de orde, respectievelijk in deze inleiding en in de inleidende paragrafen van de diverse hoofdstukken. In het vervolg wordt ook de parallel met het weer losgelaten, omdat de reikwijdte van de vergelijking inmiddels bereikt is. Culturele instellingen en het onderwijs, die steeds vaker samen optrekken, besteden de laatste decennia bijvoorbeeld meer aandacht aan cultuureducatie voor (vooral) jongeren. Deze inspanningen om de culturele belangstelling te stimuleren, kunnen wel degelijk worden opgevat als een poging het weer te 'maken'. Ook het Nationaal Historisch Museum, dat in Arnhem in ontwikkeling is, geeft aan dat beleid wel degelijk het aanbod kan sturen. Omdat cultuurbeleid tevens het mediabeleid omvat, bevat dit rapport eveneens een hoofdstuk over ontwikkelingen in het mediagebruik. Achtereenvolgens komen de belangstelling voor erfgoed, kunsten, kunstbeoefening en media aan de orde. Daarover kunnen we nu alvast melden dat het culturele aanbod wisselend bevolkt is, met hier en daar een opleving.

1.2 Aandacht voor cultuur en media

Cultuur- en mediabeleid richt zich op het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuur en media. In economische termen kan men spreken van vraag en aanbod op cultureel terrein. In het aanbodbeleid zijn overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid leidend, in het vraagbeleid de grootte van de belangstelling en de sociale spreiding daarvan. In dit rapport belichten we vooral de vraagzijde.

Cultuurbeleid aan de vraagkant is gericht op het vergroten en spreiden van het publieksbereik voor cultureel erfgoed en kunsten, en op het bevorderen van kunstbeoefening in de vrije tijd. Bij de publieke omroep is het doel vergelijkbaar: een zo groot mogelijk deel van de bevolking voor een divers en kwalitatief hoogstaand programma-aanbod interesseren. Beleid op het gebied van letteren en bibliotheken tracht zo veel mogelijk mensen leesvaardigheid bij te brengen en tot lezen in de vrije tijd te bewegen, in het bijzonder van literaire boeken. Doel is niet alleen het publieksbereik te vergroten, maar ook sociale en geografische achterstanden daarin tegen te gaan. Lange tijd verwezen sociale verschillen vooral naar sociaaleconomische ongelijkheid in participatie, waarbij het opleidingsniveau vaak als indicator fungeerde. Gedurende de cultuurnotaperiode *Cultuur als confrontatie* (2001-2004) kwam daarnaast ook de spreiding van het cultuurbereik naar leeftijd en etniciteit op de voorgrond te staan (OCW 2000).

Om jongeren meer voor cultuur te interesseren werd in 1996 het project 'Cultuur en school' gestart (OCW 1996), gericht op (her)invoering van cultuur in het onderwijs-curriculum en grotere samenwerking tussen culturele en onderwijsinstellingen. Het vak culturele en kunstzinnige vorming (CKV) werd in 1999 in de bovenbouw van havo en vwo ingevoerd, en in 2003 in het vmbo. Om kennis te maken met allerlei kunstvormen krijgen leerlingen in het kader van dit vak vouchers voor het bezoek aan culturele instellingen. Als reflectieoefening moeten zij een cultureel dossier samenstellen of werkopdrachten maken. Ook het Actieplan Cultuurbereik (2001-2008) had tot doel meer mensen met cultuur in al haar uitingsvormen in contact te brengen (OCW 1999; zie www.cultuurbereik.nl), met opnieuw aandacht voor culturele diversiteit. Het Actieplan Cultuurbereik beoogde op basis van financiële matching met geïnteresseerde provinciale en lokale overheden een extra stimulans te geven aan de culturele infrastructuur, het aanbod en het publieksbereik.

Minister Plasterk heeft de hoofdlijnen van het cultuurbeleid in de notitie *Kunst van leven* (OCW 2007) uitgewerkt in een aantal thema's, waaronder 'participatie'. Ook deze minister wil bevorderen dat cultuur meer mensen bereikt. In een tienpuntenplan cultuurparticipatie schenkt hij aandacht aan educatie, amateurkunst, digitalisering, toegankelijkheid en het gratis openstellen van musea voor kinderen tot en met twaalf jaar. Opvallend prominent aanwezig in vergelijking met eerdere cultuurnota's is de amateurkunst. Volgens de minister speelt amateurkunst een belangrijke rol in de samenleving. Hij wil de actieve deelname hieraan bevorderen door het budget van het Actieplan Cultuurbereik (dat inmiddels is opgegaan in het Fonds voor Cultuurparticipatie) uit te breiden. Ook streeft hij naar ondersteuning van talentvolle amateurs en vrijwilligers. Op het terrein van cultureel erfgoed wil Plasterk meer publieksactiviteiten stimuleren om burgers kennis laten maken met het verleden. Daartoe is een overeenkomst gesloten met de rijksgesubsidieerde musea en ook met alle andere (ca. 440) geregistreerde musea, om de entree gratis te maken voor kinderen tot en met 12 jaar. Het streven om de culturele diversiteit van het kunstenpubliek te vergroten, wordt voortgezet door structureel geld uit te trekken voor kunst- en cultuurprojecten die een meer divers publiek bereiken en die de culturele dialoog in grootstedelijke gebieden aanjagen. Op het terrein van de media gaat Kunst van lezen van start, een programma voor leesbevordering met een belangrijke rol voor de openbare bibliotheken. Dalende abonnementscijfers bij de dagbladen zijn momenteel ook een punt van zorg. Deze worden tegengegaan met de nieuwe Mediawet, die uitgevers meer mogelijkheden biedt om multimediaal te opereren (eerdere crossownership-drempels zijn weggenomen of verlaagd). Een commissie onder leiding van oud-minister van Cultuur Brinkman gaat daarnaast onderzoeken hoe de dalende trend is om te buigen door meer innovatie in het perslandschap.

1.3 Cultuurparticipatie

Om het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) te voorzien van beleidsinformatie publiceert het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) regelma-

tig over culturele trends. In navolging van de eerdere publicatie *Cultuurminnaars en cultuurmijders* (Van den Broek et al. 2005) is dit opnieuw een trendrapportage over het cultuurbereik (kunsten en erfgoed), dit keer aangevuld met gegevens over het mediagebruik.

Deze rapportage over de vraagkant van het culturele veld kent een tegenhanger over de aanbodkant in de publicatie *Cultuurbeleid in Nederland*, waar regelmatig een update van verschijnt (Smithuijzen 2007). Hierin worden de leidende beginselen van het cultuurbeleid beschreven: kwaliteit, verscheidenheid en bereik, alsmede de relatie tussen cultuur en overheid. Die publicatie onderscheidt de drie domeinen kunsten (incl. kunstbeoefening), cultureel erfgoed en media.

Diverse bronnen bieden informatie over ontwikkelingen in cultuurparticipatie. De cultuurstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) omvatten ook bezoekersaantallen, gebaseerd op tellingen aan de deur van culturele instellingen. Voorheen werden die overzichten gebundeld in jaarboeken, tegenwoordig zijn ze op internet te raadplegen (statline.cbs.nl). Het CBS is gestopt met enkele cultuurstatistieken, te weten de statistiek archieven (laatste gegevens 2000) en monumenten (laatste gegevens 2002). Op deze terreinen zijn dus geen recente tellingen van aanbod of bezoeken voorhanden.

Het SCP levert al geruime tijd cijfers over de publieke belangstelling. Met steun van OCW publiceert het daarover een reeks studies getiteld *Het culturele draagvlak*. Daarin wordt afwisselend het cultuurbereik besproken binnen een van de drie culturele beleidspijlers van het ministerie: de kunsten, het cultureel erfgoed en de media. De meest recente studie in die reeks is *Het bereik van het verleden* (Huysmans en De Haan 2007) over ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed. Eerder verschenen in deze reeks *Podia in een tijdperk van afstandsbediening* (Knulst 1995), *Leesgewoonten* (Knulst en Kraaykamp 1996), *Het gedeelde erfgoed* (De Haan 1997), *Het bereik van de kunsten* (De Haan en Knulst 2000) en *Achter de schermen* (Huysmans et al. 2004). Lange tijd werd een trendoverzicht op basis van nieuwste data gepubliceerd in het tweejaarlijkse *Sociaal en Cultureel Rapport* (SCR). Nadat het SCR een thematische opzet kreeg, verviel de mogelijkheid hier van de jongste gegevens verslag te doen. Daarom is besloten een aparte trendrapportage cultuurbereik op te zetten. In 2005 verscheen zoals gezegd het rapport *Cultuurminnaars en cultuurmijders* (Van den Broek et al. 2005), waar dit huidige rapport een vervolg op is.

1.4 Onderwerpen in deze trendrapportage

In deze rapportage beschrijven we trends in de cultuurparticipatie en het mediagebruik. De cultuurparticipatie omvat zowel receptieve deelname (zoals bezoek aan musea en podia) als actieve deelname (kunstbeoefening in de vrije tijd). De receptieve deelname wordt weer verder opgesplitst in de belangstelling voor cultureel erfgoed en voor kunsten. Samen met mediagebruik levert dat hoofdstukken op over:

- Cultureel erfgoed: belangstelling voor musea, monumenten en archieven (over archeologie zijn geen nieuwe gegevens beschikbaar).

- Receptieve belangstelling voor kunsten: bezoek aan podia (toneel, klassieke of populaire muziek, ballet, cabaret) en beeldende kunst (kunstmusea en galleries).
- Kunstbeoefening in de vrije tijd: actieve deelname aan diverse kunstvormen.
- Mediagebruik: gebruik van gedrukte media, radio, televisie, pc en internet, openbare bibliotheken en filmvoorstellingen, alsmede cultuurdeelname via de media.

Van ieder van deze terreinen wordt steeds het publieksbereik (het percentage deelnemers) in kaart gebracht. Om de intensiteit van de deelname te meten, zijn verschillende ingangen gebruikt. Bij de belangstelling voor cultureel erfgoed en kunsten is het aantal bezoeken per 100 inwoners geteld, evenals het percentage frequente en incidentele bezoekers en het gemiddelde aantal bezoeken per deelnemer. Bij het mediagebruik is gekeken hoe vaak en hoeveel aantal uren per week mensen de diverse media gebruiken. Bij kunstbeoefening in de vrije tijd is geen informatie over de intensiteit beschikbaar, maar wel over het volgen van lessen en lidmaatschappen. Steeds worden de gegevens naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en geografische herkomst uitgesplitst; dit geeft een beeld van de sociale en geografische spreiding van de deelname.

Het cultuurbeleid komt minder aan bod dan in *Cultuurminnaars en cultuurmijders* (Van den Broek et al. 2005). Hiervoor is het reeds genoemde *Cultuurbeleid in Nederland* (Smithuijsen 2007) een geschikte bron. Evenmin volgt hier een systematisch overzicht van het cultuuraanbod. Deze rapportage is een beschrijving van de trends in de publieke belangstelling op hoofdlijnen. Vragen naar verklaringen en naar relaties met ontwikkelingen in aanbod en beleid komen in latere publicaties aan de orde. Zo staan er in de reeks *Het culturele draagvlak* studies gepland over kunstbeoefening in de vrije tijd (2009), mediagebruik (2010) en belangstelling voor de kunsten (2011).

1.5 Bronnen

Voor het beschrijven van ontwikkelingen in de cultuurdeelname putten we uit diverse bronnen. De belangrijkste is het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO), een SCP-enquête die sinds 1979 elke vier jaar wordt gehouden onder vele duizenden Nederlanders van 6 jaar en ouder. De enquête onderzoekt het gebruik van een breed scala van publieke diensten; aan cultuurdeelname wordt telkens een aanzienlijke module gewijd. Dankzij de breedte van het onderzoek is de kans klein dat de enquête bij uitstek door cultuurliefhebbers wordt beantwoord. Het veldwerk vond steeds in het najaar plaats, zodat vergelijkingen tussen de jaren niet worden vertekend door seizoensinvloeden. Met betrekking tot cultuurparticipatie is consequent gevraagd naar activiteiten in de twaalf maanden voorafgaand aan het tijdstip van ondervraging. Dit doet een beroep op het geheugen van de respondenten. Er zijn aanwijzingen dat die termijn tevens de kans vergroot dat respondenten hun eigen cultuurparticipatie overschatten (Lievens et al. 2006: 68-69). Waar geregistreerde bezoekersaantallen beschikbaar zijn, worden die in de volgende hoofdstukken dan ook naast de AVO-schattingen gelegd. Dat het AVO mogelijk een wat te zonnig beeld van de culturele belangstelling in Nederland geeft, laat onverlet dat de ontwikkeling

in cultuurparticipatie en de spreiding ervan over bevolkingsgroepen er wel goed mee in kaart te brengen zijn. De thermometer mag een iets te hoge temperatuur geven, maar er is wel steeds dezelfde thermometer gebruikt.

Voor de beschrijving van het mediagebruik vormt het Tijdbestedingsonderzoek (TBO) de voornaamste bron. Het TBO is sinds 1975 om de vijf jaar gehouden en bestaat uit een combinatie van een vraagesprek en een dagboek waarin de respondenten gedurende een week hun tijdsbesteding noteren. In het dagboekje geven zij volgens vooraf vastgestelde codes per vijftien minuten aan wat hun belangrijkste activiteit was en (indien van toepassing) hun secundaire activiteit. De meest recente meting uit deze reeks dateert uit 2005. Bibliotheekgebruik, cultuurparticipatie via de media en filmbezoek zijn evenwel met behulp van het AVO in kaart gebracht.

Om de culturele belangstelling van de Nederlandse bevolking in Europees perspectief te plaatsen, zijn enkele tabellen opgenomen uit een rapport van de Europese Commissie dat is gebaseerd op de Eurobarometer (winter 2007). In alle landen zijn dezelfde vragen gesteld (die overigens niet overal dezelfde interpretatie hoeven te krijgen). Volgens deze gegevens ligt de culturele belangstelling in Nederland royaal hoger dan volgens het AVO. Dit onderscheid is toe te schrijven aan verschillen in vraagstelling en aan andere methodologische verschillen, zoals interviewtechniek, steekproefomvang en non-respons (Saris en Kaase 1997). Zo is in de Eurobarometer mondeling naar cultuurdeelname gevraagd, in het AVO schriftelijk. Verder zijn er aanwijzingen dat respondenten aan een interviewer eerder sociaal wenselijke antwoorden geven dan wanneer zij zelf een vragenlijst invullen (Holbrook et al. 2003). De Eurobarometer heeft met ongeveer 1000 respondenten per land een vrij kleine steekproefomvang en bij de methodologische kwaliteit kunnen vragen worden gesteld (Noll 2008). Over vertekening door non-respons op de Eurobarometer is niets bekend, maar mogelijk werkt een vragenlijst die geheel gericht is op cultuurdeelname een vertekening in de richting van de participanten in de hand. Voor inzicht in het cultuurbereik in Nederland kan men beter van de AVO-gegevens uitgaan. De Eurobarometer-gegevens geven echter een goed aanvullend beeld van de verhoudingen in cultuurbereik in de diverse Europese landen. Voor mediagebruik (televisie, radio, dagblad en internet) zijn gegevens uit een andere bron gebruikt, de European Social Survey (2006). Dit onderzoek streeft naar een betere kwaliteit van de gegevens dan de Eurobarometer, maar betreft deels andere landen.

1.6 *Opbouw van het rapport*

In deze trendrapportage gaat de aandacht eerst uit naar receptieve cultuurparticipatie, vervolgens naar actieve cultuurparticipatie en daarna naar mediagebruik, inclusief cultuurparticipatie via de media. In hoofdstuk 2 over de receptieve deelname aan het culturele erfgoed komen achtereenvolgens musea, monumenten en archieven en archeologie aan de orde. In hoofdstuk 3 staat de belangstelling voor de kunsten centraal. Het bezoek aan theater (toneel, ballet, cabaret), klassieke muziek (concerten en opera), populaire muziek (pop- en jazzconcerten, musicals en danceparty's)

en beeldende kunst passeert er de revue. In hoofdstuk 4 komt de actieve deelname aan bod: het bezig zijn met kunstdisciplines uit liefhebberij, ook wel aangeduid als amateurkunst, maar hier kunstbeoefening in de vrije tijd genoemd. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen muziek (zingen of een instrument bespelen), theater, beeldende kunst, multimedia en schrijven. Hoofdstuk 5 is aan het mediagebruik gewijd. Aan de orde komen het gebruik van gedrukte media (kranten, tijdschriften en boeken), audiovisuele media (radio en televisie) en digitale media (computer en internet). Tevens komt het bezoek van openbare bibliotheken en van cinema (bioscopen en filmhuizen) ter sprake. Verder wordt ingegaan op de gemedieerde cultuurparticipatie: het via de media kennismaken met, kennis vergaren over en genieten van kunsten en cultureel erfgoed. In het afsluitende hoofdstuk zetten we de ontwikkelingen uit de eerdere hoofdstukken nog eens systematisch naast elkaar, zodat de verhoudingen in de belangstelling voor verschillende vormen van cultuur duidelijk worden. Ook worden daar de achtergronden van verschillen geschilderd tussen mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, hoger en lager opgeleiden, autochtonen en allochtonen en stedelingen en niet-stedelingen. Met een korte slotbeschouwing ronden we dit overzicht van trends in het cultuurbereik in Nederland af.

2 Cultureel erfgoed

2.1 Erfgoed open voor publiek

In Nederland dragen veel erfgoedinstellingen (zoals musea en archieven) zorg voor het behoud van cultureel erfgoed. Deze instellingen spelen tevens in op de belangstelling voor het verleden, die in brede kring onder de Nederlandse bevolking leeft, en willen die verder stimuleren. Daartoe organiseren ze tentoonstellingen en andere activiteiten. Musea hebben hun museumweekend, en ook de museumnacht. Grote musea zoals Boijmans van Beuningen, het Rijksmuseum en het Stedelijk Museum, zijn of worden verbouwd om beter aan te sluiten bij de wensen van het grote publiek. Ook archieven proberen meer bezoekers te trekken. In 2008 organiseerde Anno (het promotiebureau voor de Nederlandse geschiedenis) voor de vijfde keer de Week van de Geschiedenis; deze ging van start met de Landelijke Archiefendag, een samenwerkingsverband tussen Anno en Erfgoed Nederland. Met als thema 'Verhalen van Nederland' organiseerden archiefinstellingen door het hele land bijzondere activiteiten voor het publiek. Ook de drukbezochte Open Monumentendag stimuleert de aandacht voor erfgoed. Cultureel erfgoed heeft immers niet alleen betrekking op musea en archieven, maar ook op monumenten en archeologische overblijfselen. Onder monumenten verstaan we bezienswaardige gebouwen en oude stads- of dorpsgezichten. Veel van die gebouwen zijn alleen van buiten te bezichtigen en een deel is opengesteld voor het publiek. Op de jaarlijkse open dag zijn gebouwen die normaliter voor publiek gesloten zijn, soms wel toegankelijk.

Cultureel erfgoed is een divers begrip. Het heeft niet alleen betrekking op de materiële overblijfselen (objecten), maar ook op de immateriële cultuuruitingen (zoals verhalen) van een samenleving (UNESCO 2006). In deze publicatie richten we ons vooral op de belangstelling voor de materiële cultuuruitingen zoals die in erfgoedinstellingen (musea en archieven) en op locaties (monumenten) te bezichtigen zijn. Dit hoofdstuk gaat in op de vraag hoe de publieke belangstelling voor het culturele erfgoed in Nederland zich sinds 1995 heeft ontwikkeld. Achtereenvolgens bespreken we ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van het publiek van musea (§ 2.2), monumenten (§ 2.3) en archieven (§ 2.4). Daarna vergelijken we de publieke belangstelling voor cultureel erfgoed van Nederlanders met die van inwoners van andere Europese landen (§ 2.5). Tot slot stellen we vast in hoeverre diverse trends in de belangstelling voor het erfgoed met elkaar overeenkomen (§ 2.6). In het SCP-bevolkingsonderzoek is overigens niet gevraagd naar de belangstelling voor archeologie. De meest recente landelijke gegevens over de publieke belangstelling voor archeologische presentaties dateren uit 2004 en hierover is reeds gepubliceerd in Van den Broek et al. (2005) en in Huysmans en De Haan (2007). Uit de vergelijking met gegevens uit 1996 bleek de belangstelling voor archeologie aanzienlijk te zijn toegenomen. Voor meer informatie hierover verwijzen we naar de genoemde publicaties.

2.2 Musea

Nadat het aantal musea sinds de Tweede Wereldoorlog langdurig steeg, is deze trend sinds 1997 gekeerd. De definitie van een museum is in de loop van de tijd meerdere keren aangepast, wat ook in een ander aantal musea resulteerde. Desondanks is de constatering dat het aantal musea op lange termijn groeide onomstreden. Volgens de huidige museumdefinitie van het CBS waren er in 1997 942 musea in Nederland.¹ Acht jaar later was dit aantal gedaald tot 775.

Naast het tonen van (delen uit) de eigen collectie organiseren musea regelmatig tentoonstellingen. Op die manier proberen zij meer bij de wensen van de bezoekers aan te sluiten. Bovendien genereren tentoonstellingen vaak extra media-aandacht en publiek. Het aantal tentoonstellingen steeg in de periode 1995-2005 van 1898 naar 2041. Dit aantal groeide niet geleidelijk; na een snelle groei, met een hoogtepunt van 2249 tentoonstellingen in 1999, volgde een scherpe daling (CBS-StatLine; geraadpleegd 4 januari 2009).

Een eerste beeld van het publieksbereik blijkt uit tellingen aan de deur. Deze tellingen vormen de basis van het totaal aantal bezoeken dat in een bepaald jaar aan de Nederlandse musea wordt afgelegd. Dit aantal bezoeken daalde van 21,9 miljoen in 1995 naar 19,7 miljoen in 2005. Het gemiddelde aantal bezoeken per museum steeg in die periode wel, namelijk van 22.000 naar 25.000.

In de bezoekenregistratie zijn ook de bezoeken van buitenlandse toeristen meegeteld. In 2005 kwamen 4,7 miljoen bezoeken (24% van het totaal) voor rekening van buitenlanders en dat waren er 700.000 meer dan in 1999, het eerste jaar waarin deze gegevens door het CBS gerapporteerd werden. De groei van het aantal internationale bezoekers is gunstig voor de museumexploitatie, maar heeft geen gevolgen voor de doelstelling om het publieksbereik onder de Nederlandse bevolking te vergroten. Een dergelijk bereik is uit de bezoektellingen ook niet af te leiden, omdat een onbekend deel van de bezoekers in een jaar tijd meerdere keren naar een museum gaat. Om informatie over het publieksbereik te krijgen, is bevolkingsonderzoek nodig. Met zulk onderzoek kunnen we tevens bezoekers met niet-bezoekers vergelijken. In het vierjaarlijkse bevolkingsonderzoek Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) is dan ook sinds 1979 in iedere peiling naar museumbezoek gevraagd.

Het percentage van de bevolking (van 6 jaar en ouder) dat aangaf in de twaalf maanden voor de enquête een Nederlands museum bezocht te hebben, lag in 2007 op 41% (tabel 2.1).² In 1995 lag dit publieksbereik nog een stuk lager (35%). Het is sindsdien geleidelijk gestegen.

De bezoekersgroep bestaat uit frequente en incidentele bezoekers. Frequente bezoekers bezoeken ten minste vier keer per jaar een museum. Het percentage frequente bezoekers is lange tijd stabiel gebleven op 6% van de bevolking, maar is tussen 2003 en 2007 licht gestegen tot 7%. De groei in het museumbezoek zat echter vooral bij de incidentele bezoekers: van 29% in 1995 naar 33% in 2007. Op basis van de bezoekfrequentie van de museumbezoekers is het mogelijk om hun gemiddeld aantal bezoeken te bere-

kenen. Dit gemiddelde bleef in de periode 1995-2007 constant op 2,2 bezoeken per jaar. De combinatie van dit gemiddelde en het bezoekpercentage levert het aantal bezoeken per 100 inwoners op. Vooral de toename in het publieksbereik zorgde er voor dat er na 1995 per 100 inwoners meer museumbezoeken werden afgelegd.

Tabel 2.1

Museumbezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezoek (%)	35	39	41	35	37	38	41
aantal bezoeken per 100 inwoners	72	84	86	76	77	82	91
frequente bezoekers ^a (%)	5	6	6	6	6	6	7
incidentele bezoekers ^b (%)	30	33	35	29	31	32	33
aantal bezoeken per bezoeker	2,0	2,2	2,1	2,2	2,1	2,2	2,2

a Eén keer per kwartaal of vaker.

b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Een groter bereik hoeft nog niet te betekenen dat de samenstelling van het publiek ook verandert. Het museumpubliek bestaat voor een groot deel uit hoogopgeleiden en autochtonen. Het aantal vrouwen en mannen is bijna gelijk, met een licht voordeel voor vrouwen (tabel 2.2). Ook relatief veel inwoners van de vier grote steden bezoeken musea. Sinds 1995 is de publiekssamenstelling naar opleidingsniveau, etnische achtergrond, sekse en geografische herkomst nauwelijks veranderd.

Ook naar leeftijd doen zich verschillen in museumbezoek voor en die zijn in de periode 1995-2007 wel veranderd. Zowel de jongeren (jonge kinderen en tieners) als ouderen (vooral de 50-64-jarigen) gaan relatief vaak naar musea. Het aandeel van beide groepen is tussen 1995 en 2007 gegroeid. Ook meer 65-plussers gaan naar musea dan twaalf jaar eerder. Het museumbezoek van de 20-49-jarigen heeft zich gestabiliseerd nadat het in de eerste helft van de jaren negentig gedaald was (Van den Broek et al. 2005).

Het museumbezoek is in de diverse allochtone groepen (uit Turkije, Marokko, Suriname en de Antillen) sinds 1995 gestegen. Die stijging was echter niet groter dan die onder de autochtonen, zodat in de onderlinge verhouding weinig is veranderd. Een deel van die achterblijvende participatie kan toegeschreven worden aan sociaal-economische kenmerken. Allochtonen gaan minder naar musea omdat zij bijvoorbeeld gemiddeld lager zijn opgeleid. In de SCP-studie *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* wordt dieper op de participatieverschillen tussen allochtonen en autochtonen ingegaan (Van den Broek en Keuzenkamp 2008). Uit die studie blijkt ook dat de cultuurdeelname van de tweede generatie niet-westerse allochtonen op het vlak van

canonieke cultuur (incl. museumbezoek), populaire cultuur en massamedia duidelijk meer op de Nederlandse cultuur is gericht dan die van de eerste generatie.

Tabel 2.2

Museumbezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
bezoek (%)	35	37	38	41
man	33	36	37	40
vrouw	36	39	39	42
6-11 jaar	40	46	54	56
12-19 jaar	39	39	45	51
20-34 jaar	31	28	27	30
35-49 jaar	38	39	39	38
50-64 jaar	36	43	43	46
65-79 jaar	29	39	36	42
≥ 80 jaar	14	18	21	22
basisonderwijs	17	20	16	19
vmbo (lbo/mavo)	25	28	26	29
havo, vwo, mbo	39	39	36	37
hbo, universiteit	60	58	58	58
autochtoon	35	38	38	43
Turks, Marokkaans	18	17	23	21
Surinaams, Antilliaans	21	23	28	26
vier grote steden	46	47	46	50
overige gemeenten > 100.000 inwoners	36	42	39	38
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	33	35	36	40

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Binnen het museumaanbod zijn naar de aard van de collectie verschillende typen musea te onderscheiden. Om de belangstelling voor musea te kunnen specificeren, is in de AVO-enquêtes sinds 1995 drie keer naar het bezoek aan vijf soorten musea gevraagd, namelijk:

- kunstmusea;
- historische musea;

- natuurhistorische musea;
- technische musea;
- volkenkundige musea.

Deze typen musea zijn niet in gelijke aantallen in het Nederlandse museumaanbod vertegenwoordigd. Ruim de helft (51%) van de musea viel in 2005 als historisch museum te kenschetsen. Technische (en bedrijfs)musea vormden in dat jaar circa een kwart van de Nederlandse musea. Vaak bevatten ze collecties over de geschiedenis van wetenschap en nijverheid. Het aandeel natuurhistorische musea lag met 7% relatief laag. Kunstmusea (voor oude en nieuwe kunst) vormen met ongeveer 14% van het totaal een niche van het museumlandschap, die kleiner is dan men op grond van de aandacht ervoor in politiek en media zou vermoeden. Met een constante 2% hebben de volkenkundige musea, waar voorwerpen uit niet-westerse culturen worden getoond, het kleinste aandeel in het geheel (CBS StatLine, geraadpleegd 4 januari 2009).

Historische musea en kunstmusea trokken volgens de peiling uit 2007 jaarlijks 23% respectievelijk 20% van de bevolking, op enige afstand gevolgd door natuurhistorische musea (13%) (tabel 2.3).³ Volkenkundige musea en techniekmusea hebben met beide 8% het kleinste bereik. Met uitzondering van de volkenkundige musea is het aandeel bezoekers aan alle typen musea sinds 1995 gestegen.

Tabel 2.3

Museumbezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar verschillende soorten musea, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	2003	2007
musea totaal	35	38	41
historische musea	20	21	23
musea voor beeldende kunst	17	20	20
volkenkundige musea	8	9	8
natuurhistorische musea	11	13	13
techniekmusea	6	7	8
andere musea	12	14	18

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Museumbezoek en de Museumkaart

De Museumkaart bestaat al sinds 1981, al heette deze tot 2003 Museumjaarkaart. De kaart werd destijds ingevoerd om meervoudig museumbezoek te stimuleren. Aanvankelijk was het een kaart voor echte museumliefhebbers die gratis toegang verschaftte tot vele musea, maar in de jaren negentig van de vorige eeuw kreeg de kaart een bredere verspreiding doordat de Rabobank (vanaf 1991) en de Nederlandse Spoorwegen (vanaf 1997) de kaart aanboden aan hun rekeninghouders respec-

tievelijk kaarthouders. Na de eeuwwisseling is de voordeelregeling voor beide klantengroepen beëindigd (Rabobank in 2004 en NS in 2005). De bezitter van de Museumkaart (www.museumkaart.nl) krijgt tegenwoordig gratis toegang tot meer dan 400 musea in heel Nederland.

Deze ontwikkelingen zijn waarneembaar in de verspreiding van de Museum(jaar) kaart. In 1995 had 10% van de Nederlanders van 6 jaar en ouder deze kortingskaart en dit percentage liep op tot 26% in 2003 (tabel 2.4). Klanten van de Rabobank en de NS hadden aanvankelijk recht op dezelfde kortingsregeling als personen die de kaart zelf aangeschaft hadden, maar later werd deze regeling aangepast en vanaf 2000 voor Rabopashouders en vanaf 2002 voor NS-klanten veranderd in een halfgeldregeling. In 2007 had de Museumkaart (niet meer voor Rabobank- en NS-klanten) weer een veel exclusiever karakter met 7% bezitters onder de Nederlandse bevolking.⁴ Onder de bezitters bevonden zich vooral veel hoogopgeleiden en autochtonen en iets meer vrouwen dan mannen.

Hoe het bezit van de kaart zich ontwikkeld heeft, is waarneembaar in de registratie van het aantal bezoeken aan Nederlandse musea. Het CBS registreerde in 1995 1,9 miljoen bezoeken met Museumjaarkaart. Dat aantal steeg tot 3,2 miljoen in 1999 om vervolgens weer te dalen naar 1,8 miljoen in 2005 (CBS StatLine, geraadpleegd 4 januari 2009).

Tabel 2.4

Bezit Museum(jaar)kaart, naar sekse, opleidingsniveau^a en etniciteit, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
bezitters (%)	10	24	26	7
wv. regulier	.	.	2	7
Rabobank/NS	.	.	23	.
man	9	22	25	6
vrouw	11	26	27	8
basisonderwijs	6	17	17	4
vmbo (lbo/mavo)	10	24	25	6
havo, vwo, mbo	14	30	30	7
hbo, universiteit	20	39	40	12
Nederlands	11	25	27	7
Turks, Marokkaans	2	7	8	1
Surinaams, Antilliaans	5	7	10	1

. = gegevens ontbreken.

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

In 2007 bracht 87% van de Museumkaart-bezitters tenminste één bezoek aan een museum. Dat betekent dat 13% bereid is 35 euro voor de kaart te betalen zonder naar een museum te gaan. In eerdere jaren, toen de Museumjaarkaart deels nog gratis verstrekt werd door de Rabobank en de NS, lag het percentage museumbezoekers onder de kaarthouders aanzienlijk lager (tabel 2.5).

Dat de echte liefhebbers zijn overgebleven na het weer exclusiever worden van de Museumkaart, blijkt vooral uit het gemiddeld aantal bezoeken. In 2007 gingen kaarthouders gemiddeld 3,5 keer naar een museum, een ruime verdubbeling ten opzichte van 2003. De bezoekfrequentie lag in 2007 weer in de buurt van het gemiddelde van begin jaren tachtig, toen de Museumjaarkaart nog een vrij exclusief bezit was (Van den Broek et al. 2005: 20).

Tabel 2.5

Museumbezoek naar bezit/niet-bezit Museum(jaar)kaart, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten en gemiddelden)

	1995	1999	2003	2007
museumbezoek in afgelopen twaalf maanden (%)				
MJK-bezitters	62	59	55	87
niet-bezitters	32	31	32	39
aantal bezoeken (gemiddeld)				
MJK-bezitters	2,0	1,5	1,4	3,5
niet-bezitters	0,6	0,5	0,6	0,7

Bron: SCP (AVO'95-'07)

2.3 Monumenten

Nederland is rijk aan bijzondere gebouwen, waarvan een deel een beschermde status heeft. Voor die bescherming kunnen verschillende redenen aangevoerd worden, die tot uitdrukking komen in de omschrijving van een monument in de Monumentenwet 1988: 'Door mensen vervaardigde onroerende zaken, die ouder zijn dan 50 jaar en die van algemeen belang zijn vanwege hun schoonheid, wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde'. De leeftijdsgrens van 50 jaar is een verruiming van de mogelijkheden tot erkenning en daarmee bescherming. Aanvankelijk lag die grens op 150 jaar en was er weinig kans om gebouwen uit het tijdperk van de industrialisatie als monument aan te wijzen. Sinds de nieuwe wet kunnen ook fabrieken, bedrijfsgebouwen en ander 'industrieel erfgoed' een beschermde status krijgen. Gebouwen kunnen door het rijk, een provincie of een gemeente als monument beschermd worden. In Nederland stonden op 1 januari 2008 50.875 rijksmonumenten, 40.975 gemeentelijke en 857 provinciale monumenten.⁵ Behalve afzonderlijke gebouwen worden ook

verzamelingen gebouwen erkend als beschermd stads- of dorpsgezicht; hiervan zijn er in Nederland 398 (Erfgoed Nederland 2008).

Monumentale dorpen en binnensteden gelden voor veel mensen als aantrekkelijke woonlocatie en kunnen verder op veel bezoekers rekenen. Lang niet al die bezoekers komen om bezienswaardige gebouwen te bekijken. Vele komen om er te werken, winkelen of uit te gaan. Monumenten zijn dan veel meer decor dan object van bezichtiging. Mensen met belangstelling voor monumenten komen juist bewust naar de oude centra om historische gebouwen te bekijken. Veel van hen zullen zich er niet van bewust zijn of die gebouwen een beschermde status genieten, laat staan of het monument beschermd wordt door het rijk, de provincie of de gemeente. In onze enquêtes is dan ook niet gevraagd naar het bezoek aan monumenten, maar naar het bezoek aan bezienswaardige gebouwen en oude dorps- of stadskernen.⁶ Als respondenten een dergelijk bezoek rapporteren, is het meegeteld als monumentenbezoek, ongeacht of het nu ging om een officieel erkend monument, een beschermd stads- of dorpsgezicht of een of meerdere gebouwen zonder beschermde status. Op het wonen in een monumentale omgeving wordt hier niet nader ingegaan (zie hiervoor Van den Broek et al. 2005: 23-28; Huysmans en De Haan 2007: 103-110).

Bijna de helft van de Nederlandse bevolking bezoekt jaarlijks een monument. Het bereik van monumenten lag met 45% in 2007 iets hoger dan in 1995 (43%) (tabel 2.6). De stijging in de belangstelling kreeg haar beslag tussen 1999 en 2003. Tussen de laatste twee meetmomenten bleef het percentage bezoekers constant. De stijging in het bereik ging gepaard met een daling in het aandeel frequente bezoekers (hier gedefinieerd als personen die ten minste eens per maand gaan). De groei kwam vooral voor rekening van de incidentele bezoekers. In lijn hiermee daalde ook het gemiddeld aantal bezoeken per bezoeker, van 5,6 in 1995 naar 5,0 in 2007.

Tabel 2.6

Monumentenbezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezoek (%)	44	45	50	43	42	45	45
aantal bezoeken per 100 inwoners	257	255	285	243	233	230	226
frequente bezoekers ^a (%)	6	6	7	6	5	3	3
incidentele bezoekers ^b (%)	37	39	43	37	37	42	42
aantal bezoeken per bezoeker	5,9	5,7	5,7	5,6	5,5	5,1	5,0

a Eén keer per maand of vaker.

b Minder dan één keer per maand.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Tabel 2.7

Monumentenbezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
bezoek (%)	43	42	45	45
man	42	41	45	44
vrouw	45	44	46	46
6-11 jaar	42	41	48	46
12-19 jaar	45	43	43	40
20-34 jaar	40	39	37	40
35-49 jaar	51	45	49	47
50-64 jaar	47	50	56	54
65-79 jaar	33	37	41	47
≥ 80 jaar	17	16	19	19
basisonderwijs	24	23	21	23
vmbo (lbo/mavo)	36	35	37	38
havo, vwo, mbo	51	47	49	47
hbo, universiteit	70	65	65	64
autochtoon	45	43	46	48
Turks, Marokkaans	15	16	17	17
Surinaams, Antilliaans	20	27	21	23
vier grote steden	47	42	42	45
overige gemeenten > 100.000 inwoners	45	46	46	42
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	43	42	46	46

a Hoogst voltooid of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Het profiel van deze belangstellenden lijkt in grote lijnen op dat van museumbezoekers. Vooral ouderen (50-64 jaar), hoogopgeleiden en autochtonen tonen belangstelling voor monumenten (tabel 2.7). Net als bij musea gaan net iets meer vrouwen dan mannen naar bijzondere gebouwen kijken. De groei in de belangstelling wordt vooral gedragen door de ouderen en dan vooral door de groep 65-79-jarigen, die een aanvankelijke achterstand inmiddels goeddeels ongedaan heeft gemaakt. Ook jonge kinderen (6-11 jaar) zijn in het afgelopen decennium beduidend vaker naar bijzondere gebouwen gaan kijken. Daar staat tegenover dat tieners de enige groep zijn met een dalend percentage bezoekers.

Evenals bij de musea zijn de verschillen tussen autochtonen en allochtonen sinds 1995 ongeveer gelijk gebleven.

In de peilingen in 1995 en 2003 is het monumentenbezoek in een vervolgvraag gepreciseerd naar vijf typen monument: kerk, paleis of kasteel, stadspand of koopmanshuis, molen en bedrijfspand. Tevens werd een onderscheid gemaakt naar oude dorpskernen en stadsdelen. In die periode groeide de belangstelling voor alle genoemde typen monumenten, behalve bedrijfspanden (Van den Broek et al. 2005: 23). In 2007 is niet opnieuw gevraagd naar het bezoek aan verschillende typen monumenten.

2.4 Archieven

Archieven gelden als de bewaarplaatsen van cultuur en als het geheugen van samenlevingen. Hier worden documenten – en vele andere objecten (Ketelaar 1993) – systematisch bewaard en wordt de toegankelijkheid van de archiefstukken gewaarborgd. In een open samenleving als de Nederlandse heeft iedere burger immers recht op inzage. In principe is al het materiaal in de overheidsarchieven openbaar, maar krachtens de Archiefwet uit 1995 kunnen er in het belang van de Staat en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, beperkingen aan deze openbaarheid worden gesteld. De overheidsbemoeienis met archieven is dan ook niet alleen gericht op behoud en openbaarheid, maar dient ook als hulpmiddel voor behoorlijk bestuur en als waarborg voor de rechtstaat (Smithuijzen 2007).

Lang niet alle burgers maken van hun inzagerecht gebruik, maar een relatief kleine groep geïnteresseerden doet dit wel, vaak vanuit genealogische belangstelling of historische interesse voor buurt of streek. Van oudsher zijn archieven plaatsen waar genealogen, professionele en amateurhistorici naartoe komen vanuit hun historische interesse. De aandacht voor archieven kreeg een nieuwe impuls door de opkomst van internet. Langs digitale weg is een deel van het archiefmateriaal thuis te raadplegen en hoeft de geïnteresseerde er de deur niet meer voor uit. Met de opmars van internet werd het accent van de toegankelijkheid van de archieven als gebouw sterker gelegd op het tonen en ook verkopen van historisch materiaal. Nu worden er vaker rondleidingen door het archiefdepot, exposities en verkooptoonstellingen van foto's georganiseerd. Ook de Landelijke Archiefdag stimuleert deze ontwikkeling. Regelmatig wordt er een thema gekoppeld aan de Week van de geschiedenis, zoals 'Geloof en bijgeloof' (2006), 'Wonen in Nederland' (2007) en 'Verhalen van Nederland' (2008), om te tonen wat er in het archief beschikbaar is.

In het AVO van het SCP wordt sinds 1995 gevraagd naar bezoek aan archieven, en sinds 1999 ook naar de bezoekfrequentie. Het gaat hier om het bezoek aan de fysieke locaties en niet om websites. Archieven mogen zich verheugen op een relatief bescheiden, maar groeiende groep bezoekers. In 2007 was dat 4,3% van de bevolking van 16 jaar en ouder, tegen 2,9% in 1995 (tabel 2.8). Terugkijkend blijkt het lage

niveau van 1999 een tijdelijke dip te zijn geweest. De stijgende trend wijst op een vergroting van het publieksbereik van archieven. Mogelijk dat het beschikbaar komen van inventarissen op internet aan deze trend heeft bijgedragen.

Er komen niet alleen meer bezoekers naar de Nederlandse archieven, ze komen er ook vaker. De gemiddelde bezoekfrequentie van bezoekers is gestegen van 2,7 bezoeken in 1999 naar 3,6 bezoeken in 2007 (tabel 2.8). Deze bezoekfrequentie ligt hoger dan die van musea en lager dan die van monumenten. Het aandeel frequente bezoekers is bij archieven relatief hoog, ook in vergelijking met monumenten (al is daar een andere grens tussen frequente en incidentele bezoekers getrokken).

Tabel 2.8

Archiefbezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten en aantallen)

	1995	1999	2003	2007
bezoek (%)	2,9	2,4	3,3	4,3
aantal bezoeken per 100 inwoners	.	7	10	16
frequente bezoekers ^a (%)	.	0,6	1,0	1,7
incidentele bezoekers ^b (%)	.	1,8	2,3	2,8
aantal bezoeken per bezoeker	.	2,7	3,2	3,6

. = gegevens ontbreken.
a Eén keer per kwartaal of vaker.
b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Archiefbezoek is relatief populair onder mannen, 50-64-jarigen en hoogopgeleiden (tabel 2.9). Ook de inwoners van de vier grote steden komen relatief vaak in een archief. In 1995 liepen 65-79-jarigen nog voorop in het archiefbezoek, maar twaalf jaar later voeren de 50-64-jarigen de andere groepen aan, zoals dat ook bij monumenten het geval is (tabel 2.6). Kennelijk staat een toegenomen arbeidsparticipatie onder deze leeftijdsgroep de historische belangstelling niet in de weg.

Ook de stijging van het archiefbezoek onder Turken en Marokkanen heeft zich voorgezet (tabel 2.9). Tussen 2003 en 2007 hebben ook meer Surinamers en Antillianen de archieven bezocht (vanwege de kleine groepen in de steekproef zijn beide stijgingen overigens niet significant). Daardoor zijn de verschillen tussen allochtonen en autochtonen in 2007 een stuk kleiner dan bij eerdere metingen. Mogelijk is dit mede een gevolg van de verhoogde inspanningen van archieven om allochtone groepen binnen te halen. Sinds de eeuwwisseling zijn archiefinstellingen zich meer op minderheden gaan richten door de collectievorming en publiekswerving meer op allochtone groepen af te stemmen.

Tabel 2.9

Archiefbezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
bezoek (%)	2,9	2,4	3,3	4,3
man	3,0	2,9	3,8	5,0
vrouw	2,9	1,8	2,8	3,5
6-11 jaar	.	.	.	.
12-19 jaar	.	.	.	.
20-34 jaar	2,8	1,9	2,9	3,2
35-49 jaar	3,3	1,9	3,0	4,1
50-64 jaar	3,0	3,5	4,3	5,0
65-79 jaar	3,7	3,1	2,8	4,2
≥ 80 jaar	1,2	1,7	0,7	4,2
basisonderwijs	1,6	1,7	0,8	3,1
vmbo (lbo/mavo)	2,0	1,8	2,0	2,8
havo, vwo, mbo	3,6	2,4	2,6	3,8
hbo, universiteit	6,0	4,1	6,6	6,5
autochtoon	2,9	2,5	3,1	4,1
Turks, Marokkaans	1,1	1,5	2,7	3,4
Surinaams, Antilliaans	2,6	0,7	1,1	3,9
vier grote steden	4,1	3,2	6,0	5,3
overige gemeenten > 100.000 inwoners	3,2	2,3	3,4	4,8
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	2,7	2,3	2,7	4,0

. = gegevens ontbreken.

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

2.5 Nederland in Europa

In de verschillende Europese landen staat het aantal musea over het algemeen in verhouding tot het inwonertal: landen met een omvangrijke bevolking tellen meer musea dan bevolkingsarme landen. Uitgedrukt in relatieve cijfers – het aantal musea per 100.000 inwoners – ontstaat een ander beeld: kleinere landen herbergen verhoudingsgewijs meer musea dan grotere. Uitzonderingen zijn het Verenigd Koninkrijk

en Slovenië, waar juist relatief veel respectievelijk weinig musea zijn (Huysmans en De Haan 2007: 79-86). Overigens hoeft een gelijk aantal musea per 100.000 inwoners nog niet te betekenen dat de toegankelijkheid van musea in die landen gelijk is. In landen met een relatief groot oppervlak zijn de reistijden ongunstiger voor plattelandsbewoners. Natuurlijk zegt de museumdichtheid ook weinig over de kwaliteit van het getoonde.

In de Eurobarometer, een reeks studies die in opdracht van de Europese Commissie wordt uitgevoerd, zijn in 2007 vragen gesteld over de belangstelling voor cultureel erfgoed. Op basis van deze gegevens kan het Nederlandse museum- en monumentenbezoek vergeleken worden met dat in de andere EU-landen. In 2007 is in de Eurobarometer gevraagd naar het bezoek aan een museum of galerie en aan historische monumenten, met als voorbeelden een paleis, kasteel of kerk. Deze vragen zijn voorgelegd aan inwoners van de 27 lidstaten. In 2007 bezocht gemiddeld 41% van de Europeanen een museum of galerie en 54% een historisch monument (tabel 2.10). In Nederland ligt de belangstelling voor cultureel erfgoed ruim boven het Europese gemiddelde. Het bezoek aan musea en galeries (62%) en aan monumenten (71%) ligt tevens ruim hoger dan de cijfers vermeld in tabel 2.1 en tabel 2.6. Deze verschillen dienen vooral toegeschreven te worden aan een verschil in vraagstelling. Omdat in het Eurobarometer-onderzoek in alle landen dezelfde vragen zijn gesteld (die overigens niet overal dezelfde interpretatie hoeven te krijgen), bieden die gegevens wel een goede basis voor vergelijking.

Tabel 2.10

Bezoek aan cultureel erfgoed in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, Europese bevolking van 15 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	museum of galerie	historische monumenten (paleis, kasteel, kerk enz.)
Nederland	62	71
Europa	41	54
Denemarken	65	76
Finland	51	63
Zweden	62	75
Bulgarije	20	30
Estland	48	63
Hongarije	39	45
Letland	47	62
Litouwen	33	51
Polen	32	48
Roemenië	27	40

Bron: Europese Commissie (EB'07)

Tabel 2.10 (vervolg)

	museum of galerie	historische monumenten (paleis, kasteel, kerk enz.)
Slovenië	39	60
Slowakije	40	64
Tsjechië	44	68
België	42	54
Duitsland	48	65
Frankrijk	43	54
Ierland	38	51
Luxemburg	54	64
Oostenrijk	39	50
Verenigd Koninkrijk	49	61
Cyprus	25	35
Griekenland	25	33
Italië	34	49
Malta	34	47
Portugal	24	35
Spanje	38	50

Bron: Europese Commissie (EB'07)

Het museumbezoek is het hoogst in Denemarken (65%). Daarachter volgen Nederland en Zweden met beide 62%. Relatief laag is het museumbezoek in Zuid-Europese landen als Cyprus (25%), Griekenland (25%) en Portugal (24%) en ook in Roemenië (27%).

In grote lijnen gaat het bezoek aan monumenten gelijk op met het museumbezoek. In landen met een hoog percentage museumbezoekers bestaat ook veel interesse voor monumenten.

Anders dan in Nederland springen in het Europese gemiddelde jongeren eruit als groep met het hoogste aandeel bezoekers (tabel 2.11). Wel weer in lijn met het beeld in Nederland is dat vooral hoogopgeleiden belangstelling tonen voor cultureel erfgoed.

Tabel 2.11

Bezoek aan cultureel erfgoed in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar leeftijd en opleiding, Europese bevolking van 15 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	museum of galerie	historische monumenten (paleis, kasteel, kerk enz.)
15-24 jaar	48	61
25-39 jaar	42	59
40-54 jaar	45	59
≥ 55 jaar	34	45
opleidingsduur (van degenen die geen onderwijs meer genieten)		
scholing tot en met 15 jaar	21	34
scholing tot 16-19 jaar	38	53
scholing tot 20 jaar of langer	59	72

Bron: Europese Commissie (EB'07)

2.6 Samenvatting

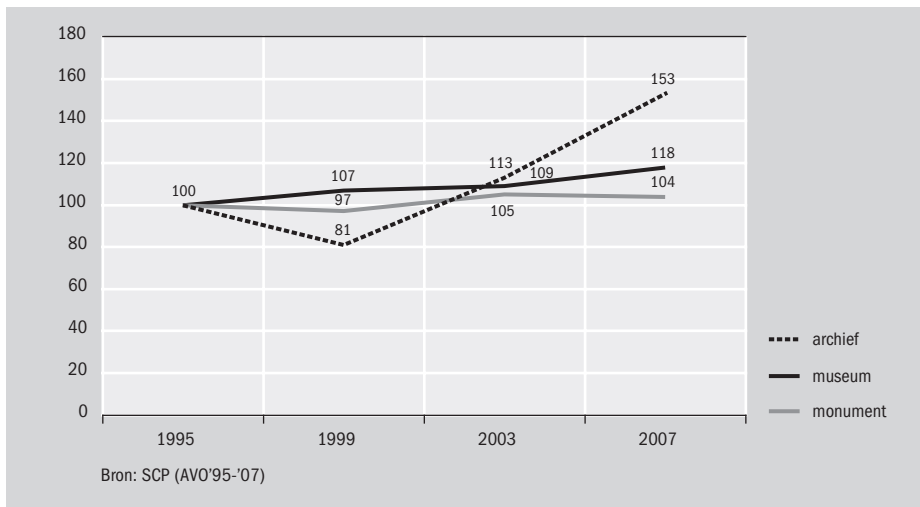
Sinds het midden van de jaren negentig is de publieke belangstelling voor cultureel erfgoed gestegen. Met deze belangstelling behoort Nederland tot de koplopers in Europa. Het museumbezoek onder de Nederlandse bevolking groeide van 35% in 1995 naar 41% in 2007. Die groei geldt voor alle typen musea, met uitzondering van volkenkundige musea. In dezelfde periode nam ook het percentage bezoekers van monumenten toe van 43% tot 45% en ook archieven trokken meer publiek: 2,9% in 1995 en 4,3% in 2007. In figuur 2.1 staan deze ontwikkelingen in indexcijfers weergegeven. Sinds 2003 is het museum- en archiefbezoek wel gestegen, maar de belangstelling voor monumenten niet.

Bij musea en monumenten kwamen vooral meer incidentele bezoekers; bij archieven hield de groei van incidentele en frequente bezoekers elkaar in evenwicht. De gemiddelde bezoekfrequentie onder bezoekers is het laagst bij musea en het hoogst bij monumenten, met de archieven in een tussenpositie.

Op hoofdlijnen lijkt de samenstelling van het publiek van musea, monumenten en archieven sterk op elkaar. Steeds komen er relatief veel ouderen (50-64 jaar), hoogopgeleiden en autochtonen. Bij musea en monumenten komen iets meer vrouwen dan mannen, terwijl bij de archieven de mannen oververtegenwoordigd zijn. Relatief veel inwoners van de vier grote steden bezoeken musea en archieven, maar zij onderscheiden zich niet van inwoners van andere gemeentes als het om de bezichtiging van monumenten gaat.

Figuur 2.1

Bezoek aan erfgoedinstellingen, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in indexcijfers, 1995 = 100)

Sinds 1995 is de publiekssamenstelling van musea en monumenten naar opleidingsniveau, etnische achtergrond, sekse en geografische herkomst nauwelijks veranderd. Met uitzondering van de verschillen tussen autochtonen en allochtonen geldt dat ook voor het publiek van archieven. Sinds 1999 is het archiefbezoek van allochtonen ingelopen op dat van autochtonen. De grote veranderingen in de publiekssamenstelling hangen echter vooral met de leeftijd van de bezoekers samen. De groeiende belangstelling vinden we vooral bij ouderen. Bij musea en monumenten zijn dit vooral de groep 65-79-jarigen en bij archieven de 50-64-jarigen en de 80-plussers. Ook de jonge kinderen van 6-11 jaar zijn in het afgelopen decennium beduidend vaker naar musea en monumenten gegaan. De bezoekpercentages van tieners veranderden eveneens, maar in verschillende richtingen. Zij gingen meer naar musea en minder naar monumenten.

Noten

- 1 De museumdefinitie die het CBS hanteert: een museum is een permanente instelling ten dienste van de samenleving en haar ontwikkeling, toegankelijk voor publiek, niet gericht op het maken van winst, die de materiële getuigenissen van de mens en zijn omgeving verwerft, behoudt, wetenschappelijk onderzoekt, presenteert en hierover informeert voor doeleinden van studie, educatie en genoegen.
- 2 Op 1 januari 2007 bestond de Nederlandse bevolking uit 16.357.992 personen, waarvan 1.169.881 0-5-jarigen. De populatie van de AVO-steekproef komt daarmee op 15.188.041 personen van 6 jaar en ouder (CBS StatLine). Dat aantal vermenigvuldigd met 0,408059 (het percentage museumbezoek in 2007, tabel 2.1) en met 2,2372 (gemiddelde bezoekfrequentie, tabel 2.1) levert afgerond 13,9 miljoen museumbezoeken op. Dat cijfer ligt lager dan het aantal museumbezoeken door Nederlanders (14,9 mln.) dat het CBS voor 2005 registreerde (een cijfer over 2007 is nog niet beschikbaar).
- 3 In de publiekspeling is de definitie van de verschillende typen musea niet toegelicht en daarmee impliciet aan de respondent overgelaten. Wat respondenten over bezochte typen musea rapporteren is dus op hun perceptie van dat museum gebaseerd.
- 4 In 2007 werden 540.000 exemplaren verkocht. Omgerekend komt 7% van ongeveer 15 miljoen Nederlanders van 6 jaar en ouder neer op 1.050.000 kaarthouders. Kennelijk hebben meer mensen het idee dat ze in het bezit van een Museumkaart zijn dan daadwerkelijk het geval is. Mogelijk zijn dit vooral de NS- en Rabokaarthouders die geen museum bezochten en die nog steeds denken dat hun NS-kaart of bankpas als Museumkaart dienst doet.
- 5 Provinciale monumenten zijn er alleen in Drenthe, Noord- en Zuid-Holland en Limburg.
- 6 In de enquêtevraag is niet gespecificeerd of de bezienswaardige gebouwen oud of nieuw zijn. De vraag kan dus ook geïnterpreteerd zijn als belangstelling voor architectuur, al is dat in de context van de vermelding van oude stads- of dorpskernen niet waarschijnlijk.

3 Belangstelling voor kunst

3.1 Kunst in soorten en maten

Belangstelling voor kunst is er in vele soorten en maten. Men kan over kunst lezen, op tv of dvd naar (informatie over) kunst kijken, naar muziek luisteren, literatuur lezen, uitvoeringen en tentoonstellingen bezoeken, of zelf een kunstdiscipline beoefenen. In dit hoofdstuk gaat het om ‘receptieve’ cultuurdeelname: het bijwonen van voorstellingen van podiumkunsten en het bezichtigen van beeldende kunst. Zelf een kunstdiscipline beoefenen komt in het volgende hoofdstuk aan de orde. Het volgen van kunst via de media en de belangstelling voor film en boeken passeren in het hoofdstuk over media de revue.

Over het aantal mogelijkheden om podiumkunsten uitgevoerd en beeldende kunst geëxposeerd te zien, bestaan geen eenduidige gezaghebbende gegevens. Om een beeld te krijgen van het aanbod, en van de trends daarin, moeten we ons dus op diverse bronnen verlaten, die elk slechts een deel van het verhaal vertellen.

De Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) houdt actief tellingen bij van het aantal leden, het aantal zalen bij die leden, de capaciteit van die zalen en de daar gegeven voorstellingen (VSCD 2008). Elk van deze tellingen laat een groei zien (tabel 3.1). Volgens de VSCD – bij gebrek aan een totaalbeeld is dat per definitie niet meer dan een schatting – beslaat deze informatie 60% van het aantal voorstellingen van podiumkunsten in Nederland.

Tabel 3.1

Kerngegevens over schouwburgen en concertgebouwen aangesloten bij de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecteuren (VSCD), 1996-2007 (in aantallen)

	leden	zalen	capaciteit zalen (x 1000)	voorstellingen (x 1000)
1996	124	205	105	27
1998	124	214	111	28
2000	124	212	112	26
2002	136	243	120	28
2004	147	256	119	34
2007	155	279	132	39

Bron: VSCD (2008)

Verdere informatie is verbrokkeld. Zo waren er in 2006 74 poppodia en 27 festivals aangesloten bij de Vereniging van Nederlandse Poppodia en -Festivals (VNPf), die in dat jaar 14.000 concerten en dansavonden organiseerden. Ook zijn en waren er

kleinere verbanden, zoals de Belangenvereniging Dance (BVD) en de Vereniging van Kleine Muziekpodia en Concertorganisatoren (VKMC). Ten slotte bevinden zich onder de vele niet aangesloten plekken waar podiumkunst wordt geprogrammeerd enkele grote publiekstrekkers, zoals het Holland Festival en de Parade (VSCD 2008).

Een CBS-telling van theaterzalen laat andere getallen zien dan de telling van de VSCD (tabel 3.2). Wel wijzen de trends in dezelfde richting, zodat de conclusie gewettigd lijkt dat liefhebbers van podiumkunst een groeiend aanbod ter beschikking staat. Volgens het CBS werden in 1995 in de Nederlandse theaterzalen 16,3 miljoen bezoeken aan professionele podiumkunstvoorstellingen gebracht, tegen 14,3 miljoen in 1999. Het aantal podia dat bij de VNPF is aangesloten, vertoont grote schommelingen.

Tabel 3.2

Aanbodgegevens over podia en kunstmusea, 1997-2005 (in aantallen)

	theaterzalen	capaciteit zalen (x 1000)	voorstellingen (x 1000)	musea voor beeldende kunst
1997	.	.	.	102
1999	407	166	38	109
2001	421	172	41	105
2003	437	187	46	118
2005 ^a	447	199	47	107

. = gegevens ontbreken.

a Voorlopige gegevens.

Bron: CBS (StatLine, geraadpleegd op 3 februari 2009)

De CBS-gegevens omvatten ook een telling van musea voor beeldende kunst. Uit die reeks spreekt geen duidelijke trend (tabel 3.2). De Nederlandse Museumvereniging kon desgevraagd geen aanvullende gegevens over aantallen kunstmusea en -tentoonstellingen verstrekken. Over 2005 rapporteert het CBS 6,4 miljoen bezoeken aan musea voor beeldende kunst; in deze cijfers zijn ook bezoeken van buitenlandse toeristen aan bijvoorbeeld het Van Goghmuseum opgenomen.

Een inmiddels beëindigde reeks CBS-tellingen van galeries gaf wel grote schommelingen, maar geen duidelijke trend te zien. Er valt dus weinig met zekerheid te zeggen over de ontwikkeling in het aanbod van beeldende kunst. Anders dan bij de podiumkunsten lijkt hier geen sprake van groei.

Een recente momentopname wees uit dat er in 2006 bij de Kamers van Koophandel 1200 galeries waren ingeschreven. Daarvan waren een kleine 600 gericht op hedendaagse beeldende kunst van professionele kunstenaars, waarvan er weer 210 waren aangesloten bij de Nederlandse Galerie Associatie (Van der Valk 2007).

3.2 Belangstelling voor podiumkunst

Belangstelling voor podiumkunst betreft hier het bijwonen van uitvoeringen van toneel, ballet, cabaret, klassieke muziek en popmuziek. Binnen de klassieke muziek is opera apart onderscheiden en binnen popmuziek is onderscheid gemaakt naar de belangstelling voor pop, jazz, musical en dance.

Per discipline belichten we hierna de volgende trends: het aandeel van de bevolking dat uitvoeringen bezoekt, het aandeel incidentele en frequente bezoekers, het aantal bezoeken per 100 inwoners en het aantal bezoeken per bezoeker. De trend in het aandeel bezoekers wordt uitgesplitst naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en gemeentegrootte. Tevens is in 2007 aan de respondenten gevraagd of zij feesten met live optredens hebben bezocht, om ook zicht te krijgen op dit meer informele circuit.

Om te beginnen kijken we naar de belangstelling voor podiumkunst anno 2007 (tabel 3.3). Dit geeft meteen een beeld van de meest populaire vormen. Optredens op feesten hebben met 43% het grootste bereik onder de bevolking. De interpretatie hiervan is wat ambivalent, want het gaat hier niet om een discipline die men uitgevoerd ziet, maar om de context waarin men een uitvoering ziet, waarbij meerdere disciplines bij elkaar zijn opgeteld. Het laatste woord is er dus nog niet over gezegd, maar deze eerste meting wijst er al wel op dat de informele context van feesten een belangrijk bestanddeel vormt van het bereik van podiumkunst onder de Nederlandse bevolking.

Tabel 3.3

Bezoek aan podiumkunst in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten en aantallen)

	beroeps-				klassieke muziek	pop-muziek	optreden op feest
	toneel	toneel	ballet	cabaret			
bezoekt een voorstelling (%)	27	14	5	15	14	34	43
aantal bezoeken per 100 inwoners	58	30	9	29	31	75	88
incidentele bezoekers ^a (%)	23	12	4	13	11	28	37
frequente bezoekers ^b (%)	4	2	1	2	3	6	6
aantal bezoeken per bezoeker	2,1	2,1	1,9	2,0	2,2	2,2	2,0

a Eén keer per kwartaal of vaker.

b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'07)

Binnen de verschillende disciplines kent de popmuziek het grootste bereik. Een derde van de bevolking ging in het jaar voorafgaand aan de meting minstens één maal naar een popconcert. Toneel staat qua bereik op de tweede plaats (27%). Wanneer we ons beperken tot professioneel toneel, halveert dat bereik en schaart toneel zich bij cabaret en klassieke concerten. Van de podiumkunsten die we hier onderscheiden, kent ballet het geringste bereik. Over belangstelling voor andere vormen van dans bestaan geen trendgegevens.

Binnen elk van de diverse disciplines ligt het aantal bezoeken per bezoeker rond de twee. Met 2,2 is dat het hoogst onder bezoekers van zowel klassieke als populaire muziek. Omdat het herhalingsbezoek per discipline in dezelfde orde van grootte ligt, volgt het aantal bezoeken per 100 inwoners het beeld van het aandeel bezoekers.

Voor elke vorm van podiumkunst geldt dat het grootste deel van het publiek bestaat uit incidentele bezoekers (een tot drie bezoeken per jaar). Slechts een klein deel van de bezoekers gaat vaker naar uitvoeringen binnen dezelfde discipline. Wie de culturele belangstelling van de Nederlandse bevolking wil vergroten, kan zich dus zowel richten op het verhogen van het aandeel bezoekers als op het verhogen van hun bezoekfrequentie.

Als we het bereik van de diverse podiumkunsten optellen, geeft dat een beeld van het totale bereik ervan onder de bevolking. Het bezoeken van feesten met optredens is bewust niet opgenomen in die optelling (het totale aandeel mensen dat in een jaar minstens één uitvoering van podiumkunst bezocht), want daarnaar is alleen in 2007 gevraagd en meetellen zou dus een vertekening opleveren. Het totale bereik van podiumkunsten is sinds midden jaren negentig gestaag gestegen, van 48% in 1995 tot 53% in 2007 (tabel 3.4). Zoals nog zal blijken, komt dit vooral door de groeiende populariteit van cabaret en popconcerten.

Uitgangspunt van het cultuurbeleid is niet alleen om de culturele belangstelling te stimuleren, maar ook om onder de diverse bevolkingsgroepen een evenredige cultuurparticipatie te bewerkstelligen. Van oudsher bestaan er echter enkele hardnekkige verschillen in het cultuurbereik. Zo zijn hoger opgeleiden in de regel meer in cultuur geïnteresseerd dan lager opgeleiden. Jongeren zouden bij sommige disciplines dreigen af te haken. Sinds enige tijd is aan het lijstje aandachtspunten het verschil in cultuurdeelname tussen allochtonen en autochtonen toegevoegd. De gegevens uit tabel 3.4 informeren over ontwikkelingen in het bereik van de podiumkunst binnen genoemde groepen.

Tabel 3.4

Bezoek aan podiumkunst in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	48	50	51	53
man	46	46	48	50
vrouw	50	53	54	56
6-11 jaar	39	47	54	51
12-19 jaar	50	54	53	59
20-34 jaar	57	57	58	59
35-49 jaar	52	50	54	55
50-64 jaar	45	50	49	54
65-79 jaar	32	41	34	43
≥ 80 jaar	18	23	25	19
basisonderwijs	26	30	24	26
vmbo (lbo/mavo)	43	44	40	41
havo, vwo, mbo	59	56	57	56
hbo, universiteit	73	72	72	74
autochtoon	49	51	52	55
Turks, Marokkaans	24	18	20	22
Surinaams, Antilliaans	35	45	39	40
vier grote steden	55	55	52	58
overige gemeenten > 100.000 inwoners	48	51	52	51
gemeente ≤ 100.000 inwoners	47	49	50	53

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Onder de podiumkunstbezoekers bevinden zich meer vrouwen dan mannen. Omdat de groei in het bereik onder beide ongeveer gelijke tred hield, bleef het onderlinge verschil bestaan. Mannen maakten in relatieve zin geen inhaalbeweging.

Over de wat langere termijn groeide het bereik van podiumkunsten in bijna iedere leeftijdsgroep, met als enige uitzondering de 80-plussers. Van oudsher was het bereik het grootst onder jongvolwassenen (20-34 jaar), maar onder hen was nauwelijks sprake van groei. De aangrenzende leeftijdsgroepen maakten een inhaalslag. Tieners kwamen op gelijke hoogte, maar vooral onder kinderen en onder ouderen (50 tot 80 jaar) groeide het bereik sterk. Daardoor werd de verdeling naar leeftijd minder

ongelijk, opnieuw met uitzondering van de 80-plussers. In weerwil van dit algemene beeld stagneerde sinds 2003 het bereik onder kinderen.

Als we kijken wie podiumkunst bezoekt, blijkt het opleidingsniveau het sterkst differentiërende kenmerk. Sinds 1995 bleef het bereik binnen elk onderwijsniveau grotendeels ongewijzigd. Op het eerste gezicht lijkt het vreemd dat het bereik onder de hele bevolking sinds 1995 met 5 procentpunten flink steeg, terwijl die groei niet binnen de afzonderlijke onderwijsniveaus zichtbaar is. Achtergrond daarvan is een verandering in de samenstelling van de Nederlandse bevolking naar opleidingsniveau. Steeds meer mensen hebben hogere onderwijskwalificaties op zak, waardoor het aantal mensen met een wat grotere culturele belangstelling toenam. Zodoende groeide het bereik toch.

Onder autochtonen is het bereik van podiumkunst aanzienlijk groter dan onder niet-westerse allochtonen. Dat verschil slinkt (nog) niet. Onder Surinamers en Antillianen is het beeld wisselend. Vergeleken met 1995 houdt de groei van het bereik onder hen gelijke tred met die onder autochtonen, zodat het verschil gelijk bleef. Onder Turken en Marokkanen, onder wie het bereik veel sterker bij dat van autochtonen achterblijft, is van een groeiend bereik geen sprake, waardoor het verschil met andere groepen verder toenam. Onderzoek naar het leven van allochtone stedelingen wees uit dat er binnen de allochtone groepen grote verschillen in cultuurdeelname bestaan tussen de leden van de eerste generatie, die naar Nederland emigreerde, en van de tweede generatie, die hier opgroeide. Leden van de tweede generatie zijn cultureel aanzienlijk actiever en verschillen daarin minder van autochtonen dan leden van de eerste generatie (Van den Broek 2008).

In het cultuurbeleid heeft behalve de sociale spreiding ook altijd de regionale spreiding voorop gestaan. In dat opzicht brengen de cijfers over bezoek aan podiumkunst door de jaren heen geen grote verschillen naar gemeentegrootte aan het licht. Het bereik van podiumkunst is in de vier grote steden veelal iets groter dan daarbuiten. Tussen inwoners van middelgrote steden en overige gemeenten bezoeken bestaat nauwelijks verschil in het bezoek aan podia.

Hierna presenteren we per discipline cijfers als die in tabel 3.4. Daarbij verwijzen we steeds naar de zojuist gepresenteerde bereikcijfers voor podiumkunst in het algemeen, om te kijken of de ontwikkeling in de belangstelling voor een concrete discipline wel of geen gelijke tred houdt met de algemene trend en of de verdeling over bevolkingsgroepen voor een discipline al dan niet van het algemene beeld afwijkt.

3.2.1 Toneel

Toneel kent binnen de podiumkunsten een relatief groot bereik. Circa een kwart van de respondenten zegt in het voorbije jaar een toneelvoorstelling bezocht te hebben. Sinds de vroege jaren tachtig is hierin weinig veranderd, al bedraagt het bereik sinds medio jaren negentig steeds ruim een kwart, waar dat eerder krap een kwart was (tabel 3.5).

Tabel 3.5

Bezoek aan toneelvoorstellingen in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezocht een voorstelling (%)	23	24	25	26	28	26	27
aantal bezoeken per 100 inwoners	52	53	53	55	59	54	58
incidentele bezoekers ^a (%)	20	20	22	21	23	22	23
frequente bezoekers ^b (%)	4	4	4	4	4	4	4
aantal bezoeken per bezoeker	2,2	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1

a Eén keer per kwartaal of vaker.
b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

De overige gegevens over toneelbezoek wijzen eveneens overwegend op continuïteit, vooral bij het aandeel frequente toneelbezoekers (vier of meer toneelvoorstellingen in het voorbije jaar). De geringe fluctuaties in het bereik van toneel hebben betrekking op de licht wisselende percentages incidentele bezoekers (een tot drie bezoeken). Onder toneelbezoekers ligt het gemiddeld aantal bezochte toneelvoorstellingen al jaren op iets meer dan twee.

Bij een blik op alleen het bezoek aan professionele toneelvoorstellingen ('professioneel' in de perceptie van de respondent) blijft het beeld van continuïteit intact. Als we de amateurtoneelvoorstellingen niet meetellen, ligt het bereik ongeveer de helft lager. Door de jaren heen bezocht circa 14% van de bevolking eens of vaker een professionele toneelvoorstelling, met daarbinnen een segment van 2% frequente bezoekers.¹ Binnen dit publiek ligt de gemiddelde bezoekfrequentie eveneens al jaren op ruim twee voorstellingen per jaar (tabel 3.6).

Tabel 3.6

Bezoek aan professionele toneelvoorstellingen in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezoekt een voorstelling (%)	13	13	14	14	15	14	14
aantal bezoeken per 100 inwoners	29	30	30	30	32	30	30
incidentele bezoekers ^a (%)	10	10	11	11	12	12	12
frequente bezoekers ^b (%)	2	3	3	2	2	2	2
aantal bezoeken per bezoeker	2,3	2,4	2,2	2,2	2,2	2,1	2,1

a Eén keer per kwartaal of vaker.

b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Ook de scheve verdeling van bezoek aan (vooral professioneel) toneel over de diverse segmenten van de bevolking bleef in de loop der jaren grotendeels intact (tabel 3.7). Conform de verdeling van bezoek aan podiumkunsten in het algemeen (tabel 3.4) is het bereik van toneel wat groter onder vrouwen dan onder mannen, is het wat kleiner onder de oudsten, stijgt het naar gelang de genoten opleiding, ligt het lager onder allochtonen en wat hoger onder inwoners van de vier grote steden.

Het bereik van professioneel toneel is wat schever verdeeld dan het bereik van toneel in het algemeen. Het is vooral wat sterker in het domein van hoger opgeleiden en grootstedelingen.

Toch bleef niet alles bij het oude. Twee veranderingen – die we ook bij het algemene bereik van podiumkunsten al signaleerden – springen in het oog. De eerste verandering is de groeiende toeloop van kinderen en tieners sinds 1995, die sinds 2003 weer wat afzwakte. Ten tweede valt op dat binnen de hoogste onderwijsniveaus toneel wat minder populair werd. Dat het bereik van toneel niettemin stabiel bleef, komt door de groei van het aandeel hoger opgeleiden in de bevolking.

Tabel 3.7

Bezoek aan toneelvoorstellingen in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	alle toneel			professioneel toneel		
	1995	2003	2007	1995	2003	2007
allen	26	26	27	14	14	14
man	22	22	24	11	12	12
vrouw	29	30	31	16	17	16
6-11 jaar	34	44	41	12	18	18
12-19 jaar	29	32	36	11	13	15
20-34 jaar	25	24	27	15	15	14
35-49 jaar	27	24	25	16	15	13
50-64 jaar	25	25	25	14	15	15
65-79 jaar	17	18	24	10	10	13
≥ 80 jaar	12	16	12	6	11	5
basisonderwijs	13	11	12	5	5	4
vmbo (lbo/mavo)	19	17	19	10	8	9
havo, vwo, mbo	29	26	25	17	16	13
hbo, universiteit	41	36	37	30	27	23
autochtoon	26	26	28	14	15	15
Turks, Marokkaans	12	7	11	3	1	2
Surinaams, Antilliaans	21	22	25	9	12	9
vier grote steden	31	27	31	22	19	19
overige gemeenten > 100.000 inwoners	23	26	26	14	16	13
gemeente ≤ 100.000 inwoners	25	26	27	12	13	13

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

3.2.2 Ballet

Ook het bereik van (professioneel) ballet geeft een hoge mate van continuïteit te zien (tabel 3.8). Steevast omvat het publiek van balletvoorstellingen 4% of 5% van de bevolking, grotendeels incidentele bezoekers. Het aantal bezochte voorstellingen per bezoeker ligt wat lager dan bij toneel, maar vertoont de laatste jaren enige stijging. Het bedraagt nu bijna twee voorstellingen per bezoeker per jaar.

Tabel 3.8

Bezoek aan balletvoorstellingen in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezoekt een voorstelling (%)	4	5	4	4	4	5	5
aantal bezoeken per 100 inwoners	7	8	8	7	7	8	9
incidentele bezoekers ^a (%)	4	5	4	4	4	4	4
frequente bezoekers ^b (%)	0	1	1	0	0	1	1
aantal bezoeken per bezoeker	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,8	1,9

a Eén keer per kwartaal of vaker.

b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

In de opbouw van het balletpubliek, vergelijkbaar met die van het publiek van professioneel toneel, veranderde weinig (tabel 3.9). Opmerkelijk is de groeiende belangstelling voor ballet onder tieners en onder Surinamers en Antillianen.

Tabel 3.9

Bezoek aan balletvoorstellingen in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	4	4	5	5
man	3	3	3	3
vrouw	5	5	6	6
6-11 jaar	3	4	4	3
12-19 jaar	2	4	4	6
20-34 jaar	4	3	3	4
35-49 jaar	5	4	6	4
50-64 jaar	5	5	6	6
65-79 jaar	3	4	4	5
≥ 80 jaar	2	3	3	3

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Tabel 3.9 (vervolg)

	1995	1999	2003	2007
basisonderwijs	1	1	2	1
vmbo (lbo/mavo)	2	2	2	3
havo, vwo, mbo	5	4	4	2
hbo, universiteit	11	9	10	10
autochtoon	4	4	4	4
Turks, Marokkaans	2	2	2	1
Surinaams, Antilliaans	3	6	5	6
vier grote steden	8	8	9	9
overige gemeenten > 100.000 inwoners	4	5	5	5
gemeente ≤ 100.000 inwoners	3	3	4	4

a Hoogst voltioide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

3.2.3 Cabaret

Bij cabaret liggen veel zaken anders dan bij toneel en ballet. De belangstelling ervoor groeit de laatste jaren (tabel 3.10). Het aandeel bezoekers groeide tot 15% in 2007. Het aantal bezochte voorstellingen per bezoeker steeg eveneens, tot 2,0 in 2007.² Het grotere bereik en de grotere bezoekerfrequentie leidden gezamenlijk tot een toename van het aantal bezoeken per 100 inwoners (6 jaar en ouder) van 18 in 1983 naar 29 in 2007. Deze groei kreeg vooral gestalte sinds 1995.

Tabel 3.10

Bezoek aan cabaretvoorstellingen in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezocht een voorstelling (%)	11	11	11	11	13	13	15
aantal bezoeken per 100 inwoners	18	19	19	20	26	27	29
incidentele bezoekers ^a (%)	10	10	10	10	12	12	13
frequente bezoekers ^b (%)	1	1	1	1	2	2	2
aantal bezoeken per bezoeker	1,6	1,8	1,7	1,8	1,9	1,9	2,0

a Eén keer per kwartaal of vaker.

b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Bij cabaretbezoek is de oververtegenwoordiging van vrouwen geringer dan bij de andere vormen van podiumkunst (tabel 3.11). Daarentegen is de leeftijdsopbouw van het cabaretpubliek juist ongelijker dan bij andere podiumkunsten. Zowel de jongste als de oudste leeftijdsgroepen zijn tijdens optredens van cabaretiers flink ondervertegenwoordigd, cabaret is vooral iets voor (jong)volwassenen. De belangstelling voor cabaret groeit wat onder lager opgeleiden.

Tabel 3.11

Bezoek aan cabaretvoorstellingen in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	11	14	14	15
man	10	13	13	14
vrouw	12	14	15	16
6-11 jaar	2	3	3	2
12-19 jaar	7	9	11	13
20-34 jaar	15	19	19	22
35-49 jaar	15	15	16	16
50-64 jaar	12	18	17	17
65-79 jaar	5	9	9	9
≥ 80 jaar	4	3	3	5
basisonderwijs	4	5	5	6
vmbo (lbo/mavo)	9	12	10	12
havo, vwo, mbo	16	18	18	16
hbo, universiteit	27	28	26	26
autochtoon	12	14	15	16
Turks, Marokkaans	2	3	2	4
Surinaams, Antilliaans	5	8	10	7
vier grote steden	14	17	15	17
overige gemeenten > 100.000 inwoners	11	16	15	13
gemeente ≤ 100.000 inwoners	11	13	14	15

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

We zagen al eerder dat podiumbezoek vaak populair is onder grootstedelingen. Dit geldt minder voor cabaret. Mogelijk leent cabaret zich verhoudingsgewijs goed voor

programmering buiten de grote steden. Niet-westerse allochtonen lopen er minder warm voor dan autochtonen, ondanks successen van Jörgen Raymann en Najib Amhali.

3.2.4 Klassieke muziek

Bij klassieke muziek hangt de beschrijving van de situatie in 2007 af van het jaar waarmee men vergelijkt (tabel 3.12). Met het jaar 1983 als referentiepunt, lijkt er anno 2007 weinig te zijn veranderd. Dat is echter maar gedeeltelijk juist, omdat het bereik van klassieke concerten in de tussenliggende jaren eerst wat steeg en vervolgens weer wat daalde. Het betrof een opleving van het percentage incidentele bezoekers; het aandeel frequente bezoekers bleef stabiel op 3%. Met het jaar 1995 als ijkpunt is de belangstelling voor klassieke concerten dus wat getaand, wat vooral met de toeloop naar de opera te maken heeft. Sinds 2003 veranderde er weinig, alleen het aantal concertbezoeken per bezoeker daalde licht, en daarom ook het aantal bezoeken per hoofd van de bevolking.

Tabel 3.12

Bezoek aan uitvoeringen van klassieke muziek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezoekt een uitvoering (%)	13	15	16	17	15	14	14
opera	.	5	5	8	6	5	4
klassiek concert	-	12	14	13	13	12	12
aantal bezoeken per 100 inwoners	32	35	38	39	35	33	31
incidentele bezoekers ^a (%)	10	12	13	14	12	11	11
frequente bezoekers ^b (%)	3	3	3	3	3	3	3
aantal bezoeken per bezoeker	2,4	2,4	2,4	2,2	2,3	2,4	2,3

. = gegevens ontbreken.

a Eén keer per kwartaal of vaker.

b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Klassieke concerten trekken op twee onderdelen een wat anders samengesteld publiek dan andere podiumkunsten (tabel 3.13). Ten eerste zijn oudere leeftijdsgroepen oververtegenwoordigd, eerst de 50-64-jarigen, nu de 65-80-jarigen. Tot het 65e levensjaar daalt de gang naar de klassieke concertzaal. Dit geldt vooral de leeftijdsgroep van 35 tot 50 jaar: sinds 1995 is het bereik onder die leeftijdsgroep gehalveerd. Anders dan bij andere vormen van podiumkunst is er bij klassieke concerten niet meer jeugdig publiek. Het publiek van klassieke concerten vergrijsd dus.

Een tweede verschil met andere vormen van podiumkunst betreft de geografische spreiding. Onder de bezoekers van klassieke concerten zijn grootstedelingen relatief sterk oververtegenwoordigd. Klassieke concerten kennen een blijvend lage aantrekkingskracht op allochtonen.

Tabel 3.13

Bezoek aan uitvoeringen van klassieke muziek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	17	15	14	14
man	15	13	12	12
vrouw	20	17	16	16
6-11 jaar	6	6	8	6
12-19 jaar	10	8	7	7
20-34 jaar	14	10	10	10
35-49 jaar	21	14	13	10
50-64 jaar	27	25	22	22
65-79 jaar	20	25	20	26
≥ 80 jaar	12	15	15	11
basisonderwijs	11	9	7	9
vmbo (lbo/mavo)	15	14	9	10
havo, vwo, mbo	21	16	14	13
hbo, universiteit	36	31	29	27
autochtoon	17	15	14	15
Turks, Marokkaans	6	3	7	3
Surinaams, Antilliaans	6	8	6	4
vier grote steden	25	19	22	22
overige gemeenten > 100.000 inwoners	19	18	14	13
gemeente ≤ 100.000 inwoners	16	14	12	13

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Onder hoogopgeleiden loopt de belangstelling voor klassieke muziek vrij sterk terug. Het effect daarvan op het totale bereik doet zich al wat voelen, maar is tot nu toe geremd door de groei van het aandeel hoger opgeleiden in de bevolking. Nu die groei afneemt, zou dat remmende effect op de langere termijn uitgewerkt kunnen raken

en de dalende belangstelling onder hoogopgeleiden sterker in de totale belangstelling voor klassieke muziek tot uiting kunnen komen.

3.2.5 Popmuziek

Vergeleken met het verhaal over klassieke muziek kent dat over popmuziek een heel andere grondtoon. De belangstelling voor popmuziek, in de metingen van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) inclusief musicals, laat op alle fronten groei zien, ook sinds 2003. Het bereik steeg sinds 1983 van minder dan een vijfde naar ruim een derde van de bevolking. Daardoor steeg het aantal bezoeken aan een popconcert (in enquête: 'een concert van populaire muziek, pop, jazz, musical of popopera') per hoofd van de bevolking sterk (tabel 3.14).

Tabel 3.14

Bezoek aan popconcerten in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (in procenten en aantallen)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
bezoekt een popconcert (%)	18	21	24	25	28	31	34
pop	.	.	.	.	19	21	23
jazz	.	.	.	.	4	4	6
musical	.	.	.	.	11	16	15
dance ^a	.	.	.	.	8	9	9
aantal bezoeken per 100 inwoners	43	47	53	53	54	62	75
incidentele bezoekers ^b (%)	15	17	21	21	24	28	28
frequente bezoekers ^c (%)	3	4	4	4	4	4	6
aantal bezoeken per bezoeker	2,3	2,3	2,2	2,1	2,0	2,0	2,2

. = gegevens ontbreken.
a Is in enquête apart naar gevraagd
b Eén keer per kwartaal of vaker.
c Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

De belangstelling voor popconcerten groeide in nagenoeg alle lagen van de bevolking (tabel 3.15). Alleen onder allochtonen bleef een toename uit. Doordat popconcerten en musicals in sommige groepen sneller aan populariteit wonnen dan in andere, veranderde de samenstelling van het publiek. Nadat het bereik in 1995 nog sekseneutraal was, geldt inmiddels ook hier dat het bereik groter is onder vrouwen. Hoewel onder de oudste leeftijdsgroepen nog eerder uitzondering dan regel, is een bezoek aan een popconcert allerm minst een zaak van tieners alleen. Integendeel, het bereik van popconcerten is onder tieners kleiner dan onder mensen in de leeftijd

tussen 20 en 50 jaar. Met name in de leeftijd 35-65 jaar groeide en groeit het bereik van popconcerten snel, net als onder kinderen (een mogelijk K₃-effect). Maar ook op hogere leeftijd gaat men steeds vaker naar popconcerten en musicals.

Tabel 3.15

Bezoek aan popconcerten in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	25	28	31	34
man	25	26	29	32
vrouw	25	29	34	36
6-11 jaar	6	15	22	22
12-19 jaar	29	36	32	37
20-34 jaar	43	43	46	44
35-49 jaar	28	31	39	43
50-64 jaar	15	19	26	31
65-79 jaar	7	9	9	15
≥ 80 jaar	3	2	3	4
basisonderwijs	10	12	11	14
vmbo (lbo/mavo)	23	22	25	25
havo, vwo, mbo	37	35	39	38
hbo, universiteit	41	43	46	51
autochtoon	25	28	32	36
Turks, Marokkaans	12	9	10	11
Surinaams, Antilliaans	20	30	23	21
vier grote steden	32	33	31	35
overige gemeenten > 100.000 inwoners	30	28	34	34
gemeente ≤ 100.000 inwoners	23	27	30	33

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

De toeloop naar popconcerten groeit het sterkst onder de hoogst opgeleiden, waardoor de reeds geldende 'ijzeren wet' dat het bereik hoger ligt onder hoger opgeleiden nog aan kracht wint. Allochtonen vormen de enige uitzondering op het algemene beeld van een groeiend bereik. Nadat het bereik van popconcerten aanvankelijk

onder inwoners van kleinere plaatsen achterbleef, staat het inmiddels geheel los van de grootte van de woonplaats.

3.2.6 Uitvoeringen op feesten

Hoewel in het AVO primair gevraagd wordt naar de discipline die iemand bezocht heeft en niet naar de instellingen waar die uitvoeringen plaatsvonden, is het zinvol ook te vragen naar informele gelegenheden waar mensen met podiumkunst in aanraking komen. Dit werd ingegeven door het vermoeden dat allochtonen op feesten in eigen kring allerlei uitvoeringen van podiumkunst bijwonen die ze in antwoord op de standaardvragen mogelijk niet rapporteren (Pires 2001). Inderdaad nodigt deze nieuwe enquêtevraag respondenten uit tot rapportage van meer bezoek aan optredens. Van de 43% van de bevolking die meldt op een feest met een optreden van muziek of theater geweest te zijn (tabel 3.16), rapporteerde zo'n 10% op de eerdere vragen geen bezoek aan podiumkunsten (de vraag naar feesten volgde in de enquête na de andere vragen over podiumkunst). Inderdaad is het verschil tussen autochtonen en allochtonen in dit geval kleiner dan bij andere metingen (tabel 3.17). Het bereik onder allochtonen is echter niet zoveel groter dat het de eerder beschreven verschillen compenseert (Van den Broek 2008).

Tabel 3.16

Bezoek aan feesten met optredens in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten en aantallen)

bezocht een feest met optreden (%)	43
aantal bezoeken per 100 inwoners	88
incidentele bezoekers ^a (%)	37
frequente bezoekers ^b (%)	6
aantal bezoeken per bezoeker	2,0

a Eén keer per kwartaal of vaker.
b Minder dan één keer per kwartaal.

Bron: SCP (AVO'07)

Het bereik van 43% is hoger dan dat van elk van de onderscheiden podiumkunsten. Dat kan te maken hebben met de laagdrempeligheid van feesten (naast bruiloften en andere familiefeesten ook commerciële feesten). Maar het kan ook samenhangen met het feit dat het hier eigenlijk in één klap over alle eerdergenoemde vormen van muziek en theater gaat.

De verdere gegevens klinken inmiddels vertrouwd. De meeste bezoekers zijn incidentele bezoekers (één tot drie keer op jaarbasis), het gemiddeld aantal bezoeken onder bezoekers bedraagt twee.

Tabel 3.17

Bezoek aan feesten met optredens in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

allen	43
man	44
vrouw	43
6-11 jaar	34
12-19 jaar	58
20-34 jaar	58
35-49 jaar	46
50-64 jaar	36
65-79 jaar	23
≥ 80 jaar	9
basisonderwijs	21
vmbo (lbo/mavo)	34
havo, vwo, mbo	47
hbo, universiteit	55
autochtoon	44
Turks, Marokkaans	38
Surinaams, Antilliaans	42
vier grote steden	47
overige gemeenten > 100.000 inwoners	39
gemeente ≤ 100.000 inwoners	44

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'07)

Het bereik van feesten met optredens is in menig opzicht gelijkmatiger over de bevolking verdeeld dan dat van de eerder genoemde podiumkunsten. Vooral de verschillen naar geslacht en naar etniciteit zijn veel kleiner. Andere verschillen tekenen zich echter ook hier weer af. Zo neemt de deelname op hogere leeftijd af, is deze lager naarmate men minder onderwijs genoten heeft, en wat hoger onder grootstedelingen.

3.3 Beeldende kunst

De beschikbare gegevens bieden drie ingangen om iets te zeggen over het bereik van beeldende kunst: het bezoeken van kunstmusea, het bezoeken van galeries en het bekijken van kunst in de openbare ruimte (tabel 3.18). De laatste vorm van belangstelling voor beeldende kunst is in 2007 voor het eerst gevraagd, van beide (andere) vormen van bezoek kunnen ontwikkelingen over een beperkte periode worden getoond.

Het bereik van kunstmusea en -galeries is nagenoeg gelijk: bij beide loopt op jaarbasis ongeveer een vijfde van de bevolking eens of vaker binnen. Galeries kennen een wat hoger herhaalbezoek dan kunstmusea, en daardoor ook een wat hoger aantal bezoeken per 100 inwoners. Galeries realiseren in dat laatste opzicht dus een grotere cultuurdeelname dan kunstmusea.³

Tabel 3.18

Bezoek aan beeldende kunst in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten en aantallen)

	kunstmuseum			kunstgalerie			kunst in de openbare ruimte
	1995	2003	2007	1995	2003	2007	2007
bezoekt beeldende kunst (%)	17	20	20	20	19	21	52
aantal bezoeken per 100 inwoners	29	33	33	46	44	46	179
incidentele bezoekers ^a (%)	15	18	17	16	16	17	34
frequente bezoekers ^b (%)	2	2	3	3	3	4	18
aantal bezoeken per bezoeker	1,7	1,6	1,7	2,3	2,3	2,2	3,4

a Bij galerie: één keer per kwartaal of vaker; bij kunstmusea en kunst in publieke ruimte: één tot drie keer per jaar.

b Bij galerie: minder dan één keer per kwartaal; bij kunstmusea en kunst in publieke ruimte: vier keer of meer per jaar.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Veel groter is het bereik van kunstwerken in de openbare ruimte. Op jaarbasis bekijkt ongeveer de helft van de bevolking op die manier beeldende kunst. Het bereik van de beeldende kunst is in die context ook in andere opzichten groter: er is een groter aandeel frequente 'kijkers', en derhalve ook een hoger gemiddeld herhaalbezoek.

De verdeling van het bereik van kunstmusea en -galeries vertoont onderling meer overeenkomsten dan verschillen, en lijkt grotendeels op de verdeling van de belangstelling voor de meer canonieke vormen van podiumkunst (tabel 3.19). In afwijking van dat laatste, is het bereik onder vrouwen hier slechts gradueel hoger dan dat onder

mannen. Afwijkend is de leeftijdsverdeling van het bereik van zowel kunstmusea als -galeries, die in beide gevallen twee pieken kent: bij tieners en bij de 50-64-jarigen. Niet alleen de jongsten en de oudsten blijven bij het gemiddelde achter, maar ook de middelste leeftijdscategorieën (20 tot 50 jaar). Wel weer vertrouwd is de oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden, autochtonen en grootstedelingen.

Tabel 3.19

Bezoek aan beeldende kunst in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	bezoekt kunstmuseum			bezoekt kunstgalerie			bekeek kunst in de openbare ruimte
	1995	2003	2007	1995	2003	2007	2007
allen	17	20	20	20	19	21	52
man	15	18	18	18	18	19	49
vrouw	18	22	21	21	21	22	55
6-11 jaar	11	17	19	9	11	10	38
12-19 jaar	14	21	24	14	16	21	44
20-34 jaar	17	15	14	18	14	16	53
35-49 jaar	19	20	17	26	20	18	56
50-64 jaar	20	28	27	27	29	31	62
65-79 jaar	14	22	22	18	20	27	50
≥ 80 jaar	6	11	10	7	11	13	27
basisonderwijs	6	5	5	9	7	9	27
vmbo (lbo/mavo)	11	11	11	16	13	14	43
havo, vwo, mbo	19	19	16	25	19	21	58
hbo, universiteit	41	42	38	42	39	37	77
autochtoon	16	19	20	20	19	21	53
Turks, Marokkaans	8	10	6	5	6	9	33
Surinaams, Antilliaans	7	17	12	12	12	10	47
vier grote steden	29	33	31	27	28	26	62
overige gemeenten > 100.000 inwoners	20	21	20	22	20	20	50
gemeente ≤ 100.000 inwoners	14	17	18	18	18	20	50

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Lager dan bij een kunstwerk in de openbare ruimte kan de drempel om belangstelling voor een kunstwerk te tonen niet zijn (zie hoofdstuk 5 voor de belangstelling via de media). Men hoeft geen entree te betalen en zelfs geen ‘enge’ instelling als een museum of galerie te betreden. Toch neemt op jaarbasis de helft van de bevolking niet de tijd om met enige aandacht een kunstwerk in de openbare ruimte te bekijken. Daarmee keren ook hier enkele vertrouwde verschillen in het bereik van de kunsten terug: meer vrouwen dan mannen, meer autochtonen dan allochtonen, meer grootstedelingen en aanzienlijk meer hoogopgeleiden. Zelfs bij het volledig ontbreken van enige financiële of institutionele barrière tekenen zich dus opnieuw de inmiddels vertrouwde patronen in culturele belangstelling af.

3.4 Belangstelling voor de kunsten in Europees perspectief

Desgevraagd zeggen Europeanen in grote meerderheid dat ze cultuur van belang vinden voor hun persoonlijke leven (tabel 3.20). Over heel Europa gezien gaat het om 77% van de bevolking. Nederland wijkt daar met 78% niet vanaf.

Europeanen zijn echter eensgezinder over het belang van cultuur dan over de inhoud van dat begrip. Er is in de enquête een open vraag gesteld naar wat mensen te binnen schiet bij het woord cultuur.⁴ De antwoorden op die vraag zijn tot dertien uiteenlopende betekenissen herschikt. Men brengt cultuur overwegend, maar allerminst uitsluitend, met de kunsten in verband. De kunsten behoren in alle landen, behalve Italië, tot de drie meestgenoemde associaties. In ruim de helft van de landen is dit met voorsprong de meestgenoemde betekenis van cultuur. Op Europees niveau vormen literatuur (in de herschikking van de antwoorden niet tot de kunsten gerekend) en traditie daarna de twee meestgenoemde betekenissen van het woord cultuur. In sommige landen worden ook opvoeding, beschaving, stijl, geschiedenis en kennis vaak genoemd. Nederland loopt wat betreft de betekenis van het begrip cultuur in de Europese pas, met uitzondering van beschaving als de derde meestgenoemde betekenis, iets wat verder alleen door Grieken vaak genoemd is. Dat Nederlanders als vierde betekenis vooral ‘traditie’ noemen, sluit weer dicht aan bij het Europese beeld.

Tabel 3.20

Belang en betekenis van cultuur in Europa, bevolking van 15 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	belang van cultuur (persoonlijk)	betekenis van het woord cultuur^a		
	(% belangrijk)	eerste betekenis	tweede betekenis	derde betekenis
Nederland	78	kunsten (51)	traditie (33)	beschaving (27)
Europa	77	kunsten (39)	literatuur/traditie (24)	literatuur/traditie (24)
Denemarken	77	kunsten (74)	literatuur (24)	stijl (23)
Finland	65	kunsten (74)	literatuur (21)	traditie (12)
Zweden	76	kunsten (75)	literatuur (29)	traditie (22)
Bulgarije	66	kunsten (40)	traditie (36)	opvoeding (28)
Estland	83	kunsten (55)	literatuur (38)	traditie (28)
Hongarije	77	kunsten (62)	literatuur (43)	traditie (27)
Letland	77	kunsten (50)	traditie (26)	stijl (22)
Litouwen	78	kunsten (36)	stijl (31)	opvoeding (21)
Polen	92	stijl (44)	kunsten (35)	literatuur/opvoeding (18)
Roemenië	67	kunsten (37)	literatuur (35)	traditie (32)
Slovenië	76	kunsten (55)	literatuur (38)	traditie (36)
Slowakije	70	kunsten (67)	traditie (45)	literatuur (33)
Tsjechië	73	kunsten (72)	literatuur (32)	traditie (29)
België	76	kunsten (52)	literatuur (22)	kennis/traditie (21)
Duitsland	65	kunsten (60)	literatuur (37)	traditie (27)
Frankrijk	88	kunsten (38)	literatuur (32)	kennis (29)
Ierland	66	traditie (33)	kunsten (30)	geschiedenis (19)
Luxemburg	77	kunsten (67)	traditie (25)	literatuur (21)
Oostenrijk	53	kunsten (61)	traditie (48)	literatuur (28)
Verenigd Koninkrijk	67	traditie (33)	kunsten (20)	stijl (19)
Cyprus	91	stijl (43)	traditie (41)	kunsten (37)
Griekenland	68	beschaving (38)	kunsten (25)	traditie (23)
Italië	88	opvoeding (39)	kennis (35)	traditie (22)
Malta	79	traditie (35)	kunsten (29)	geschiedenis (21)
Portugal	74	kunsten/ opvoeding (26)	kunsten/ opvoeding (26)	kennis (25)
Spanje	85	opvoeding (36)	kennis (35)	kunsten (25)

a In antwoord op de open vraag naar de betekenis van het begrip cultuur konden meerdere antwoorden worden gegeven. Gemiddeld gaf elke respondent twee antwoorden, vandaar dat optelling van de drie meest genoemde associaties tot een totaal van meer dan 100% kan leiden.

Bron: Europese Commissie (EB'07)

Onder de dertien betekenissen waarin de reacties zijn onderverdeeld, bevinden zich ook de negatief geladen betekenissen ‘te elitair’ en ‘niets voor mij’. Die zijn in Europa (3%) en in Nederland (1%) echter nauwelijks genoemd.

Cultuur wordt het meest in de betekenis van de kunsten opgevat onder de hoogst opgeleide Europeanen: 52% van hen die tot na hun 19e jaar onderwijs genoten versus 27% van degenen die voor hun 16e jaar van school gingen (EC 2007: 8). De hoogst opgeleiden achten cultuur ook vaker (89%) dan de laagst opgeleiden (66%) van belang voor hun persoonlijk leven (EC 2007: 10-11).

De culturele belangstelling van Europeanen is in het hier gebruikte onderzoek onder meer gepeild door te vragen naar het bezoek van voorstellingen en tentoonstellingen. Vergeleken met de cijfers uit ons Nederlandse onderzoek geven de Europese cijfers een veel hogere schatting van de belangstelling voor kunst in Nederland (zie hoofdstuk 1). Als we ervan uitgaan dat die vertekening zich in alle landen voordeed, geeft deze Europese peiling toch een beeld van de belangstelling voor de kunsten in Nederland in de Europese context.

In de Eurobarometer werd eerst gevraagd of men naar ‘ballet, dans of opera’ was geweest en vervolgens of men theater, concerten, musea of galeries had bezocht. Bij concerten werd geen onderscheid gemaakt tussen klassieke en andere muziek, en bij musea geen onderscheid tussen kunstmusea en andere musea. In alle vier de opzichten ligt de culturele belangstelling in Nederland royaal boven het Europees gemiddelde, net als in Scandinavië en de Baltische staten (tabel 3.21).

Tabel 3.21

Bezoek aan kunsten in Europa in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, Europese bevolking van 15 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	ballet, dans, opera	theater	concert	museum of galerie
Nederland	26	58	56	62
Europa	18	32	37	41
Denemarken	27	40	58	65
Finland	23	48	51	51
Zweden	26	47	40	62
Bulgarije	9	21	28	20
Estland	23	49	62	48
Hongarije	16	31	31	39
Letland	21	41	59	47
Litouwen	20	27	52	33
Polen	12	18	29	32

Bron: Europese Commissie (EB'07)

Tabel 3.21 (vervolg)

	ballet, dans, opera	theater	concert	museum of galerie
Roemenië	8	20	28	27
Slovenië	16	36	49	39
Slowakije	16	37	37	40
Tsjechië	20	44	45	44
België	17	33	40	42
Duitsland	19	37	42	48
Frankrijk	19	23	35	43
Ierland	13	33	49	38
Luxemburg	27	40	53	54
Oostenrijk	18	42	43	39
Verenigd Koninkrijk	20	41	53	49
Cyprus	10	25	29	25
Griekenland	12	30	21	25
Italië	20	26	31	34
Malta	28	25	32	34
Portugal	9	19	23	24
Spanje	12	25	34	38

Bron: Europese Commissie (EB'07)

De participatiegraad in Zuid-Europa blijft ver achter bij het Europees gemiddelde. Dit is des te opmerkelijker, omdat men daar geen lagere waardering voor cultuur uitsprak (tabel 3.20). Sleutel tot het ontrafelen van deze paradox lijkt te liggen in de betekenis die men aan het woord cultuur hecht. Anders dan elders vaak het geval is, denkt men daar bij het woord cultuur niet primair, en ook niet secundair, aan de kunsten.

Binnen Europa is de culturele belangstelling groter onder jongeren dan onder ouderen en groter onder hoger opgeleiden (tabel 3.22). Gezien de recente onderwijsexpansie verwijzen lagere leeftijd en hogere opleiding deels naar hetzelfde. De geciteerde bron bevat evenwel geen analyse waarin deze effecten wederzijds zijn uitgezuiverd.

Tabel 3.22

Bezoek aan kunsten in Europa in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar leeftijd en opleiding, Europese bevolking van 15 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	ballet, dans, opera	theater	concert	museum of galerie
leeftijd				
15-24 jaar	.	35	52	48
25-39 jaar	.	32	43	42
40-54 jaar	.	33	37	45
≥ 55 jaar	.	27	27	34
opleidingsduur (van degenen die geen onderwijs meer genieten)				
scholing tot en met 15 jaar	8	16	17	21
scholing tot 16-19 jaar	15	28	35	38
scholing tot en met 20 jaar of later	27	47	53	59

. = geen gegevens beschikbaar.

Bron: Europese Commissie (EB'07)

In de beleving van barrières om (meer) aan cultuur te doen lopen Nederlanders in de Europese pas. Vooral een gebrek aan tijd wordt als rem genoemd, op afstand gevolgd door een gebrek aan interesse en te hoge kosten (tabel 3.23).

In Europa noemen mannen vaker dan vrouwen een gebrek aan interesse als een barrière om aan cultuur deel te nemen (30% vs. 23%), lager opgeleiden doen dat vaker dan hoger opgeleiden (35% vs. 20%). Jongeren (15-24 jaar) noemen vaker tijdgebrek dan 55-plussers (44% vs. 24%), hoger opgeleiden doen dat vaker dan lager opgeleiden (49% vs. 30%). Vrouwen noemen vaker dan mannen (31% vs. 26%) de kosten als barrière (EC 2007: 32).

De grotere culturele belangstelling van hoger opgeleiden strookt met het grotere belang dat zij in hun eigen leven aan cultuur hechten. In lijn daarmee noemen zij minder vaak een gebrek aan interesse als barrière om een daadwerkelijke culturele belangstelling aan de dag te leggen, maar voeren zij een gebrek aan tijd aan als praktisch bezwaar.

Tabel 3.23

Barrières om (meer) aan cultuur deel te nemen in Europa, bevolking 15 jaar en ouder, 2007
(in procenten)

	geen interesse	gebrek aan tijd	te duur	gebrek aan informatie	gebrekkig aanbod	gebrek aan kennis/ culturele achtergrond
Nederland	27	47	26	13	11	12
Europa	27	42	29	17	16	13
Denemarken	30	40	25	13	12	12
Finland	32	41	30	8	13	8
Zweden	22	38	17	15	14	8
Bulgarije	13	32	45	9	29	11
Estland	16	45	37	12	14	6
Hongarije	22	47	49	15	23	8
Letland	18	45	35	15	22	4
Litouwen	24	47	27	10	17	7
Polen	19	44	37	12	24	7
Roemenië	16	51	28	17	24	20
Slovenië	47	52	33	23	17	21
Slowakije	18	51	45	15	34	9
Tsjechië	18	48	36	10	26	6
België	47	43	31	24	14	25
Duitsland	28	38	30	10	12	10
Frankrijk	25	40	40	24	13	21
Ierland	30	33	11	12	14	9
Luxemburg	40	46	19	18	12	23
Oostenrijk	48	38	26	20	10	17
Verenigd Koninkrijk	23	52	21	11	19	5
Cyprus	41	52	10	22	13	11
Griekenland	36	43	33	29	21	15
Italië	32	41	22	22	15	20
Malta	33	48	14	14	5	9
Portugal	34	37	35	20	15	16
Spanje	31	49	21	21	19	13

Bron: Europese Commissie (EB'07)

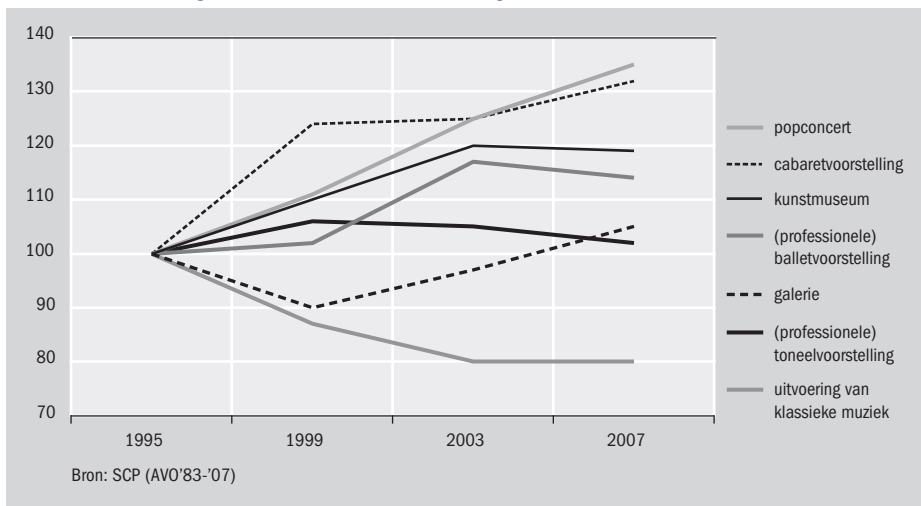
3.5 Belangstelling voor de kunsten in vogelvlucht

Nederlanders leggen in vergelijking met andere Europese landen een grote belangstelling voor de kunsten aan de dag. Die belangstelling ligt niet alleen royaal boven het gemiddelde Europese peil, maar in de regel ook hoger dan in andere Noord- en Midden-Europese landen, waar die belangstelling groter is dan in oostelijker en zuidelijker gelegen landen. Het belang dat de Nederlandse bevolking aan cultuur zegt te hechten is niet groter of kleiner dan elders in Europa. Net als elders in Europa is in Nederland de culturele belangstelling groter onder jongeren dan onder ouderen en groter onder hoogopgeleiden dan onder laagopgeleiden.

In het verloop van de belangstelling voor podiumkunsten en beeldende kunst zijn enkele hoofdlijnen te onderkennen (figuur 3.1). Het bereik van (professioneel) toneel en galleries veranderde in de loop der jaren nagenoeg niet. De waardering van dit stabiele bereik hangt af van de gekozen invalshoek. In het licht van een stijgend opleidingsniveau en een cultuurbeleid dat streeft naar verbreding van het cultuurbereik, is het uitblijven van groei teleurstellend te noemen. Als we daarentegen kijken naar de intensievere concurrentie om de besteding van de wat schaarsere vrije tijd, is de consolidatie van het kunstenbereik weer als een succes aan te merken. Niet alles bleef bij het oude. Het bereik van uitvoeringen van klassieke muziek heeft sinds de jaren negentig, na een eerdere opleving, terrein verloren. Balletuitvoeringen en kunstmusea mogen zich in een groeiend bereik verheugen. De grootste veranderingen deden zich voor bij het bereik van cabaret en popconcert (pop, jazz en musical). Sinds 1995 groeide het bereik van beide met ruim 30%. Sinds 2003 steeg het bereik van kunstmusea en ballet niet, dat van cabaret en pop wel.

Figuur 3.1

Bezoek aan kunsten in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007 (geïndexeerd bezoekerspercentage, 1995 = 100)

Twee nieuwe elementen in de meting van 2007 suggereren dat het bereik van podiumkunsten en beeldende kunst groter is dan alleen het bereik van de voorstellingen en tentoonstellingen zou doen vermoeden. Ruim 40% van de bevolking heeft namelijk een feest met een live optreden bezocht, en 10% daarvan had in antwoord op de andere vragen geen bezoek aan podiumkunst gerapporteerd. Het bereik van kunst in de openbare ruimte is eveneens zeer aanzienlijk.

Een andere constante in de belangstelling voor podiumkunsten en beeldende kunst betreft de samenstelling van het publiek. De overduidelijke rode draad daarin, door de jaren en door de verschillende kunstvormen heen, is dat het bereik van de kunsten groter is onder vrouwen, op middelbare leeftijd, onder hoger opgeleiden, onder autochtonen en (enigszins) onder de inwoners van de vier grote gemeenten. Daarin kwam in de loop der jaren nauwelijks verandering, ook niet in de periode 2003-2007.

Noten

- 1 Op 1 januari 2007 bestond de Nederlandse bevolking uit 16.357.992 personen, waarvan 1.169.881 jonger dan 6 jaar. Het AVO-steekproefkader komt daarmee op 15.188.041 personen. Vermenigvuldigd met 0,1404 (het bezoekpercentage aan professioneel toneel in 2007) en met 2,1369 (gemiddelde bezoekfrequentie) levert dat een schatting op van 4,6 miljoen bezoekers aan uitvoeringen van professioneel toneel. Deze schatting ligt twee keer zo hoog als die van het CBS in 2005 (StatLine). Deel van de verklaring is dat grote festivals als De Parade, maar ook allerlei kleinere lokale festivals, niet in de CBS-cijfers zijn opgenomen.
- 2 Bij cabaret ligt de schatting op basis van een vermenigvuldiging van de grootte van het AVO-steekproefkader met 0,1467 (het bezoekpercentage aan cabaret in 2007) en met 1,9778 (gemiddelde bezoekfrequentie) op 4,4 miljoen bezoekers. Deze schatting ligt bijna twee keer zo hoog als die van het CBS in 2005 (2,4 miljoen). Deel van de verklaring is dat grote festivals als De Parade, maar ook allerlei kleinere lokale festivals, niet in de CBS-cijfers zijn opgenomen (StatLine).
- 3 Het bezoek aan kunstmusea schatten we op basis van een vermenigvuldiging van de grootte van het AVO-steekproefkader met 0,1963 (het bezoekpercentage aan kunstmusea in 2007) en met 1,6619 (gemiddelde bezoekfrequentie) op 5,0 miljoen bezoeken. Deze schatting ligt 300.000 hoger dan de schatting van het aantal binnenlandse bezoeken van het CBS in 2005 (StatLine).
- 4 Deze vraag ging aan meer gedetailleerde vragen over cultuur vooraf, dus de antwoorden daarop werden daardoor niet gekleurd.

4 Kunstbeoefening in de vrije tijd

4.1 Vormen van kunstbeoefening

Naast het bezoek aan tentoonstellingen en voorstellingen is ook het zelf beoefenen van een kunstdiscipline een uiting van culturele belangstelling. Die beoefening staat in dit hoofdstuk centraal. Daarbij gaat het om de kunstbeoefening in de vrije tijd, dus niet in het algemeen vormend of kunstvakonderwijs en niet beroepsmatig. In de vragenlijst is mensen heel direct naar culturele activiteiten in de vrije tijd gevraagd, bijvoorbeeld: 'Hebt u in de afgelopen twaalf maanden in uw vrije tijd (dus buiten school- en werktijd) een muziekinstrument bespeeld?'. Per kunstdiscipline is gevraagd of men eraan deelneemt en zo ja, of dat in georganiseerd verband gebeurt en of men er les in volgt.

De opbouw van dit hoofdstuk volgt zo veel mogelijk de indeling in disciplines zoals het veld die hanteert. Hoewel sommigen (multi)media tot de beeldende kunst rekenen, is in het veld de volgende zesdeling in opkomst (Kunstfactor/VNG 2008): muziek, theater, dans, beeldende kunst, (multi)media en schrijven. Helaas laten de gebruikte gegevens van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO) niet toe om in deze publicatie dans van overig theater te onderscheiden. Daarom vormen theater en dans hier één enkele discipline, waarmee er dus een vijfdeling overblijft.

Binnen enkele disciplines (zoals muziek) zijn subdisciplines te onderscheiden (zoals zingen en een instrument bespelen). Bij disciplines met meerdere subdisciplines – muziek, beeldende kunst en (multi)media – wordt ook over het aantal beoefende subdisciplines gerapporteerd.

Na een globaal overzicht van deelname aan, les in en lidmaatschap voor kunstbeoefening wordt dieper op de vijf zojuist genoemde disciplines ingegaan. Daarbij komt, naast trends door de tijd, ook weer de sociale en geografische spreiding aan de orde. Met het oog op onderlinge vergelijkbaarheid van de gegevens gaan de trends niet verder terug dan 1995.

Men kan op diverse manieren een kunstdiscipline beoefenen, al dan niet in combinatie: alleen thuis, in informeel verband, in een vereniging en door les te nemen (bij instelling of particulier). Over de mogelijkheden tot kunstbeoefening is betrekkelijk weinig bekend. Dat kennisgebrek geldt het minst voor het meest geïnstitutionaliseerde aanbod: dat in de Centra voor de Kunsten (muziekscholen en/of multidisciplinaire centra). In 2003 waren er 230 van dergelijke centra, die samen in het voorgaande cursusjaar 425.000 cursisten voor actieve kunstbeoefening telden. Het muziekonderwijs was in 2003 veruit de voornaamste trekpleister (63% van de cursisten), gevolgd door beeldende kunst (16%), dans (10%), drama (6%), audiovisueel (3%) en schrijven (1%). Het aantal centra lag in 1993 met 262 wat hoger.

Over alle andere mogelijkheden is veel minder bekend, of het nu gaat om particuliere aanbieders of verenigingen. Illustratief voor de moeilijkheden bij het schatten van het aantal verenigingen voor kunstbeoefening (ook wel amateurkunstverenigingen) is het verslag van een poging daartoe in de provincie Noord-Brabant (Edelman en Van Bommel 2008). Kunstfactor, het Sectorinstituut voor de Amateurkunst, komt desgevraagd tot een schatting van circa 3500 muziekverenigingen: koren, ensembles, orkesten en 'hafabra'-verenigingen (harmonie, fanfare en brassband). Popbands zijn in deze telling niet meegenomen. Ook los daarvan is deze schatting waarschijnlijk een onderschatting, omdat de verenigingen die niet bij koepels zijn aangesloten niet zijn meegeteld. Voor andere kunstdisciplines, waar de organisatiegraad lager is dan in de muziek, zijn dergelijke schattingen met nog meer onzekerheid omgeven of zelfs geheel afwezig. Om deze kennislacune te vullen, publiceert het SCP eind 2009 een rapport over de mogelijkheden tot kunstbeoefening in Nederland. Daarin komen de mogelijkheden in het onderwijs, in instellingen, bij verenigingen, op de markt en in de informele sfeer aan de orde.

4.2 Een overzicht van kunstbeoefening

We onderscheiden hier dus vijf kunstdisciplines. Als we deze bij elkaar optellen, heeft bijna de helft van de bevolking (49%) van 6 jaar en ouder in het afgelopen jaar (eens of vaker) aan kunstbeoefening gedaan (tabel 4.1). Over de intensiteit van de deelname is weinig bekend; vervolgonderzoek zal hierover in de loop van dit jaar meer informatie opleveren.

Tabel 4.1

Kunstbeoefening in de vrije tijd in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten en aantallen)

	totaal	muziek	theater	beeldende kunst	(multi) media	schrijven
aandeel van de bevolking dat aan kunstbeoefening doet	49	21	4	23	14	7
aantal disciplines per 100 inwoners	71	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
aandeel van de beoefenaars dat les volgt	37	39	78	23	9	n.g.
aandeel van de beoefenaars dat lid is	27	34	68	10	5	n.g.
aantal van deze vijf disciplines per kunstbeoefenaar	1,4	1,9	2,5	1,8	1,9	2,4

n.g.= niet gevraagd.

n.v.t.= niet van toepassing.

Bron: SCP (AVO'07)

Ruim een derde van de kunstbeoefenaars heeft les in een discipline gevolgd,¹ en een kwart is lid van een vereniging, club of gezelschap. Kunstbeoefening is dus een activiteit die men overwegend buiten het kader van geformaliseerde lessen of lidmaatschappen onderneemt.

Deelname, lesdeelname en organisatiegraad wisselen sterk per discipline. Theater kent de minste deelnemers, maar de hoogste lesdeelname en organisatiegraad. Omgekeerd kent beeldende kunst veel meer deelnemers, die juist weer beduidend minder vaak les volgen of georganiseerd zijn. De qua deelname eveneens 'grote' discipline muziek neemt in termen van lesdeelname en lidmaatschap een middenpositie in. Binnen de kleinere discipline (multi)media zijn lesdeelname en lidmaatschap eerder uitzondering dan regel. Naar lesdeelname en lidmaatschap is bij de discipline schrijven niet gevraagd.

Menig kunstbeoefenaar is in meer dan één kunstdiscipline actief. Het gemiddelde is bijna anderhalve discipline. Optelling van het aantal beoefenaars per discipline leidt vanwege die dubbeltellingen tot een overschatting.

Het feit dat kunstbeoefenaars vaak actief zijn op meer fronten, verklaart ook andere ogenschijnlijke ongerijmdheden in tabel 4.1. Zo ligt het aantal disciplines per beoefenaar binnen elk van de disciplines hoger dan het gemiddelde van 1,4. Achtergrond hiervan is dat iedereen die twee of meer disciplines beoefent in twee of meer kolommen als deelnemer meetelt, terwijl iemand die 'slechts' aan één discipline doet alleen in die ene kolom meetelt.

In bovenstaande cijfers zijn twee vormen van kunstbeoefening meegenomen waar niet in alle eerdere jaren naar gevraagd was. Naar de discipline schrijven is in 2007 voor het eerst gevraagd, terwijl de vraag naar grafisch werk op de computer pas in 2003 in het onderzoek voorkwam. Als we schrijven niet meetellen, zakt het aandeel kunstbeoefenaars in de bevolking anno 2007 van 49% naar 44% (tabel 4.2).

Bij onderzoek naar trends is het raadzaam steeds hetzelfde meetinstrument te gebruiken. Toch zou het onzinnig zijn de meting nooit aan veranderende omstandigheden aan te passen en bijvoorbeeld bij een studie naar telefonie niet naar mobiel bellen te vragen, omdat daar in vroegere metingen ook niet naar gevraagd werd.

Met betrekking tot kunstbeoefening geldt grafisch werk op de computer als een innovatie waar we in de samenstelling van het meetinstrument niet aan voorbij mogen gaan. Als we deze discipline opnemen, is dat niet zozeer een verandering van meting, maar een actualisering ervan. Omgekeerd zou het niet opnemen ervan een trendbreuk betekenen, omdat tekenen gedeeltelijk door grafisch werk op de computer vervangen lijkt (zie verderop). Daarmee is de keus tussen het onverkort vasthouden aan het bestaande instrument of het actualiseren ervan geen zwart-witbeslissing, maar een kwestie van optimaliseren. Dat optimale lijkt ons hier gelegen in het toevoegen van grafisch werk op de computer aan de trendgegevens. Voor schrijven geldt dat niet. Die activiteit bestond al. Plotseling opnemen ervan zou dus een onwenselijke trendbreuk betekenen.

Overigens leidt verdiscontering van digitaal grafisch werk in zowel 2003 als 2007 slechts tot een geringe verhoging (2%) van het aandeel kunstbeoefenaars in de bevolking. Een groot deel van degenen die grafisch werk op de computer doen, beoefent ook een andere vorm van audiovisuele kunstbeoefening of een andere kunstdiscipline en wordt dus toch al tot de kunstbeoefenaars gerekend.

Als we ruim een decennium terugblikken, en daarbij schrijven dus buiten beschouwing laten, kwam in 2007 een eind aan een periode waarin het aandeel kunstbeoefenaars in de bevolking gestaag groeide (tabel 4.2). Het verschil met 2003 is niet zo groot dat er duidelijk sprake is van een daling, maar in elk geval zette de eerdere groei niet door.

Zowel lesdeelname als lidmaatschapsgraad van de bevolking zijn in de loop der jaren een toonbeeld van stabiliteit. Met uitzondering van 1999 geldt dat ook voor het aantal disciplines waar kunstbeoefenaars aan deelnemen. De schommelingen in het aantal disciplines per 100 inwoners laten, behalve die piek in 1999, daarom vooral het verloop in het aandeel kunstbeoefenaars zien.

Tabel 4.2

Kunstbeoefening in de vrije tijd,^a in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten en aantallen)

	1995	1999	2003	2007
aandeel van de bevolking dat aan kunstbeoefening doet, zonder grafisch werk op computer	38	42	44	42
aandeel van de bevolking dat aan kunstbeoefening doet, met grafisch werk op computer	38	42	46	44
aantal disciplines per 100 inwoners	56	66	65	62
aandeel van de bevolking dat les volgt	15	16	16	16
aandeel van de bevolking dat lid is van een vereniging	10	11	12	12
aantal disciplines kunstbeoefenaar	1,5	1,7	1,4	1,4

a In 2003 en 2007 inclusief grafisch werk op computer als onderdeel van de kunstdiscipline (multi)media, in alle jaren exclusief schrijven.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Bevolkingsgroepen verschillen behoorlijk in de mate van kunstbeoefening in de vrije tijd (hier zonder schrijven). Onder kunstbeoefenaars zien we minder mannen dan vrouwen, minder ouderen dan jongeren, minder laagopgeleiden dan hoogopgeleiden, en minder Turken en Marokkanen dan autochtonen (tabel 4.3).

Tabel 4.3

Kunstbeoefening in de vrije tijd,^a in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^b etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	38	42	46	44
man	32	37	40	38
vrouw	45	48	51	50
6-11 jaar	60	64	64	64
12-19 jaar	56	63	57	57
20-34 jaar	38	41	43	42
35-49 jaar	35	36	44	40
50-64 jaar	31	35	44	41
65-79 jaar	28	35	39	43
≥ 80 jaar	21	23	28	29
basisonderwijs	22	25	29	28
vmbo (lbo/mavo)	29	32	35	33
havo, vwo, mbo	38	41	45	43
hbo, universiteit	50	48	57	51
autochtoon	39	42	46	45
Turks, Marokkaans	30	29	33	28
Surinaams, Antilliaans	35	40	41	37
vier grote steden	43	42	46	50
overige gemeenten > 100.000 inwoners	39	46	46	41
gemeente ≤ 100.000 inwoners	38	42	46	44

a In 2003 en 2007 inclusief grafisch werk op computer als onderdeel van de kunstdiscipline (multi)media, in alle jaren exclusief schrijven.

b Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Op hoofdlijnen veranderde er door de jaren heen weinig in deze verdeling van kunstbeoefening over de bevolking, al bleef ook niet alles precies bij het oude. Daarom besteden we nog even kort aandacht aan de ontwikkelingen naar persoonskenmerken.

Het verschil in kunstbeoefening tussen de seksen is een vast gegeven. Ongeacht schommelingen in het aandeel kunstbeoefenaars in de bevolking, lag het aandeel vrouwen steevast ruim 10 procentpunt hoger dan het aandeel mannen.

De leeftijdsopbouw blijft redelijk constant, maar er is wel een onderstroom. Onder volwassenen nam het aandeel kunstbeoefenaars gestaag toe, het meest in de leeftijd van 50 tot 80 jaar. Hoewel nog altijd een activiteit die meer in de eerste dan in de tweede helft van de levensloop beoefend wordt, laat men zich ook op latere leeftijd steeds minder onbetuigd (De Haan en Knulst 1998; Knulst 2007). Dit zien we ook bij sportdeelname (Kamphuis en Van den Dool 2008).

Zoals altijd bij culturele (en tal van andere) activiteiten zijn mensen op het vlak van kunstbeoefening actiever naarmate ze een hogere opleiding hebben genoten. Recente lijken de hoogstopgeleide volwassenen (20 jaar of ouder) in dit opzicht wat van hun 'voorsprong' te hebben ingeleverd.

Net als opleidingsniveau, en deels overlappend, hangt ook etniciteit samen met verschillen in deelname aan activiteiten. Die verschillen doen zich ook voor op het vlak van kunstbeoefening. Vooral Turken en Marokkanen doen minder aan creatieve vrijetijdsactiviteiten dan autochtonen, een verschil dat allerm minst kleiner wordt. Volgens onderzoek naar het leven van allochtone stedelingen doet de tweede generatie allochtonen overigens wel meer aan kunstbeoefening, en verschilt daarin minder van autochtonen, dan leden van de eerste generatie (Van den Broek 2008).

De spreiding van kunstbeoefening naar stedelijkheid laat door de jaren heen geen vast patroon zien. In 1995 en 2007 ligt het aandeel deelnemers onder grootstedelingen hoger dan onder de rest van de bevolking, terwijl er in 1999 en 2003 geen enkel verschil was.

De samenvattende conclusie is dat circa de helft van de bevolking (soms of vaker) in de vrije tijd een kunstdiscipline beoefent, waarbij muziek en beeldende kunst de voorkeur genieten boven theater, schrijven of audiovisuele activiteiten. De lichte groei in het aandeel kunstbeoefenaars sinds 1995 is in 2007 gestagneerd, zonder dat overigens al van een duidelijke daling gesproken kan worden. De spreiding van kunstbeoefening naar persoonskenmerken vertoonde weinig ontwikkeling. Vrouwen, jongeren, hoger opgeleiden en autochtonen zijn onder kunstbeoefenaars oververtegenwoordigd. De voornaamste verandering hierin is dat geleidelijk steeds meer volwassenen ook op latere leeftijd een kunstdiscipline beoefenen.

4.3 Muziek

Muziek is qua aantallen beoefenaars in de vrije tijd een van de grotere kunstdisciplines (tabel 4.1). Daarbinnen houden de aandelen mensen die zingen en die een instrument bespelen elkaar exact in evenwicht (tabel 4.4). Beide vormen van muziekdeelname kennen een deelnemersaandeel van 13%. Het totale aandeel van de bevolking dat aan muziek doet bedraagt 21%, wat wijst op een overlapping tussen zingen en een instrument bespelen. Die overlapping is er inderdaad: op elke vijf beoefenaars is er een die zowel zingt als een instrument bespeelt.

Tabel 4.4

Muziek als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten en aantallen)

	muziek totaal	instrument bespelen	zingen
aandeel van de bevolking dat aan muziek doet	21	13	13
aandeel muziekbeoefenaars dat les volgt	39	35	34
aandeel muziekbeoefenaars dat lid is	34	24	36
aantal muzikdisciplines per muziekbeoefenaar	1,2	1,3	1,3

Bron: SCP (AVO'07)

Van iedereen die aan muziek doet, volgde 39% het voorbije jaar les. Zowel in zingen als in een instrument bespelen bekwaamt ruim een derde van de beoefenaars zich door daarin les te nemen. Hierin verschillen zingen en een instrument bespelen dus niet van elkaar. Er is wel een verschil in lidmaatschapsgraad: wie zingt, doet dat de helft vaker in georganiseerd verband dan wie een instrument bespeelt.

In de mate waarin de Nederlandse bevolking in de vrije tijd muziek maakt, is sinds 1995 niets veranderd, een eenmalige opleving in 1999 daargelaten. De situatie in 2007 is nagenoeg identiek aan die in 2003 en 1995: een vijfde van de bevolking heeft muziek als kunstzinnige hobby, waarbij ongeveer evenveel mensen zingen en een instrument bespelen, met een aanzienlijk deel dat beide doet (tabel 4.5).

Tabel 4.5

Muziek als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
aandeel van de bevolking dat aan muziek doet	20	24	21	21
wv. instrument bespelen	13	16	13	13
wv. zingen	13	18	12	13
aandeel van de muziekbeoefenaars dat les volgt	43	39	40	39
aandeel van de muziekbeoefenaars dat lid is	34	31	37	34

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Het aandeel muziekbeoefenaars dat les volgt, is al enige jaren nagenoeg stabiel op ongeveer 40%, en ligt daarmee wat onder de 43% uit 1995. Het aandeel 'georganiseerde' muziekbeoefenaars lag in 2007 na enkele schommelingen weer op het niveau

uit 1995. Hieruit blijkt geen dalende belangstelling om muziek samen met anderen te beoefenen, al blijft muziekbeoefening vooral een bezigheid die buiten verenigingsverband wordt beoefend.

De verdeling van muziekbeoefening over de bevolking wijkt nauwelijks af van de verdeling van kunstbeoefening in het algemeen. Vrouwen, jongeren en hoger opgeleiden zijn er opnieuw oververtegenwoordigd (tabel 4.6). Toch zijn er enkele kleine verschillen met het algemene beeld.

Tabel 4.6

Muziek als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	20	24	21	21
man	18	21	19	19
vrouw	23	26	22	23
6-11 jaar	36	42	34	35
12-19 jaar	35	41	34	35
20-34 jaar	20	24	19	19
35-49 jaar	17	19	18	17
50-64 jaar	15	16	17	17
65-79 jaar	13	17	16	18
≥ 80 jaar	9	13	12	11
basisonderwijs	10	12	10	12
vmbo (lbo/mavo)	13	15	13	12
havo, vwo, mbo	18	22	17	18
hbo, universiteit	29	29	29	26
autochtoon	20	24	21	21
Turks, Marokkaans	10	15	11	10
Surinaams, Antilliaans	20	25	22	18
vier grote steden	21	22	20	24
overige gemeenten > 100.000 inwoners	20	25	22	19
gemeente ≤ 100.000 inwoners	20	24	20	20

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Het profiel van degenen die muziek maken, is stabielier dan het profiel van de kunstbeoefenaars in het algemeen. De deelname van de diverse groepen veranderde nauwelijks. Zo is hier veel minder dan in tabel 4.3 sprake van een groeiende deelname op latere leeftijd.

Het verschil tussen vrouwen en mannen in het muziek maken en zingen is minder groot dan bij andere vormen van kunstbeoefening in de vrije tijd. De verdeling naar leeftijd is er echter schever (gebleven). Een laatste verschil met de spreiding van kunstbeoefening in het algemeen is dat de groep Surinamers en Antillianen qua deelname aan muziek gelijke tred met de autochtonen houdt.

4.4 Theater

Theater en dans gelden ‘in het veld’ als twee aparte disciplines, maar naar dans is in het hier gebruikte onderzoek niet apart gevraagd. In deze rapportage moeten we dus roeien met de riemen die we hebben, en dat is met het antwoord op de vraag: ‘Hebt u in de afgelopen twaalf maanden in uw vrije tijd (dus buiten werk -of schooltijd) aan toneel, mime, volksdans, ballet (ook jazzballet) gedaan?’.

Afgezien van 1999 bedroeg het aandeel deelnemers in de regel 4% tot 5% (tabel 4.7). Daarmee is theater qua beoefening in de vrije tijd de kleinste kunstdiscipline. De kleine schare theaterbeoefenaars onderscheidt zich binnen de kunstbeoefenaars doordat zij vaker georganiseerd is en les volgt (tabel 4.1). Lesdeelname en lidmaatschap gaven in de loop der jaren bovendien nog een groei te zien (tabel 4.7).

Tabel 4.7

Theater als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
aandeel van de bevolking dat aan theater doet	5	8	5	4
aandeel van de theaterbeoefenaars dat les volgt	63	59	68	78
aandeel van de theaterbeoefenaars dat lid is	51	45	59	68

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Theaterbeoefening is – meer dan kunstbeoefening in het algemeen – een zaak van vrouwen, alsook van kinderen en jongeren (tabel 4.8). Het lijkt erop dat (jazz)ballet bij meisjes een groot gewicht in de schaal legt, wat ook de achtergrond kan zijn van de hoge percentages lesdeelname en lidmaatschap. Opnieuw blijft vooral de deelname van Turken en Marokkanen in dit opzicht sterk achter.

Tabel 4.8

Theater als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	5	8	5	4
man	3	5	2	2
vrouw	8	10	7	6
6-11 jaar	12	17	15	13
12-19 jaar	10	16	8	9
20-34 jaar	5	6	4	3
35-49 jaar	4	5	3	2
50-64 jaar	3	6	3	2
65-79 jaar	3	7	3	3
≥ 80 jaar	0	4	2	2
basisonderwijs	2	5	2	3
vmbo (lbo/mavo)	3	5	2	2
havo, vwo, mbo	5	5	3	2
hbo, universiteit	6	7	5	4
autochtoon	5	8	4	4
Turks, Marokkaans	3	10	2	1
Surinaams, Antilliaans	5	8	6	3
vier grote steden	6	9	5	4
overige gemeenten > 100.000 inwoners	5	9	4	4
gemeente ≤ 100.000 inwoners	5	8	5	4

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

In aanvulling op eerdere metingen is in 2007 een vraag gesteld naar deelname aan vormen van *urban culture*: 'Heb u in de afgelopen twaalf maanden in uw vrije tijd (dus buiten werk -of schooltijd) aan streetdance, breakdance, hiphop en rap gedaan?'. Omdat *urban culture* elementen van muziek en theater in zich verenigt, is de uitsplitsing van de deelname naar persoonskenmerken tegen die twee disciplines afgezet (tabel 4.9). Zowel qua totale deelname als qua verdeling van die deelname blijkt *urban culture* meer met theater dan met muziek gemeen te hebben. Het bereik ervan is betrekkelijk gering en sterk onder vrouwen en (bijna uitsluitend) jongeren geconcentreerd. In weerwil van de naam is het genre niet bij uitstek onder (groot)

stedelingen populair. Verspreiding via de media is blijkbaar van meer belang dan de stedelijkheid van de woonomgeving. Wel is het een genre dat vooral door Surinamers en Antillianen beoefend wordt.

Tabel 4.9

Urban culture (streetdance, breakdance, hiphop en rap), theater en muziek als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	urban culture	theater	muziek
allen	3	4	20
man	2	2	18
vrouw	4	6	23
6-11 jaar	11	13	36
12-19 jaar	13	9	35
20-34 jaar	4	3	20
35-49 jaar	1	2	17
50-64 jaar	0	2	15
65-79 jaar	0	3	13
≥ 80 jaar	0	2	9
basisonderwijs	0	3	10
vmbo (lbo/mavo)	1	2	13
havo, vwo, mbo	1	2	18
hbo, universiteit	2	4	29
autochtoon	3	4	20
Turks, Marokkaans	3	1	10
Surinaams, Antilliaans	10	3	20
vier grote steden	3	4	21
overige gemeenten > 100.000 inwoners	4	4	20
gemeente ≤ 100.000 inwoners	3	4	20

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'07)

Hier is nog niet nader onderzocht in hoeverre beoefenaars van uitingen van urban culture ook al aan muziek of aan theater hadden gezegd te doen, dan wel in hoeverre met deze vraag een anders ongezien gebleven genre van kunstbeoefening in beeld

is gekomen. Dat komt in de vervolgstudie aan de orde, samen met een aanvullende vraag over dans.

4.5 Beeldende kunst

Beeldende kunst is (naast muziek) de tweede grote discipline binnen de kunstbeoefening in de vrije tijd. Deze discipline kent verhoudingsgewijs lage percentages lesdeelname en lidmaatschap (tabel 4.1). Beeldende kunst is een heel breed begrip. Daarom worden hier drie subdisciplines onderscheiden: tekenen, schilderen en grafisch werk (anders dan op de computer); beeldhouwen, boetseren, pottenbakken en sieraden maken; en werken met textiel, kleding/wandkleden maken, weven en werken met natuurlijke materialen. Daarvan heeft tekenen, schilderen et cetera de meeste deelnemers (15%), gevolgd door textiel et cetera (9%) en beeldhouwen et cetera (6%). Niet zelden combineren liefhebbers meer dan één van deze drie beeldende kunstdisciplines. Beoefenaars van beeldende kunst zijn gemiddeld in 1,3 van de drie hier onderscheiden subdisciplines actief (tabel 4.10), wat betekent dat het nogal eens voorkomt dat iemand meer dan één van de subdisciplines beoefent.

Lesdeelname en lidmaatschap liggen in de beeldende kunstbeoefening op een laag niveau. Onder de kleine groep beoefenaars van beeldhouwen en dergelijke is de lesdeelname naar verhouding nog het hoogst. Men beoefent beeldende kunst dus vooral buiten de georganiseerde context van les en lidmaatschap.

Tabel 4.10

Beeldende kunst als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten en aantallen)

	beeldende kunst totaal	tekenen, schilderen enz.	beeldhouwen, keramiek enz.	textiel enz.
aandeel van de bevolking dat aan beeldende kunst doet	23	15	6	9
aandeel beeldende kunstbeoefenaars dat les volgt	23	20	33	13
aandeel beeldende kunstbeoefenaars dat lid is	10	9	11	7
aantal beeldende kunstdisciplines per beoefenaar	1,3	1,4	1,9	1,5

Bron: SCP (AVO'07)

De verdeling van de deelname aan de diverse subdisciplines van beeldende kunst is door de jaren heen overwegend stabiel, met de kanttekening dat tekenen en schilderen wat terrein hebben verloren (tabel 4.11). Hoewel hier niet in detail onderzocht, lijkt het plausibel te veronderstellen dat zich hier de concurrentie van grafisch werk op de computer doet voelen. Qua lesdeelname en lidmaatschap overheerst continuïteit.

Tabel 4.11

Beeldende kunst als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
aandeel van de bevolking dat aan beeldende kunst doet	23	26	25	23
wv. tekenen, schilderen, enz.	17	21	15	15
wv. beeldhouwen, keramiek, enz.	5	7	5	6
wv. textiel, enz.	8	10	12	9
aandeel van de beoefenaars dat les volgt	25	23	22	23
aandeel van de beoefenaars dat lid is	8	6	11	10

Bron: SCP (AVO'95-'07)

De spreiding van de deelname aan beeldende kunst onder de bevolking wijkt maar weinig af van de algehele spreiding van kunstbeoefening in de vrije tijd. De opvallendste afwijking van dat algemene patroon is dat beeldende kunst een sterkere oververtegenwoordiging van vrouwen kent (tabel 4.12).

Tabel 4.12

Beeldende kunst als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	23	26	25	23
man	15	20	14	12
vrouw	31	33	36	33
6-11 jaar	47	52	49	47
12-19 jaar	40	45	31	31
20-34 jaar	22	26	22	19
35-49 jaar	19	19	22	20
50-64 jaar	14	19	22	20
65-79 jaar	14	19	21	21
≥ 80 jaar	13	12	15	15

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Tabel 4.12 (vervolg)

	1995	1999	2003	2007
basisonderwijs	11	13	16	15
vmbo (lbo/mavo)	16	18	19	17
havo, vwo, mbo	22	24	24	21
hbo, universiteit	26	27	26	24
autochtoon	23	27	25	23
Turks, Marokkaans	24	23	20	10
Surinaams, Antilliaans	25	27	22	21
vier grote steden	26	27	24	24
overige gemeenten > 100.000 inwoners	23	28	25	19
gemeente ≤ 100.000 inwoners	23	26	25	24

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

4.6 (Multi)media

Zonder twijfel zijn (multi)mediale kunstzinnige activiteiten de meest beweeglijke discipline. De middelen ontwikkelen zich hier voortdurend. Foto- en filmapparatuur werd geavanceerder, kleiner en digitaal. Dat biedt de liefhebber tal van mogelijkheden tot beeldbewerking op de computer, al dan niet in combinatie met geluid. Maar ook zonder zelf beeld- of geluidsopnamen gemaakt te hebben, biedt digitale apparatuur mogelijkheden tot bewerking van beeld en geluid. Hier is (multi)media overigens louter als beeldend opgevat, omdat het AVO alleen daarover informatie bevat.

Qua aandeel beoefenaars neemt (multi)media met 14% een middenpositie in tussen de grote disciplines muziek en beeldende kunst (beide meer dan 20%) en de kleine disciplines theater (4%) en schrijven (7%). Bij geen enkele andere discipline zijn onder de beoefenaars de aandelen les volgen en lidmaatschap zo laag (tabel 4.13).

Tabel 4.13

(Multi)media als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten en aantallen)

	(multi)media totaal	foto, film, video^a	grafisch werk op pc
aandeel van de bevolking dat aan beeldende kunst doet	14	10	7
aandeel (multi)media kunstbeoefenaars dat les volgt	9	8	9
aandeel (multi)media kunstbeoefenaars dat lid is	5	6	4
aantal (multi)mediadisciplines per kunstbeoefenaar	1,2	1,3	1,4

a In de vraagstelling werd vermeld dat het niet om familie- of vakantiekiekjes ging.

Bron: SCP (AVO'07)

De groei van het aantal beoefenaars van de discipline (multi)media betrof tussen 1995 en 1999 een toename van het aantal fotografen/filmers, en tussen 1999 en 2003 van degenen die de pc voor grafische vormgeving benutten. Tussen 2003 en 2007 veranderde er nagenoeg niets, noch in het aandeel beoefenaars, noch in de aandelen lesvolgers en lidmaatschappen daarbinnen (tabel 4.14).

Tabel 4.14

(Multi)media als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
aandeel van de bevolking dat aan beeldende kunst doet	7	10	15	14
wv. foto, film, video (geen familie- of vakantie kiekjes)	7	10	10	10
wv. pc			7	7
aandeel van de beoefenaars dat les volgt	11	11	8	9
aandeel van de beoefenaars dat lid is	4	5	4	5

Bron: SCP (AVO'95-'07)

(Multi)media omvatte aanvankelijk alleen fotografie en film. De discipline vormde van oudsher al een uitzondering op de regel dat meer vrouwen dan mannen aan kunstzinnige activiteiten deelnemen. De recente toevoeging van grafische vormgeving op de computer heeft deze uitzonderingspositie verder versterkt (tabel 4.15).

Tabel 4.15

(Multi)media als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	7	10	15	14
man	8	11	20	18
vrouw	5	9	10	10
6-11 jaar	3	7	6	6
12-19 jaar	8	14	19	23
20-34 jaar	8	11	18	18
35-49 jaar	8	10	17	15
50-64 jaar	6	11	15	14
65-79 jaar	4	8	9	9
≥ 80 jaar	1	6	3	4
basisonderwijs	4	7	7	5
vmbo (lbo/mavo)	5	8	10	9
havo, vwo, mbo	8	11	17	17
hbo, universiteit	12	13	24	21
autochtoon	7	10	15	15
Turks, Marokkaans	9	13	6	10
Surinaams, Antilliaans	9	11	10	10
vier grote steden	10	12	19	18
overige gemeenten > 100.000 inwoners	8	12	16	13
gemeente ≤ 100.000 inwoners	6	10	14	14

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Ook de leeftijdsopbouw wijkt wat van het algemene beeld af. Het is hier niet de jongste groep waarbinnen het deelnamepercentage het hoogst ligt, terwijl ook ouderen er sterker dan anders achterblijven bij tieners en jongvolwassenen. Tot slot is de deelname schever naar opleiding verdeeld dan bij andere vormen van kunstbeoefening.

4.7 Schrijven

Creatief schrijven is in eerdere AVO-surveys niet gepeild (een onvergelijkbare vraag in 1979 uitgezonderd). In 2007 is wel naar de activiteit schrijven gevraagd, maar niet naar

lessen en lidmaatschappen. De vraag naar het schrijven was zodanig geformuleerd dat niet alle vormen van schrijven, maar alleen het creatief schrijven ermee gepeild wordt: 'Hebt u in de afgelopen twaalf maanden in uw vrije tijd (dus buiten werk- of schooltijd) gedichten, columns, essays, verhalen en/of een roman geschreven?'

De verdeling van het schrijven over de bevolking laat een verhoudingsgewijs geringe oververtegenwoordiging van vrouwen zien. Voorts blijkt creatief schrijven bij uitstek iets voor tieners (voor meer informatie over schrijvende tieners, zie: Rebel en De Rooij 2008). Hoogopgeleiden schrijven vaker dan laagopgeleiden. Surinamers en Antillianen hebben naar verhouding een sterke voorliefde voor creatief schrijven.

Tabel 4.16

Schrijven als kunstbeoefening in de vrije tijd, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau,^a etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	2007
allen	7
man	6
vrouw	8
6-11 jaar	7
12-19 jaar	16
20-34 jaar	9
35-49 jaar	4
50-64 jaar	5
65-79 jaar	4
≥ 80 jaar	3
basisonderwijs	3
vmbo (lbo/mavo)	3
havo, vwo, mbo	5
hbo, universiteit	10
autochtoon	6
Turks, Marokkaans	4
Surinaams, Antilliaans	12
vier grote steden	9
overige gemeenten > 100.000 inwoners	7
gemeente ≤ 100.000 inwoners	6

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'07)

Op basis van vervolgonderzoek komt er in de loop van dit jaar meer informatie over schrijven als kunstbeoefening beschikbaar.

4.8 Kunstbeoefening in Europees perspectief

In Europees perspectief kent de Nederlandse bevolking een groot aandeel kunstbeoefenaars, aldus de Eurobarometer uit de winter van 2007. Dat blijkt uit het aandeel mensen dat minstens één discipline beoefent, maar meer nog uit de beoefening van de zeven afzonderlijke disciplines die in dat onderzoek zijn onderscheiden. Bij elke discipline ligt het aandeel beoefenaars in Nederland boven het Europees gemiddelde. Bij een instrument bespelen, acteren, beeldende kunst en schrijven bedraagt het aandeel beoefenaars in Nederland zelfs twee maal het Europees gemiddelde (tabel 4.17). Bij vier van deze zeven disciplines staat Nederland in dit opzicht in de top-drie'. Niettemin is er een handvol Europese landen waar een groter aandeel van de bevolking aan kunstbeoefening doet dan in Nederland. Vooral Esten, Finnen, Luxemburgers, Slovenen en Slowaken laten zich in dit opzicht niet onbetuigd. Bulgaren en Portugezen zijn het minst kunstzinnig actief (Europese Commissie 2007: 19-22).

Tabel 4.17

Kunstbeoefening in Europa, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 15 jaar en ouder, 2007 (in procenten)^a

	minstens één kunstdiscipline	instrument bespelen	zingen	acteren	dansen	beeldende kunst (incl. pc)	fotografie, film	schrijven
Nederland	78	19	21	7	22	31	36	25
Europa	62	10	15	3	19	16	27	12
Denemarken	79	16	27	6	26	29	51	23
Finland	82	17	27	5	25	24	37	24
Zweden	93	26	40	8	36	34	65	35
Bulgarije	21	3	7	1	8	2	2	2
Estland	87	10	26	6	33	17	43	18
Hongarije	48	5	9	3	11	10	22	5
Letland	57	8	14	4	11	11	27	8
Litouwen	44	5	10	5	10	8	9	7
Polen	38	6	8	2	13	8	15	5
Roemenië	42	4	9	2	20	8	17	6
Slovenië	68	9	22	3	29	11	32	9

a Er is ook gevraagd naar decoratie (incl. tuinieren). Deze 'discipline' is hier niet apart in de tabel opgenomen, maar beïnvloedt wel de hoogte van het aandeel kunstbeoefenaars in de eerste cijferkolom. De Europese vraag naar fotografie kende niet de uitsluiting van familie- en vakantiekiekjes die de vraag in het Nederlandse AVO wel kende.

Bron: Europese Commissie (EB'07)

Tabel 4.17 (vervolg)

	minstens één kunstdiscipline	instrument bespelen	zingen	acteren	dansen	beeldende kunst (incl. pc)	fotografie, film	schrijven
Slowakije	83	13	34	2	36	17	32	10
Tsjechië	73	11	19	6	25	14	33	8
België	78	11	15	3	20	21	32	19
Duitsland	77	13	21	2	26	21	40	15
Frankrijk	80	14	17	2	23	24	33	18
Ierland	59	14	16	5	16	10	12	12
Luxemburg	84	14	21	4	22	27	53	12
Oostenrijk	66	13	17	2	24	14	28	9
Verenigd Koninkrijk	73	15	15	5	19	23	25	16
Cyprus	53	6	10	3	18	5	6	8
Griekenland	39	7	11	1	18	7	16	4
Italië	51	7	9	2	5	9	26	7
Malta	51	10	4	5	7	17	13	9
Portugal	27	4	4	2	5	5	6	5
Spanje	46	6	8	4	18	11	18	7

a Er is ook gevraagd naar decoratie (incl. tuinieren). Deze 'discipline' is hier niet apart in de tabel opgenomen, maar beïnvloedt wel de hoogte van het aandeel kunstbeoefenaars in de eerste cijferkolom. De Europese vraag naar fotografie kende niet de uitsluiting van familie- en vakantiekiekjes die de vraag in het Nederlandse AVO wel kende.

Bron: Europese Commissie (EB'07)

In het rapport van de Europese Commissie is onderzocht in hoeverre kunstbeoefening in Europa verband houdt met leeftijd en het behaalde onderwijsniveau. Voor Europeanen geldt, net als voor Nederlanders, dat jongeren meer aan kunstbeoefening doen dan ouderen en hoger opgeleide mensen meer dan lager opgeleide (Europese Commissie 2007: 22-23, zie tabel 4.18).

De scheve verdeling van kunstbeoefening naar deze persoonskenmerken is dus geen exclusief Nederlands patroon, maar deel van een cultuursociologische wetmatigheid die in heel Europa geldt.

Tabel 4.18

Kunstbeoefening in Europa, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar leeftijd en opleidingsniveau, bevolking van 15 jaar en ouder, 2007 (in procenten)^a

leeftijd	minstens één discipline	instrument bespelen	zingen	acteren	dansen	beeldende kunst (incl. pc)	fotografie, film	schrijven
15-24 jaar	74	17	21	9	29	28	31	24
25-39 jaar	66	12	15	3	21	19	34	11
40-54 jaar	63	9	15	2	20	16	30	11
≥ 55 jaar	53	7	12	1	11	9	19	8
opleiding (van degenen die geen onderwijs meer genieten)								
scholing tot en met 15 jaar	46	5	9	.	11	6	14	4
scholing tot 16-19 jaar	63	8	14	.	19	14	27	9
scholing tot en met 20 jaar of later	74	16	19	.	22	25	39	19

. = geen gegevens beschikbaar.

a Er is ook nog gevraagd naar decoratie (incl. tuinieren). Deze 'discipline' is hier niet apart in de tabel opgenomen, maar beïnvloedt wel de hoogte van het aandeel kunstbeoefenaars in de eerste cijferkolom.

Bron: Europese Commissie (EB'07)

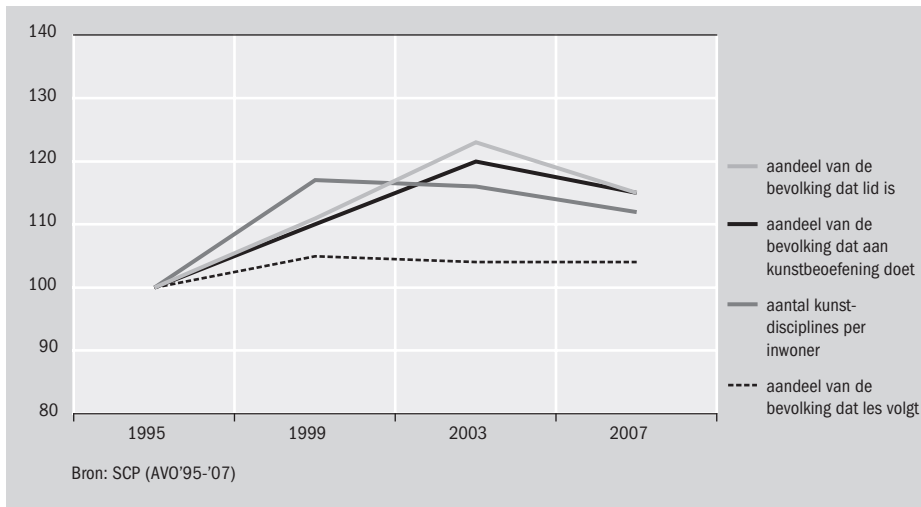
4.9 Kunstbeoefening in de vrije tijd samengevat

Nederland kent in vergelijking met andere Europese landen een groot aandeel kunstbeoefenaars in de vrije tijd. Net als elders in Europa is de verdeling van die deelname scheef verdeeld naar leeftijd en opleiding. Jongeren en hoger opgeleiden zijn op dit vlak in de regel actiever. Bovendien hebben meer vrouwen dan mannen een creatieve vrijetijdsbesteding, en meer autochtonen dan allochtonen. Deze verdelingen bleken niet alleen weinig veranderlijk, maar ook, enkele uitzonderingen daargelaten, op voor elke discipline van toepassing.

Vergeleken met 1995 gaf het aandeel kunstbeoefenaars aanvankelijk een groei te zien, die echter na 2003 stagneerde. Ook het aantal disciplines per kunstbeoefenaar ligt in 2007 weliswaar hoger dan in 1999, maar vertoonde na 2003 geen verdere groei. Hetzelfde geldt voor de aandelen cursisten en leden van verenigingen. De verschillen met 2003 zijn niet heel groot, maar duiden eerder op een kleine neergang dan op verdere groei (figuur 4.1).

Figuur 4.1

Kunstbeoefening, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (percentage deelnemers in indexcijfers, 1995 = 100)

In een verdiepende studie worden later dit jaar diverse aspecten van kunstbeoefening in de vrije tijd uitgediept. Daarbij zullen we onder meer onderzoeken in hoeverre er per generatie voorkeuren bestaan voor bepaalde vormen van kunstbeoefening. Op basis van intussen verricht vervolgonderzoek zal die studie meer kunst(sub)disciplines bestrijken en aanvullende informatie bevatten over de intensiteit en motivaties van kunstbeoefening, over de institutionele en sociale context, alsook over kunstbeoefening (en les daarin) eerder in de levensloop.

Noot

- 1 Een vermenigvuldiging van het AVO-steekproefkader (15.188.041 personen) met 0,1565 (het aandeel kunstbeoefenaars dat les volgt) leidt tot een schatting van 2,4 miljoen kunstbeoefenaars die les volgen. Die schatting ligt royaal hoger dan het aantal cursisten (425.000) dat in 2003 les volgde bij de Centra voor de Kunsten (CvK's) die bij de branchevereniging Kunstconnectie zijn aangesloten. Deze vergelijking zegt evenwel weinig. Niet alle CvK's zijn bij Kunstconnectie aangesloten, bovendien is er een groot aanbod aan cursussen buiten die CvK's om, bijvoorbeeld bij verenigingen, Volksuniversiteiten, particuliere kunstenaars, docenten en scholen. De grootte van dat totale aanbod is onbekend.

5 Media en ICT

5.1 Het einde van de massamedia?

Binnen het culturele veld zijn de media zonder twijfel het terrein waarop zich de afgelopen decennia de grootste veranderingen hebben voorgedaan. Commercialisering, crossmedialisering en digitalisering zijn de noemers die verwijzen naar de breuken met het verleden: de introductie van commerciële radio en televisie eind jaren tachtig, het ontstaan van mediabedrijven die zich op gedrukte, audiovisuele en digitale media richten, en de opkomst van internet als thuismedium. En het einde is nog niet in zicht. Onder de noemer Web 2.0 (met als exponenten Wikipedia, Hyves/Facebook, MySpace en YouTube) is het internet de afgelopen jaren interactiever en socialer geworden. Personal digital assistants (pda's) en smartphones maken het bovendien mogelijk om altijd en overal (anytime, anywhere) (combinaties van) woord, beeld en geluid – en natuurlijk de genoemde websites – constant binnen handbereik te hebben. Het meest tot de verbeelding (!) spreekt misschien nog wel de distributie van de aloude speelfilm anno nu: legaal én illegaal, analoog én digitaal, te zien op bioscoopscherm, op (breedbeeld)televisie, op het notebookschermbereik, en op de schermpjes van PSP en smartphone.

Tegen deze achtergrond is het een uitdaging om de trends in het mediagebruik te schetsen. Je kunt je immers afvragen of het tegenwoordig nog mogelijk is om van afzonderlijke mediumtypen annex distributiekanaal – ‘de krant’, ‘de televisie’, ‘internet’ – te spreken. Vanuit het perspectief van de gebruiker lopen deze steeds meer in elkaar over, net als het gebruik ervan (‘multitasken’). De onderzoeker ziet zich voor classificatieproblemen gesteld: valt het lezen van een online dagblad onder de krant lezen, onder computergebruik, of onder beide? Desalniettemin levert trendonderzoek nuttige informatie op. Zo wordt duidelijk hoe snel de ontwikkelingen zich hebben voltrokken, en welke consequenties de nieuwe media hebben voor de reeds bestaande. Ook wordt inzichtelijk welke bevolkingsgroepen voor- en achterlopen bij het vervangen van ‘oud’ door ‘nieuw’ en in welk tempo zij dat doen.

In dit hoofdstuk zetten we de belangrijkste trends op een rij en schetsen we de sociale verschillen. We doen dit van ‘oud’ naar ‘nieuw’: we beginnen bij gedrukte media en gaan via radio en televisie naar internet. Aparte paragrafen worden gewijd aan het gebruik van openbare bibliotheken, kunst en cultuur via de media en de positie van Nederland in Europa. Waar in de eerdere hoofdstukken het AVO de exclusieve databron voor Nederland was, wordt dat onderzoek in dit hoofdstuk aangevuld door het Tijdbestedingsonderzoek (TBO 1975-2005). Voor de vergelijking van Nederland met andere Europese landen is gekozen voor de European Social Survey (ESS) in plaats van de Eurobarometer. De controle op de datakwaliteit is bij de ESS – een onderzoeksreeks die zijn wortels heeft in de universitaire wereld – strenger dan bij de Eurobarometer, zodat de schattingen waarschijnlijk nauwkeuriger zijn.

Tabel 5.1

Gebruik van gedrukte media in de onderzoekswEEK, naar deelname en tijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in procenten en uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
deelname (min. 1 kwartier in onderzoekswEEK, %)							
gedrukte media	96	95	94	91	89	84	81
boeken ^a	49	48	44	44	38	31	38
dag- en nieuwsbladen	84	82	78	74	69	62	57
tijdschriften	75	71	69	62	63	53	47
huis-aan-huisbladen en reclamefolders	31	36	39	38	37	38	35
tijdsbesteding (uren per week)							
gedrukte media	6,1	5,7	5,3	5,1	4,6	3,9	3,8
boeken ^a	1,6	1,6	1,3	1,5	1,2	0,9	1,3
dag- en nieuwsbladen	2,7	2,5	2,5	2,3	2,0	1,8	1,5
tijdschriften	1,5	1,3	1,2	1,1	1,0	0,8	0,7
huis-aan-huisbladen en reclamefolders	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
tijdsbesteding deelnemers (uren per week)							
gedrukte media	6,4	6,0	5,7	5,6	5,2	4,7	4,7
boeken ^a	3,3	3,3	3,1	3,4	3,2	3,1	3,4
dag- en nieuwsbladen	3,3	3,1	3,2	3,1	3,0	3,0	2,7
tijdschriften	2,0	1,9	1,7	1,7	1,6	1,6	1,5
huis-aan-huisbladen en reclamefolders	0,7	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8

a Stijging tussen 2000 en 2005 als gevolg van verandering in meetmethode.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

5.2 Gedrukte media

Ontlezing is de inmiddels algemeen ingeburgerde term om de dominante trend in het lezen van boeken, kranten en tijdschriften te benoemen. Eigenlijk is dat geen goede zaak, omdat het begrip onscherp is en er daarom snel begripsverwarring ontstaat over wat ermee wordt bedoeld (Huysmans 2006). In zijn meest extreme vorm wijst ontlezing vooruit naar een moment in de toekomst waarop er niet meer gelezen wordt. Zover zal het niet komen. Historici wijzen er terecht op dat nieuwe communicatietechnologieën de oude vrijwel nooit helemaal doen verdwijnen (al zijn er natuurlijk wel voorbeelden te geven, zoals het kleitablet, de perkamentrol en meer recent de morsetelegrafie). Bovendien staat 'lezen' niet gelijk aan 'lezen van gedrukte media'. Er kan en wordt immers meer en meer van beeldschermen gelezen en er wordt ook veel uitgeprint. Vermoedelijk (het is nog niet goed onderzocht) gaat het daarbij wel om een ander soort lezen: kortere artikelen in plaats van hele boeken,

fragmentarischer, vluchtiger. Hoe het ook zij, bij het beschrijven van trends in het gebruik van boeken, kranten en tijdschriften is het zaak 'het o-woord' te vermijden en de feitelijke ontwikkelingen in ogenschouw te nemen (tabel 5.1).

In het TBO is vanaf 1975 gevraagd voor een hele week per kwartier bij te houden wat men heeft gedaan. De percentages onder 'deelname' geven weer hoeveel procent van de bevolking vanaf 12 jaar ten minste één kwartier het lezen van het betreffende medium heeft geregistreerd als hoofdactiviteit, dat wil zeggen als belangrijkste activiteit die in dat kwartier werd verricht volgens de respondent zelf. Lezen als onderdeel van werk en/of studie is niet geregistreerd, het gaat dus alleen om het lezen in de vrije tijd.

Duidelijk is dat boeken, kranten en tijdschriften een veer hebben moeten laten. Het gedrukte boek lijkt de dans nog het meest te ontspringen. Hier daalde de participatie van de helft van de bevolking naar minder dan een derde in 2000, om daarna weer te stijgen tot het niveau van 1995 (38%). Daarbij tekenen we aan dat in 2005 een veranderde (meer verfijnde) registratie van het boeken lezen is gebruikt. Werdt tot en met de meting in 2000 alleen naar 'boeken lezen' gevraagd, in 2005 is dat uiteengelegd in vier categorieën: (i) literaire boeken; (ii) romantische/spannende boeken, streekromans en science fiction; (iii) jeugdboeken en strips; en (iv) informatieve en overige boeken en naslagwerken. Dit blijkt de meting van tijdbesteding enigszins in opwaartse richting te vertekenen. Andere vragen naar het lezen van boeken in hetzelfde onderzoek wijzen namelijk uit dat er eerder van een stabilisatie sprake was tussen 2000 en 2005 dan van een stijging. Ook een vergelijking van vragen over het lezen van boeken in het AVO tussen 2003 en 2007 laat deze stabilisering zien. Positieve geluiden over de boekenverkoop in de laatste jaren zijn hiermee niet in strijd. Ten eerste laten ook de AVO-cijfers zien dat de verkoop de laatste jaren wat is toegenomen, maar daartegenover staat een behoorlijk scherpe daling in de uitleen bij bibliotheken (zie § 5.6 over bibliotheken). Ten tweede betekent het kopen of lenen van een boek nog niet dat men er daadwerkelijk aan toekomt het ook te lezen.

De daling bij het lezen van dag- en nieuwsbladen (vanaf 2000 inclusief de gratis verspreide dagbladen) en tijdschriften is wat scherper dan bij boeken. Deze daling loopt niet in de pas met ontwikkelingen in de oplages van de betaalde dagbladen: deze dalen eveneens, maar als de circulatie van de gratis bladen erbij wordt opgeteld, is er eerder sprake van een stijging. Wellicht doet men langer over het lezen van de betaalde krant dan over het lezen van een gratis krant. Naarmate de eerste wordt ingeruild voor de tweede, daalt volgens deze redenatie de leestijd zonder dat de gezamenlijke oplage verandert. Bij de publiekstijdschriften is er de laatste tien jaar in de totale circulatie een stabilisatie opgetreden, maar zeker geen daling (www.hoi-online.nl).

Tabel 5.2

Tijdsbesteding aan gedrukte media in de onderzoekswEEK, opleidingsniveau en gemeentegrootte, naar sekse, leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 en 2005 (uren per week)

	gedrukte media		boeken		dag-, nieuws- bladen		tijdschriften		huis-aan-huis- bladen, folders	
	1995	2005	1995	2005 ^a	1995	2005	1995	2005	1995	2005
allen	4,6	3,8	1,2	1,3	2,0	1,5	1,0	0,7	0,3	0,3
man	4,4	3,4	0,9	0,9	2,3	1,6	0,9	0,6	0,2	0,2
vrouw	4,8	4,2	1,5	1,7	1,8	1,4	1,1	0,8	0,3	0,3
12-19 jaar	1,8	1,5	0,7	0,8	0,3	0,2	0,7	0,5	0,0	0,0
20-34 jaar	2,6	1,8	0,7	0,8	1,0	0,4	0,7	0,5	0,2	0,1
35-49 jaar	4,7	2,9	1,4	1,0	2,1	1,1	1,0	0,5	0,3	0,3
50-64 jaar	6,5	5,4	1,5	1,7	3,2	2,4	1,4	0,9	0,4	0,4
≥ 65 jaar	8,6	7,6	2,2	2,3	4,2	3,7	1,7	1,1	0,6	0,5
basisonderwijs ^b	4,6	4,4	1,0	1,2	1,9	2,0	1,2	0,7	0,5	0,5
vmbo (lbo/mavo)	5,1	4,4	1,3	1,3	2,3	1,8	1,2	0,9	0,4	0,4
havo, vwo, mbo	4,6	3,6	1,1	1,2	2,1	1,4	1,0	0,7	0,3	0,3
hbo, universiteit	5,5	4,3	1,7	1,5	2,6	1,9	1,0	0,7	0,2	0,2
vier grote steden	5,0	3,3	1,4	1,1	2,4	1,5	1,0	0,5	0,2	0,2
overige gemeenten > 100.000 inwoners	4,6	3,8	1,4	1,3	2,0	1,5	1,0	0,6	0,3	0,3
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	4,5	3,9	1,2	1,3	2,0	1,6	1,0	0,7	0,3	0,3

a Stijging tussen 1995 en 2005 kunstmatig als gevolg van verandering in meetmethode.

b Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Uitgesplitst naar persoonskenmerken (tabel 5.2) valt vooral de erg scheve verdeling op in het lezen van dag- en nieuwsbladen naar leeftijd. In 1995 besteedden de toenmalige tieners al nauwelijks tijd aan de krant. Tien jaar later wordt zichtbaar dat zij dat als twintigers niet alsnog zijn gaan doen: de leestijd in de groep 20-34 jaar daalde van 1,0 uur naar 0,4 uur per week. Maar ook in de groep 35-49 jaar is de leestijd bijna gehalveerd in tien jaar tijd, wat in de groep overigens ook geldt voor het lezen van tijdschriften. Het lezen van kranten op internet (zie § 5.4) compenseert dit nauwelijks.

De teruggang in de leestijd van de gedrukte media is in de periode 1995-2005 dus vooral groot geweest in de leeftijd 20-50 jaar. Verder was de terugloop relatief sterk onder mannen, middelbaar- en hoogopgeleiden en inwoners van de vier grote steden. Al met al zijn de gebruikersprofielen niet veranderd. Boekenlezers vinden we

vooral onder vrouwen en ouderen. Dat hoogopgeleiden er in de tabel niet uitspringen als de ferventste boekenlezers heeft deels te maken met de samenhang met leeftijd. Ouderen met veel vrije tijd om te lezen zijn gemiddeld lager opgeleid dan jongere generaties. Gecontroleerd voor verschillen in leeftijd zijn hoogopgeleiden wel grotere boekenlezers dan de andere groepen.

5.3 Radio en televisie

De hoogtijdagen van de omroepmedia lijken voorbij. Voor de radio lag het hoogtepunt in de jaren dertig en veertig, vóór de komst van de televisie. Maar ook in de jaren zeventig, toen de SCP-tijdsbestedingonderzoeken begonnen, was de radio nog een echte 'tijdgever': op gezette tijden zette een aanzienlijk deel van de Nederlanders de radio aan voor het nieuwsbulletin, wat duidelijk zichtbare pieken in de luisterparticipatie opleverde. In de jaren tachtig en negentig zijn die pieken verdwenen. De luistertijd nam af, en dan vooral het luisteren als hoofdactiviteit (de belangrijkste activiteit die men zegt te hebben verricht in een kwartier). Vooral in de tweede helft van de jaren negentig daalde volgens de TBO-metingen ook de secundaire luistertijd (tabel 5.3).

Tabel 5.3

Luisteren naar radio en geluidsdragers als hoofd- en nevenactiviteit in de onderzoekswEEK, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
als hoofdactiviteit	2,2	1,8	1,4	1,2	0,8	0,7	0,5
als nevenactiviteit	12,8	13,5	12,6	12,1	12,4	9,6	9,0
als hoofd- of nevenactiviteit	15,0	15,3	14,0	13,3	13,2	10,3	9,5
als nevenactiviteit bij...							
persoonlijke verzorging	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,4	0,4
uitrusten, ontspannen, luieren	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6	0,4	0,3
betaald werk	1,2	1,6	1,6	1,8	1,9	1,8	2,1
huishoudelijk werk, kinderverzorging, boodschappen	3,2	3,6	3,2	2,7	2,4	1,8	1,5
onderwijs en vorming	0,3	0,5	0,4	0,4	0,4	0,2	0,1
eten en drinken	2,3	2,2	2,0	1,8	1,4	1,1	0,9
sociale contacten	1,1	1,0	0,8	0,9	1,0	0,6	0,4
hobby's, sport en spel	1,1	1,2	1,2	1,0	0,9	0,6	0,5
Lezen	1,3	1,1	0,9	1,0	0,9	0,6	0,5
vervoer per auto	0,5	0,6	0,6	0,9	1,4	1,5	1,6
overig vervoer	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
overige activiteiten	0,5	0,4	0,4	0,4	0,8	0,5	0,6

Bron: SCP (TBO '75-'05)

De secundaire luistertijd maakt rond 90% van de totale luistertijd¹ uit. Radio kan dus met recht een 'begeleidingsmedium' worden genoemd. In de voorbije drie decennia is het secundaire luisteren eigenlijk alleen duidelijk gestegen tijdens het verrichten van betaald werk en autorijden. Het daalde daarentegen als achtergrond bij het eten (ten gunste van het televisiekijken, zie tabel 5.5), het huishouden en tijdens hobby's en lezen.

Tabel 5.4

Tijdsbesteding aan radio en geluidsdragers in de onderzoekswEEK, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau en gemeentegrootte, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 en 2005 (uren per week)

	radio en geluidsdragers		publieke zenders		commerciële zenders		overige zenders		geluidsdragers	
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
allen	13,2	9,5	4,5	2,2	2,6	4,1	3,6	1,7	2,6	1,5
man	14,0	10,5	5,0	2,2	2,6	4,8	3,4	1,7	2,9	1,7
vrouw	12,5	8,6	4,1	2,2	2,5	3,4	3,7	1,6	2,3	1,3
12-19 jaar	9,0	4,8	2,6	0,1	0,9	2,1	1,9	0,3	3,5	2,3
20-34 jaar	15,1	11,1	4,7	1,9	3,0	5,9	3,4	0,9	3,9	2,4
35-49 jaar	13,1	10,1	4,1	1,9	3,6	5,6	3,2	1,2	2,3	1,4
50-64 jaar	12,5	11,0	4,4	3,4	2,4	3,7	4,3	2,9	1,3	1,1
≥ 65 jaar	13,9	7,6	6,6	3,1	1,1	1,3	5,1	2,8	1,1	0,5
basisonderwijs ^a	13,1	7,5	3,7	0,9	3,8	1,7	4,4	3,2	1,3	1,6
vmbo (lbo/mavo)	14,3	10,3	3,9	2,0	3,7	4,8	4,9	2,6	1,8	1,0
havo, vwo, mbo	14,7	12,2	5,7	2,9	2,6	5,9	3,7	2,0	2,7	1,4
hbo, universiteit	12,3	8,6	5,2	2,7	1,5	3,2	2,3	0,9	3,3	1,7
vier grote steden	12,2	7,5	3,8	1,2	2,4	2,7	2,6	1,4	3,3	2,2
overige gemeenten > 100.000 inwoners	13,0	9,6	4,0	2,2	2,3	4,1	3,3	1,7	3,3	1,6
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	13,4	9,8	4,7	2,4	2,6	4,4	3,8	1,7	2,3	1,4

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Uitgesplitst naar type zender/geluidsdragers en persoonskenmerken wordt duidelijk dat de commerciële radiozenders zich sinds 1995 niet alleen een sterke positie hebben weten te verwerven onder jongere luisteraars (tabel 5.4). Zeker tot 50 jaar 'winnen' ze het van de publieke zenders in luistertijdaandeel, al moet daarbij worden aangetekend

dat hun aantal inmiddels ook groter is. In de vier hier onderscheiden categorieën zijn ze marktleider met 4,1 uur per week in 2005. De publieke zenders (2,2 uur), overige zenders (waaronder regionale en lokale stations; 1,7 uur) en geluidsdragers (1,5 uur) zagen hun luistertijdaandeel in tien jaar tijd (bijna) gehalveerd.

Wat opvalt, is dat de luistertijd van tieners bijna gehalveerd is. Vermoedelijk is de opkomst van het msn'en als nevenactiviteit bij het huiswerk ten koste gegaan van het luisteren, al moet niet worden uitgesloten dat er ook daarbij op de achtergrond muziek aan staat. Met het klimmen der leeftijd stijgt het luisteren naar publieke en overige (waaronder lokale en regionale) zenders, maar daalt het luisteren naar geluidsdragers, tegenwoordig voornamelijk cd's (zie voor digitaal muziek luisteren § 5.4).

Ook de hoogtijdagen van de televisie lijken voorbij. In de periode 1975-1995 steeg met de toename van het aantal bestaande en te ontvangen zenders ook de kijktijd. Tot 2000 stabiliseerde die zich, om daarna – met de stijging van het internetgebruik (zie hierna) te gaan dalen van 12,4 uur naar 10,8 uur per week als hoofdactiviteit (tabel 5.5).²

Tabel 5.5

Televisiekijken als hoofd- en nevenactiviteit in de onderzoekswEEK, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
als hoofdactiviteit	10,2	10,3	12,1	12,0	12,4	12,4	10,8
als nevenactiviteit	3,3	3,1	3,6	3,4	4,5	3,7	3,1
als hoofd- of nevenactiviteit	13,5	13,4	15,8	15,4	16,9	16,1	14,0
als nevenactiviteit bij...							
persoonlijke verzorging	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
uitrusten, ontspannen, luieren	0,2	0,1	0,2	0,2	0,4	0,4	0,4
betaald werk	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0
huishoudelijk werk, kinderverzorging, boodschappen	0,4	0,5	0,6	0,5	0,9	0,6	0,6
onderwijs en vorming	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
eten en drinken	0,4	0,4	0,5	0,6	0,9	1,0	0,8
sociale contacten	0,9	0,7	0,8	0,8	0,7	0,5	0,4
hobby's, sport en spel	0,4	0,6	0,7	0,5	0,5	0,4	0,2
lezen	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2
vervoer per auto	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
overig vervoer	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
overige activiteiten	0,4	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3

Bron: SCP (TBO '75-'05)

In tegenstelling tot wat men misschien zou verwachten, werd die daling als hoofdactiviteit niet gecompenseerd door een stijging van het televisiekijken als nevenactiviteit. In de TBO-metingen van 1995 zien we daarin een piek. De televisie heeft de functie van begeleiding van het eten overgenomen van de radio (zie tabel 5.3). De terugloop van het tv-kijken bij sociale contacten duidt niet op een wedergeboorte van het aandachtige gesprek, maar is een uiting van de teruglopende tijdsbesteding aan sociale contacten als hoofdactiviteit (Breedveld et al. 2006; www.tijdbesteding.nl). De tanende populariteit van het medium televisie hangt samen met het feit dat internet zich steeds meer tot een vermaaksmiddeel ontwikkelt en de amusementsfunctie van de televisie deels overneemt.

De daling in televisiekijken is in de periode 1995-2005 vooral ten koste gegaan van de publieke zenders (tabel 5.6),³ maar ook de zes à zeven commerciële zenders hebben kijkers verloren. Het verschil tussen mannen en vrouwen springt hier in het oog. Vrouwen zijn verantwoordelijk voor de daling bij 'de commerciëlen', terwijl mannen in hoge mate de publieke zenders de rug hebben toegekeerd. De (tijdelijke) overgang van de voetbalverslaggeving van de NOS naar Talpa in 2005 en later RTL zal hier mede debet aan zijn (Kamphuis en Van den Dool 2008).

De tijd die mensen aan de publieke zenders besteden, klimt sterk met leeftijd. Anders gezegd: onder jongeren en jongvolwassenen blijken de publieke zenders niet veel enthousiasme te kunnen wekken. Naar opleidingsniveau (hier weergegeven voor personen vanaf 20 jaar) is er weinig verschil in het kijken naar 'de publieken', terwijl de kijktijd naar commerciële zenders afneemt met de stijging van het opleidingsniveau.

De kijktijd naar overige zenders laat een lichte stijging zien, die vooral op het conto komt van inwoners van de grote steden. Vermoedelijk heeft dit te maken met een gegroeide populariteit van de lokale zenders aldaar. Ook in minder verstedelijkte gemeenten is een lichte groei te zien. Het kijken naar beeld dragers (video en dvd) is stabiel gebleven, al lijkt er zich onder twintigers en beginnendertigers een stijging te hebben voorgedaan.

Tabel 5.6

Tijdsbesteding aan televisie en beelddraggers als hoofdactiviteit in de onderzoekswEEK, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau en gemeentegrootte, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 en 2005 (uren per week)

	tv en beeld- draggers		publieke zenders		commerciële zenders		overige zenders		beelddraggers (video, dvd)	
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995	2005
allen	12,4	10,8	4,3	2,9	6,1	5,4	1,4	1,9	0,6	0,7
man	12,7	11,4	4,8	2,8	5,5	5,5	1,8	2,4	0,7	0,7
vrouw	12,1	10,3	3,7	2,9	6,8	5,2	1,0	1,5	0,6	0,6
12-19 jaar	13,1	8,4	2,1	0,8	9,0	5,2	1,2	1,6	0,9	0,9
20-34 jaar	10,8	8,9	2,7	1,0	6,0	4,9	1,2	2,0	0,8	1,1
35-49 jaar	11,1	9,5	4,0	2,2	5,3	4,9	1,2	1,7	0,6	0,6
50-64 jaar	13,3	11,8	5,5	3,9	5,7	5,5	1,5	2,0	0,5	0,4
≥ 65 jaar	16,6	16,2	8,3	6,5	6,0	6,7	2,0	2,5	0,3	0,4
basisonderwijs ^a	15,6	16,8	5,2	3,7	8,4	8,7	1,5	4,2	0,5	0,2
vmbo (lbo/mavo)	14,2	13,5	4,8	3,8	7,2	6,8	1,6	2,2	0,6	0,6
havo, vwo, mbo	11,5	10,5	3,9	2,6	5,6	5,4	1,3	1,7	0,7	0,7
hbo, universiteit	9,7	9,1	4,7	3,0	3,3	3,7	1,1	1,7	0,6	0,7
vier grote steden	13,8	11,9	4,4	2,8	7,0	5,1	1,5	3,2	0,8	0,8
overige gemeenten > 100.000 inwoners	12,2	10,5	4,5	2,6	5,8	5,1	1,4	2,0	0,5	0,8
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	12,2	10,7	4,2	2,9	6,0	5,5	1,3	1,7	0,6	0,6

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

5.4 Computer offline en online

Het internet bestaat al vanaf het begin van de jaren zeventig, maar werd pas in de loop van de jaren negentig een publieksvoorziening. Aanvankelijk vreesde men voor een digitale kloof. Mensen zonder internet zouden maatschappelijk op achterstand kunnen raken. Inmiddels is duidelijk dat internet, net als televisie, nagenoeg volledige dekking zal bereiken. Verschillen tussen bevolkingsgroepen (met laagopgeleiden, ouderen, maatschappelijk inactieven en etnische groepen – overigens deels overlappende categorieën) zullen eerder in vaardigheden en het gebruik van internet schuilen dan in de toegang zelf (Van Ingen et al. 2007).

In recente jaren springt vooral de opmars van breedband in het oog. In 2003/2004 kwam de concurrentie tussen kabel en adsl goed van de grond, wat resulteerde in lagere tarieven en een snel opkomende doordringingsgraad (tabel 5.7).

Tabel 5.7

ICT-voorzieningen bij huishoudens,^a 2002-2008 (in procenten)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
pc (desktop en laptop)	76	76	80	83	84	86	88
internettoegang	63	65	71	78	80	83	86
vv. breedband	15	22	34	54	66	74	74
andere internetaansluiting	48	43	36	24	14	9	12

a Huishoudens met minstens één persoon in de leeftijd van 12-74 jaar.

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek (StatLine '08)

Een breedbandaansluiting brengt in vergelijking met een telefoonmodem veel gebruiksmogelijkheden binnen handbereik, zoals msn'en, online gamen, down- en uploaden van muziek, films en foto's, enzovoorts. Het ligt dus in de lijn der verwachting dat er tussen de twee laatste meetmomenten van het TBO behoorlijke veranderingen in het gebruik van internet hebben plaatsgevonden, zowel in de intensiteit als in het soort gebruik. Deze verwachting wordt door de cijfers ondersteund (tabel 5.8).

Tabel 5.8

Computergebruik offline en online als hoofdactiviteit in de onderzoekswEEK, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in procenten, uren per week en index 2005, 2000 = 100)

	1985	1990	1995	2000	2005	index 2005 (2000=100)
deelname (min. 1 kwartier in onderzoekswEEK, %)						
offline en online	4	13	23	45	68	151
offline	4	13	23	37	36	98
online				24	60	248
tijdsbesteding (uren per week)						
offline en online	0,1	0,5	0,9	1,8	3,8	217
offline	0,1	0,5	0,9	1,3	1,3	102
online				0,5	2,5	503
tijdsbesteding deelnemers (uren per week)						
offline en online	3,5	3,7	4,0	3,9	5,6	143
offline	3,5	3,7	4,0	3,4	3,5	105
online				2,1	4,2	203

Bron: SCP (TBO '75-'05)

De cijfers in de tabel betreffen computergebruik als hoofdactiviteit in de vrije tijd; gebruik op het werk en op/voor school en studie is dus niet meegerekend. Vanaf 2000 is er een opsplitsing gemaakt in offline en online. Anno 2005 maakte ruim tweederde deel van de Nederlanders van 12 jaar en ouder in de vrije tijd gebruik van de pc. De stijging in participatie en tijdsbesteding tussen 2000 en 2005 komt volledig voor rekening van online gebruik. De tijdsbesteding aan online computergebruik verviervoudigde in vijf jaar tijd namelijk van 0,5 uur naar 2,5 uur, terwijl 'offline' zich stabiliseerde op 1,3 uur per week. Onder de participanten bleef het offline gebruik ook stabiel, terwijl hun tijdsbesteding aan online computeren verdubbelde.

Bij de tijdsbestedingmeting van 2005 is respondenten voor het eerst gevraagd bij te houden welk soort gebruik hun offline en online activiteiten betrof. Zo krijgen we zicht op het relatieve belang van de wijd uiteenlopende toepassingen van het multifunctionele gereedschap 'computer', om te beginnen offline (tabel 5.9).

Aan alle onderscheiden soorten offline gebruik besteden mannen meer tijd dan vrouwen. In totaal komt dat neer op twee uur per week voor mannen en ruim een half uur voor vrouwen. Hoogopgeleiden besteden meer vrije tijd aan office-toepassingen zoals tekstverwerken, spreadsheets en dergelijke dan middelbaar en laagopgeleiden, terwijl games in de middenniveaus het meest worden gespeeld.⁴ Bij de offline games valt verder op dat 65-plussers er wat meer vrije tijd aan besteden dan de middenleeftijden. De geringe hoeveelheid tijd die aan muziek luisteren wordt besteed, is deels terug te voeren op het feit dat hier alleen hoofdactiviteiten worden geregistreerd. Maar ook het digitaal luisteren naar muziek als nevenactiviteit is in het TBO beperkt.

Tabel 5.9

Tijdsbesteding aan offline computergebruik als hoofdactiviteit in de onderzoekswEEK, naar soort gebruik en sekse, leeftijd, opleidingsniveau en gemeentegrootte, bevolking van 12 jaar en ouder, 2005 (uren per week)

	totaal	tekstver- werken enz.^a	games	film/dvd kijken	muziek luis- teren (cd, mp3)	overig^b
allen	1,3	0,3	0,5	0,1	0,1	0,3
man	2,0	0,5	0,7	0,2	0,1	0,5
vrouw	0,6	0,2	0,2	0,0	0,0	0,1
12-19 jaar	2,3	0,3	1,5	0,2	0,2	0,2
20-34 jaar	1,3	0,2	0,5	0,3	0,1	0,4
35-49 jaar	0,9	0,3	0,2	0,0	0,1	0,3
50-64 jaar	1,2	0,5	0,3	0,1	0,0	0,3
≥ 65 jaar	1,1	0,3	0,4	0,0	0,0	0,3
basisonderwijs	0,3	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0
vmbo (lbo/mavo)	0,9	0,1	0,4	0,0	0,1	0,3
havo, vwo, mbo	1,2	0,3	0,4	0,1	0,1	0,3
hbo, universiteit	1,4	0,5	0,3	0,1	0,0	0,4
vier grote steden	1,1	0,3	0,2	0,1	0,1	0,4
overige gemeenten > 100.000 inwoners	1,2	0,3	0,4	0,1	0,0	0,4
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	1,3	0,3	0,5	0,1	0,1	0,3

a Tekstverwerking, spreadsheets, databases, presentaties maken enz.

b Overig, zoals foto's bewerken, cd's branden, software installeren, pc-beheer.

c Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder; de gemiddelde totale tijdsbesteding voor deze groep bedraagt 1,1 uur.

Bron: SCP (TBO'05)

Tabel 5.10

Tijdsbesteding aan online computergebruik als hoofdactiviteit in de onderzoekswEEK, naar soort gebruik en sekse, leeftijd, opleidingsniveau en gemeentegrootte, bevolking van 12 jaar en ouder, 2005 (uren per week)

	totaal	e-mailen	msn'en, chat- ten	games	streaming video/ audio	nieuws/ kranten lezen	tele- bankieren/ -shoppen	gericht overige info zoeken	zomaar wat surfen
allen	2,5	0,4	0,7	0,4	0,1	0,1	0,1	0,4	0,3
man	3,2	0,5	0,7	0,6	0,1	0,1	0,2	0,5	0,5
vrouw	1,9	0,4	0,6	0,2	0,1	0,0	0,1	0,3	0,2
12-19 jaar	6,2	0,2	3,8	1,4	0,1	0,0	0,0	0,3	0,5
20-34 jaar	2,9	0,5	0,7	0,4	0,1	0,1	0,1	0,5	0,5
35-49 jaar	2,3	0,7	0,1	0,3	0,1	0,1	0,2	0,5	0,4
50-64 jaar	1,8	0,5	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,4	0,2
≥ 65 jaar	0,8	0,2	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
basisonderwijs ^a	1,6	1,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,2	0,1
vmbo (lbo/mavo)	1,8	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,3	0,3
havo, vwo, mbo	2,0	0,4	0,3	0,3	0,1	0,1	0,1	0,4	0,4
hbo, universiteit	2,3	0,6	0,2	0,3	0,0	0,1	0,2	0,5	0,3
vier grote steden	2,5	0,9	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,3	0,3
overige gemeenten > 100.000 inwoners	2,8	0,4	0,6	0,5	0,2	0,1	0,1	0,5	0,4
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	2,5	0,4	0,7	0,4	0,0	0,1	0,1	0,4	0,3

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO'05)

Bij het online computergebruik (tabel 5.10) springt allereerst de tijdsbesteding van tieners in het oog. Hun 6,2 uur per week is 2,5 keer zoveel als de tijdsbesteding van de bevolking als geheel. Zo'n 60% van die 6,2 uur gaat op aan msn'en als hoofdactiviteit. Nog eens bijna 1,5 uur gaat op aan online gaming. Tieners besteden slechts 0,2 uur per week aan e-mailen. Er tekent zich in het communicatief gebruik van internet een scheiding der geesten af: boven de 35 jaar mailt men, in de tienerleeftijd wordt ge-msn't; twintigers en begindertigers vormen de overgangsgroep.

Vrouwen besteden aan alle soorten online gebruik minder tijd dan mannen, al is het verschil soms niet groot. Voor een deel ligt dit aan het lagere participatieniveau onder vrouwen dan onder mannen. Worden alleen de internetters vergeleken, dan blijken vrouwelijke internetters vaker naar streaming audio en video te luisteren/kijken, en beide seksen evenveel tijd te besteden aan instant messaging (aan de

overige categorieën besteden mannelijke internetters meer tijd). Naar opleiding vertoont zich een wat grillig patroon, hoewel er een eenduidige opgaande lijn in de totale online tijdsbesteding te zien is.⁵

Bijzondere aandacht gaat in de context van dit hoofdstuk uit naar tijdsbesteding aan 'oude' media op internet. Afgaande op deze TBO-gegevens was de interesse voor nieuws- en krantensites in 2005 beperkt, althans in de vrije tijd. Hetzelfde geldt voor internetradio en -televisie. Op zich is dat niet vreemd, aangezien de vrije tijd voor een belangrijk deel thuis wordt gevuld en men daar over geluidsinstallaties, televisie en de papieren krant kan beschikken. Juist op het werk of op school, waar deze media doorgaans ontbreken, speelt het internet waarschijnlijk een aanvullende rol.

5.5 Openbare bibliotheken

Al ongeveer honderd jaar zijn er in Nederland openbare bibliotheken om de toegang tot met name gedrukte media te bevorderen en sociale verschillen in toegang te verkleinen. In de jaren zeventig en de eerste helft van de jaren tachtig expandeerde het stelsel van openbare bibliotheken snel. Dit kwam ook tot uitdrukking in het groeiende gebruik van deze voorziening, dat in de eerste helft van de jaren negentig het hoogtepunt bereikte. Ondanks de bevolkingsgroei die ook daarna nog doorzette, daalden sindsdien de lidmaatschaps- en gebruikscijfers. Voor een deel ligt dit aan het verschijnsel dat 'ontlezing' is gedoopt (zie § 5.2), maar dat meer accuraat kan worden aangeduid als een verschuiving van het lezen van papier naar het lezen van scherm.

Dat proces is tot dusverre in SCP-publicaties beschreven aan de hand van gegevens uit het TBO (zie bijvoorbeeld www.tijdbesteding.nl voor trends tot en met 2005 voor dag- en nieuwsbladen en tijdschriften). Voor informatie over het lezen van boeken en het gebruik van bibliotheken is het AVO evenzeer een goede bron (tabel 5.11).

Vanaf het begin van de jaren tachtig daalt het percentage Nederlanders vanaf 6 jaar dat zegt in de afgelopen maand een boek te hebben gelezen. Sinds 2003 kan gesproken worden van een stabilisering. Aan de verkoop van boeken heeft het niet gelegen: het percentage mensen dat boeken zegt te kopen voor eigen gebruik is zeker gestegen sinds 1999. Het lidmaatschap van de openbare bibliotheek liep echter wel terug,⁶ en ook het aantal er geleende boeken daalde. In 2007 zei 78% van de Nederlanders in de afgelopen vier weken geen boeken bij de bibliotheek te hebben geleend; 7% had er in die periode vijf of meer geleend (zie voor meer cijfers over bibliotheekgebruik Huysmans en Hillebrink 2008).

Tabel 5.11

Boeken lezen en bibliotheekgebruik in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1979-2007 (in procenten)

	1979	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
hoe lang geleden boek gelezen								
1 maand of korter	65	66	64	63	59	59	54	55
1-6 maanden	10	12	12	12	13	14	18	18
6 maanden of langer	25	21	24	25	28	26	28	27
koopt u wel eens boeken om zelf te lezen								
ja	51	55	52	53	52	52	55	56
nee	49	45	48	47	48	48	45	44
bent u lid van een openbare bibliotheek								
ja	36	39	39	42	42	41	38	36
nee	64	61	61	58	58	59	62	64
aantal boeken geleend in afgelopen 4 weken om zelf te lezen								
5 boeken of meer	12	14	12	11	10	10	7	7
1-4 boeken	20	24	23	23	23	22	18	16
geen	67	62	65	66	68	69	75	78

Bron: SCP (AVO'79-'07)

Hoewel de openbare bibliotheek in eerste instantie geassocieerd wordt met het uitleenen van boeken, kunnen er ook andere materialen worden geleend, zoals cd's, videobanden en dvd's, (in beperkte mate) computerspellen en ook tijdschriften(mappen) en bladmuziek. Daarnaast is er dienstverlening ter plekke voor iedereen die er binnenloopt, ook voor niet-leden. Het is daarom interessant te bezien in hoeverre mensen daarvan gebruikmaken.

De daling in het lenen van boeken is niet voorbehouden aan specifieke bevolkingsgroepen (tabel 5.12). Men kan beter omgekeerd zeggen dat maar enkele groepen zich aan de dalende tendens hebben weten te onttrekken: kinderen in de basisschoolleeftijd en de groepen 50-64 jaar en 80-plus, alsmede Turken en Marokkanen. De verhouding tussen vrouwen en mannen bleef onveranderd: vrouwen zijn de echte boekenlezers. Het leeftijdsprofiel is wel gewijzigd. Waren het medio jaren negentig de senioren die het minst vaak leenden, in 2007 zijn het de twintigers en beginnegentigers, van wie nog maar 11% in de afgelopen maand een of meer boeken heeft geleend. Het verschil tussen laag- en hoogopgeleiden is kleiner geworden; niet doordat laagopgeleiden meer zijn gaan lenen, maar vooral doordat hoogopgeleiden juist minder boeken leenden. Tussen autochtonen en Turkse/Marokkaanse Nederlanders bestaat geen verschil meer in het boeken lenen. Hierbij moet men bedenken dat de laatste groep gemiddeld veel jonger is en veel kinderen en jongeren telt. Maar

juist ook onder tienerjongeren gaan degene van Marokkaanse afkomst vaker naar de bibliotheek dan hun autochtone leeftijdgenoten (Huysmans en Hillebrink 2008). Naar stedelijkheidsgraad is te zien dat de geografische spreiding van de voorzieningen, waarop in de jaren zeventig werd ingezet, zich nog altijd uitbetaalt in de boekenuitleen. Die ligt in gemeenten met minder dan 100.000 inwoners zelfs hoger dan in de stedelijke gebieden. Opvallend is hier de scherpe daling sinds 1999 in de middencategorie (boven de 100.000 inwoners, exclusief de vier grote steden).

Tabel 5.12

Ten minste één boek geleend in de afgelopen vier weken bij openbare bibliotheek om zelf te lezen, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	in afg 4 wk 1+ boek(en) geleend				wel eens andere media geleend
	1995	1999	2003	2007	2007
allen	32	31	25	22	16
man	26	25	19	16	14
vrouw	39	38	31	28	18
6-11 jaar	70	74	67	68	32
12-19 jaar	56	53	43	36	24
20-34 jaar	24	20	14	11	13
35-49 jaar	30	28	21	18	16
50-64 jaar	21	22	21	19	14
65-79 jaar	24	24	18	18	8
≥ 80 jaar	17	20	19	19	3
basisonderwijs ^a	14	14	10	10	6
vmbo (lbo/mavo)	22	22	16	15	7
havo, vwo, mbo	31	27	20	17	13
hbo, universiteit	37	31	26	22	23
autochtoon	33	32	25	23	16
Turks, Marokkaans	21	25	27	22	9
Surinaams, Antilliaans	28	24	18	18	13
vier grote steden	26	24	19	18	15
overige gemeenten > 100.000 inwoners	29	30	25	17	13
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	34	33	26	24	17

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95-'07)

Naar het gebruik van ‘andere media’ dan boeken is alleen in het laatste meetjaar gevraagd. (Merk op dat de vraag verschilt van die bij boeken; hier gaat het om ‘wel eens’ en niet om ‘in de afgelopen vier weken’; de beide percentages voor 2007 kunnen dan ook niet worden vergeleken.) In grote lijnen zijn de koplopers op boekengebied ook koplopers bij het ‘wel eens’ lenen van andere media. Afwijkingen van deze regel worden gevonden voor senioren en Turkse/Marokkaanse Nederlanders. Beide groepen lenen verhoudingsgewijs weinig andere media. Deze media zijn vooral in trek bij kinderen en hoogopgeleiden.

Tabel 5.13

Gebruik van diensten van de openbare bibliotheek in de twaalf maanden voorafgaand aan enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 2007 (in procenten)

	maakt u wel eens gebruik van de mogelijkheid...							
	specifieke informatie zoeken	boeken lezen/inzien	kranten/tijdschriften lezen/inzien	werkplek/studieplek	gebruik computer ter	gebruik computer: catalogus	gebruik computer: internet	andere mogelijkheden
allen	27	24	18	5	22	20	6	8
man	22	19	16	5	18	16	7	6
vrouw	32	29	21	6	26	24	6	9
6-11 jaar	36	50	19	3	26	23	8	12
12-19 jaar	47	33	21	11	41	37	13	16
20-34 jaar	26	23	16	10	23	22	7	8
35-49 jaar	25	21	17	3	21	20	4	5
50-64 jaar	24	21	20	2	19	17	5	6
65-79 jaar	17	17	19	2	13	11	5	6
≥ 80 jaar	11	11	16	3	4	2	3	3
basisonderwijs ^a	10	11	9	1	7	6	3	3
vmbo (lbo/mavo)	16	14	13	1	11	9	4	4
havo, vwo, mbo	22	20	17	4	18	16	5	7
hbo, universiteit	37	31	26	9	33	31	6	7

a Hoogst voltooide of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'07)

Tabel 5.13 (vervolg)

	maakt u wel eens gebruik van de mogelijkheid...							
	specifieke informatie zoeken	boeken lezen/inzien	kranten/tijdschriften lezen/inzien	werkplek/studieplek ter	gebruik computer:	gebruik catalogus internet	gebruik computer: internet	andere mogelijkheden
autochtoon	26	22	17	4	22	20	5	7
Turks, Marokkaans	29	38	22	13	26	22	14	14
Surinaams, Antilliaans	43	40	30	15	29	25	16	13
vier grote steden	29	30	23	10	26	24	11	10
overige gemeenten > 100.000 inwoners	22	23	15	6	19	17	6	6
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	28	24	18	4	22	20	6	8

a Hoogst voltooid of huidige opleiding, bevolking van 20 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'07)

5.6 Cinema: bioscoop en filmhuis

Film is een cultuursector die zich bijna volledig op de vrije markt bedruipt. De overheid heeft geen participatiebeleid, maar probeert wel – via het stimuleren van de Nederlandse film – de culturele eigenheid in productie en bezoek te bevorderen. Ook in Europees verband zijn er beleidsprogramma's die de uitwisseling van films tussen landen trachten te bevorderen. Hoewel er in Nederland aan bioscopen en filmhuizen bepaald geen gebrek is, is het filmbezoek hier aan de lage kant in vergelijking met andere landen (zie § 5.8, tabel 5.19). In vergelijking met de kunstvormen in de voorgaande hoofdstukken is het bioscoopbezoek echter aan de hoge kant. Meer dan de helft van de Nederlanders brengt minimaal eens per jaar een bezoek aan een bioscoop en/of filmhuis, en het gemiddelde ligt tussen de drie en vier keer (tabel 5.14). Overigens is dit cijfer wat hoger dan in de Bioscoopmonitor 2007, dat op een percentage van 49 komt voor de Nederlanders vanaf 4 jaar (MarketResponse 2008).⁷

Tabel 5.14

Cinemabezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar deelname, aandeel frequente en incidentele bezoekers, en aantal bezoeken per bezoeker, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-2007 (in procenten en aantallen)

	1979	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
deelname (min. 1 bezoek)	49	48	45	46	49	54	57	56
bioscoop	48	47	44	45	48	53	56	55
filmhuis	5	6	6	6	6	6	9	10
aantal bezoeken per 100 inwoners	187	175	155	161	168	181	216	204
% frequente bezoekers	18	18	16	17	18	20	24	23
% incidentele bezoekers	31	31	29	29	31	34	33	33
aantal bezoeken per bezoeker	3,8	3,6	3,4	3,5	3,5	3,4	3,8	3,7

Bron: SCP (AV0'79-'07)

De cijfers wijzen erop dat de dip die zich in de jaren tachtig en negentig voordeed verleden tijd is. De stijging in de periode 1987-2003 heeft de laatste jaren weliswaar niet doorgezet, maar er is sprake van consolidatie. Zeker voor de filmhuizen, die tussen 1999 en 2003 een flinke sprong maakten en deze extra toestroom hebben weten vast te houden.

In de samenstelling van het cinemapubliek is sinds midden jaren negentig weinig veranderd (tabel 5.15). Nog altijd weten zowel vrouwen als mannen het witte doek te vinden. Beide seksen zijn in ongeveer gelijke aantallen vertegenwoordigd. Tieners, twintigers en dertigers waren en zijn de grotere filmfans, maar de tabel laat wel een inhaalbeweging van de oudere groepen zien. Vijftigplussers zijn in 2007 veel vaker in bioscoop en filmhuis te vinden dan twaalf jaar eerder.

In tegenstelling tot wat men misschien zou verwachten, doen opleidingsverschillen zich ook bij film voor. Er gaan veel meer hoogopgeleiden naar de film dan laagopgeleiden. Ook hier bemoeilijken achterliggende leeftijdsverschillen de interpretatie: ouderen zijn gemiddeld lager opgeleid. In tabel 5.15 valt een daling op bij de twee middelste opleidingsniveaus tussen 2003 en 2007.

Een opmerkelijke ontwikkeling in het licht van de eerdere hoofdstukken laat de uitsplitsing naar etnische groep zien. Surinamers en Antillianen/Arubanen gingen medio jaren negentig al vaker naar de bioscoop en hebben hun koppositie geconsolideerd. Turken en Marokkanen hebben in de afgelopen vier jaar een inhaalslag gemaakt. Mogelijk is dit een gevolg van het succes van films als *Shouf shouf habibi!* en *Het schnitzelparadijs*, die etnische verschillen – werkelijke dan wel stereotiepe – op de korrel namen en ook door jonge Marokkanen werden gewaardeerd.

Tabel 5.15

Cinema-bezoek, minimaal één keer in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar sekse, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995-2007 (in procenten)

	1995	1999	2003	2007
allen	49	54	57	56
man	50	54	57	55
vrouw	48	54	57	57
6-11 jaar	67	72	79	79
12-19 jaar	82	84	90	89
20-34 jaar	69	73	74	74
35-49 jaar	45	53	61	59
50-64 jaar	23	31	35	38
65-79 jaar	9	16	17	22
≥ 80 jaar	2	3	9	6
basisonderwijs	16	22	18	20
vmbo (lbo/mavo)	36	39	39	35
havo, vwo, mbo	57	59	61	55
hbo, universiteit	66	70	73	73
autochtoon	48	53	56	55
Turks, Marokkaans	44	36	49	57
Surinaams, Antilliaans	57	60	65	65
vier grote steden	61	64	63	68
overige gemeenten > 100.000 inwoners	54	58	62	55
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	46	51	54	54

Bron: SCP (AVO'95-'07)

In de grote stad is altijd wel een bioscoop in de buurt, wat voor het platteland duidelijk niet geldt. In dat licht bezien zijn de deelnameverschillen tussen de vier grote steden, middelgrote en kleinere gemeenten klein te noemen. Tot 2003 leken de middelgrote gemeenten in te lopen. Aan de rand van de steden verschenen her en der 'multiplexen' met meerdere grote zalen, ruime parkeergelegenheid en aanpalende fastfoodrestaurants. In de laatste vier jaar is de trend in het bezoek echter tegengesteld aan deze uitbreiding in het aanbod. De grote vier steden lieten een stijging zien en de middelgrote gemeenten juist een flinke daling.

5.7 Kunst en cultuur via de media

Tot dusverre is in dit hoofdstuk het mediagebruik in brede zin behandeld. In een studie naar cultuurdeelname is het niettemin interessant ook aandacht te besteden aan mediagebruik dat specifiek op kunst en cultuur betrekking heeft. Media zijn immers vanuit overheidsperspectief gezien een instrument voor cultuurspreiding. Al eerder is in de reeks *Het culturele draagvlak* gesignaleerd dat via de media vaak een veel groter publiek voor een cultuurvorm wordt bereikt dan via een bezoek aan een instelling. Dat is bijvoorbeeld voor klassieke muziek het geval (tabel 5.16).

Tabel 5.16

Mediagebruik met betrekking tot kunst en cultuur, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, aandeel bevolking van 6 jaar en ouder dat dit 'wel eens' doet, 1983-2007 (in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
klassieke muziek ('volgt/luistert u wel eens...')							
...op radio en televisie	31	33	32	29	27	27	25
wv. 1 of meer keren per week	11	11	11	10	10	10	9
...van eigen platen, cassettes enz.	48	53	55	46	44	45	45
wv. 1 of meer keren per week	27	33	34	21	19	21	17
bioscoopfilms op tv	79	80	77	75	74	79	81
wv. 1 of meer keren per week	28	25	28	29	26	25	29
programma's over kunst op radio en televisie	39	45	43	39	35	38	33
wv. 1 of meer keren per week	10	11	12	15	13	10	8
over... beeldende kunst	.	.	.	21	21	23	22
architectuur	.	.	.	22	22	25	24
theater	.	.	.	23	22	25	24
boeken	.	.	.	23	21	24	23
film	.	.	.	34	29	33	29

. = gegevens ontbreken.

Bron: SCP (AVO'83-'07)

Naar concerten van klassieke muziek gaat ongeveer een op de zes Nederlanders ten minste een keer per jaar (zie tabel 3.10). Via radio en televisie wordt een kwart van de Nederlanders bereikt, en bijna de helft van de Nederlanders luistert ten minste eens per jaar naar muziekopnamen uit de eigen cd-, platencollectie, van bandopnames of digitaal (mp3). Het aandeel Nederlanders dat dit laatste minstens eens per week doet is ongeveer gelijk aan het aandeel dat eens per jaar naar de concertzaal gaat. Het vermoeden dat het om grotendeels dezelfde mensen gaat, blijkt niet juist: er zijn veel

‘thuisluisteraars’ die geen ‘concertluisteraars’ zijn en vice versa. Het luisteren en/of kijken naar klassieke muziek thuis lijkt overigens, net als concertbezoek, langzaam terrein aan het verliezen te zijn. Met name het thuis beluisteren van opnames uit de eigen collectie is tanende. Het percentage wekelijkse luisteraars daalde zeer snel tussen 1991 en 1995. Frequente luisteraars zijn minder frequente luisteraars geworden, aangezien het percentage jaarlijkse luisteraars veel minder hard daalde en sinds 1995 ongeveer constant is gebleven.

Het bekijken van bioscoopfilms op televisie is over de jaren heen eveneens een constante, zeker als men bedenkt dat het filmaanbod op tv met de komst van commerciële zenders veel groter is geworden. Op een van de vele zenders is er elke avond wel een voormalige kaskraker te zien. Het niveau van deelname ligt wel wat hoger op televisie, zeker als we naar het frequente gebruik kijken. De gemiddelde Nederlander bezoekt maar twee keer per jaar de bioscoop, terwijl in 2007 ruim een kwart zei minstens eens per week een film op tv te zien.

Over programma’s over kunst en cultuur op televisie is de afgelopen jaren veel te doen geweest. Regelmatig werd de opvatting verkondigd dat de publieke omroep zich te veel op de kijkcijfers richtte en te weinig zendtijd besteedde aan cultuur. Juist een genre dat weinig kijkers trekt, zoals cultuur, hoort op de publieke zenders thuis, luidde het argument. Op het moment van schrijven is er zelfs een aspirant-omroep (‘C’) die zich helemaal op kunst wil gaan richten. Hoe het ook zij, feit is dat het kijken en luisteren naar programma’s over kunst en cultuur sinds eind jaren tachtig, begin jaren negentig is gedaald. Uitgesplitst naar kunstvorm zien we sinds 1995 overigens continuïteit, met uitzondering van programma’s over film.

Dat de percentages voor de vijf onderscheiden kunstvormen nauwelijks variëren in grootte (tabel 5.17), suggereert dat er een groep kunstliefhebbers is die naar programma’s over al deze kunstvormen kijkt en luistert.

Tabel 5.17

Mediagebruik met betrekking tot vijf kunstvormen, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, aandeel bevolking van 6 jaar en ouder dat dit ‘wel eens’ doet, 2007 (in procenten)

	radio en televisie	lezen	internet	ten minste 1 van de 3	gem. aantal (allen)	gem. aantal (deelnemers)
beeldende kunst	22	21	11	31	0,5	1,8
architectuur	24	21	10	32	0,6	1,7
theater	24	22	10	33	0,6	1,7
boeken	23	24	11	34	0,6	1,7
film	29	24	12	39	0,6	1,7
ten minste 1 van de 5	33	27	14	44	0,8	1,7
gem. aantal (allen)	1,2	1,1	0,5	1,6		
gem. aantal (deelnemers)	3,7	4,2	3,8	4,0		

Bron: SCP (AVO’07)

In de tabel is zowel over alle kunstvormen als over alle mediumtypen bekeken in hoeverre mensen er gebruik van maken. Voor beeldende kunst maakte in 2007 31% van de Nederlanders vanaf 6 jaar van ten minste een van de drie onderscheiden mediumtypen ten minste eenmaal gebruik in het afgelopen jaar. Deze deelnemers gebruikten gemiddeld 1,8 van de 3 mediumtypen voor beeldende kunst. Over de gehele bevolking gezien is dat 0,5 van de 3 mediumtypen. Voor architectuur, theater en boeken lagen de cijfers in dezelfde orde van grootte; film sprong er iets uit door programma's op radio en tv.

Over alle vijf de kunstvormen bezien zijn er grote 'publieksdoublures' per mediumtype. Zij die naar ten minste een van de vijf kunstvormen op radio en televisie keken, bekeken er gemiddeld 3,7 van de 5. Bij de gedrukte media gaat het zelfs om 4,2 van de 5 kunstvormen. Wie iets leest over beeldende kunst, leest dus vrijwel altijd ook iets over architectuur, theater, boeken en film. Ook op het nieuwe medium internet is dat het geval. Internet legt het als medium voor kunst en cultuur in 2007 nog duidelijk af tegen de oudere media, hoewel in dat jaar toch al 83% van de Nederlanders toegang had (tabel 5.7).

Een ander opmerkelijk gegeven is dat het minimumniveau – in de afgelopen twaalf maanden via op zijn minst een van de drie mediumtypen iets hebben meegereggen over op zijn minst een van de vijf kunstvormen – maar door 44% van de Nederlanders wordt gehaald. Degenen die toch al belangstelling hadden voor kunst en cultuur profiteren er via de media ook in duidelijk grotere mate van dan de weinig- of niet-geïnteresseerden. Sociodemografisch heeft de groep geïnteresseerden het inmiddels bekende profiel (tabel 5.18).

Onder de cultuurgenieters via de media zijn vrouwen iets in de meerderheid als het om radio luisteren, televisie kijken en lezen gaat. Bij internet is er geen sekseverschil. Naar leeftijd doet zich wel een te verwachten onderscheid voor. Internet trekt relatief veel tieners en twintigers. Alleen onder tieners zijn er meer internetters dan lezers voor kunst en cultuur (al wordt er van internet natuurlijk ook gelezen). Met het klimmen der jaren blijft het percentage internetters ongeveer constant, terwijl bij omroep en lezen de percentages stijgen. Onder 65-plussers ziet de mediamix voor kunst en cultuur er dan ook heel anders uit dan voor hun kleinkinderen.

Iets van een democratiserende werking lijkt uit te gaan van de audiovisuele media. De percentageverschillen naar opleidingsniveau zijn voor kunst en cultuur via radio en televisie in ieder geval geringer dan voor lezen en internetten. Over alle mediumtypen bezien komt niettemin de duidelijke voorsprong van hoogopgeleiden naar voren, al is die voorsprong tussen 1995 en 2007 wel kleiner geworden. Kijken we naar etnische achtergrond, dan hebben Turken en Marokkanen bij lezen en internetten een achterstand ten opzichte van de andere groepen. Voor radio en televisie ligt het percentage in 2007 ongeveer gelijk met dat van Surinamers en Antillianen/Arubanen. Deze laatsten doen niet onder voor autochtonen waar het cultuur via internet betreft.

Tabel 5.18

Mediagebruik met betrekking tot vijf kunstvormen, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, naar mediumtype en sekse, leeftijd, opleidingsniveau, etniciteit en gemeentegrootte, bevolking van 6 jaar en ouder, 1995 en 2007 (in procenten)

	radio en televisie		lezen	internet	1+ van deze
	1995	2007	2007	2007	2007
allen	39	33	27	14	44
man	37	32	26	14	42
vrouw	41	35	29	14	46
6-11 jaar	12	8	6	3	13
12-19 jaar	30	23	14	18	37
20-34 jaar	44	31	25	17	42
35-49 jaar	46	36	30	15	46
50-64 jaar	43	43	39	19	55
65-79 jaar	39	40	33	9	49
≥ 80 jaar	32	35	26	4	41
basisonderwijs	26	23	12	4	28
vmbo (lbo/mavo)	37	29	20	7	38
havo, vwo, mbo	51	38	29	13	47
hbo, universiteit	65	53	53	31	69
autochtoon	39	33	28	14	43
Turks, Marokkaans	27	23	13	6	31
Surinaams, Antilliaans	35	21	23	13	38
vier grote steden	52	43	37	24	55
overige gemeenten > 100.000 inwoners	43	33	27	16	43
kleinere gemeenten ≤ 100.000 inwoners	37	32	26	12	42

Bron: SCP (AVO'95; AVO'07)

Hoewel de media voor plattelanders het ontbreken van de fysieke infrastructuur zouden kunnen compenseren, blijkt uit de tabel dat het toch de inwoners van de vier grote steden zijn die ook op dit terrein de kroon spannen. Mogelijk speelt hier een vorm van zelfselectie: mensen met grote cultuurbelangstelling gaan bij voorkeur daar wonen waar een rijk cultuuraanbod voorhanden is.

5.8 Nederland in Europa

Als we naar media-aanbod en -toegangscijfers kijken, valt Nederland in Europa door twee dingen op. Ten eerste door een sterk competitief televisielandschap met naast drie publieke netten nog zeven commerciële zenders met een algemeen (niet-themagebonden) programma-aanbod. Ten tweede doordat Nederland, samen met de Scandinavische landen, behoort tot de Europese voorhoede als het gaat om (breedband-)internettoegang in huishoudens. Maar aanbod en toegang zeggen feitelijk niets over daadwerkelijk gebruik. De tot nog toe laatste European Social Survey van 2006 geeft informatie over dagbladen, televisie, radio en internet. Cijfers over bioscoopbezoek komen uit een andere bron (tabel 5.19).

Nederland behoort op het gebied van dagblad, radio en televisie tot de middenmoot. De 1,9 uur televisiekijken, 1,3 uur radio luisteren en 0,5 uur dagblad lezen per dag wijken niet of nauwelijks af van het (naar bevolkingsgrootte gewogen) gemiddelde van de 23 Europese landen in de tabel. Er wordt door 'ons' minder tijd besteed aan televisie dan de Britten, Cyprioten en Bulgaren, maar meer dan door Zwitsers, Slovenen en Zweden. Bij radio spannen de Ieren en Slowaken de kroon. Opmerkelijk laag is het radiogebruik in de Russische Federatie, die qua inwonertal zwaar meetelt op het Europese totaal. De Ieren zijn ook koplopers als het om het lezen van dagbladen gaat, gevolgd door enkele noordelijke landen (Finland, Noorwegen, Estland) en Oostenrijk. Het percentage dagelijks internettende Nederlanders ligt beduidend hoger dan het Europese gemiddelde. Alleen drie Scandinavische landen zaten in 2006 nog iets hoger. Naar het zuiden en oosten toe wordt het dagelijks internetgebruik allengs minder.

Het bioscoopbezoek in Nederland is daarentegen weer laag in vergelijking met de ons omringende landen. Alleen in Midden- en Oost-Europa alsmede in Finland ligt het aantal bioscoopbezoeken per inwoner en jaar nog wat lager. In vergelijking met de AVO-cijfers (zie tabel 5.14) vallen de cijfers van het European Audiovisual Observatory (2007) lager uit (1,43 versus 2,04 in het AVO). Het Nederlandse cijfer in dit rapport is gebaseerd op tellingen bij de bioscopen en benadert waarschijnlijk het werkelijke aantal beter dan het AVO-cijfer, dat een benadering geeft op basis van een zelfinschatting door de respondenten (die vaak te hoog uitvallen).

Tabel 5.19

Media- en internetgebruik in 23 Europese landen, bevolking van 15 jaar en ouder, 2006
(in uren en procenten)

	televisie (uren/dag)	radio (uren/dag)	dagblad (uren/dag)	internet (% dagelijks)	film/bioscoop^a (bezoeken per inwoner)
Nederland	1,9	1,3	0,5	46	1,43
Europa ^b	2,0	1,2	0,5	20	.
Denemarken	1,9	1,5	0,5	50	2,32
Finland	1,7	1,2	0,7	39	1,27
Noorwegen	1,7	1,3	0,7	49	2,59
Zweden	1,6	1,2	0,6	47	1,69
Bulgarije	2,4	0,8	0,5	12	0,31
Estland	2,0	1,5	0,7	38	1,18
Hongarije	1,9	1,4	0,5	16	1,16
Oekraïne	1,9	1,2	0,5	2	.
Polen	1,8	1,6	0,4	19	0,84
Russische Federatie	2,0	0,8	0,4	6	0,63
Slovenië	1,5	1,6	0,5	29	1,34
Slowakije	2,0	1,8	0,5	18	0,63
België	2,0	1,6	0,4	35	2,28
Duitsland	1,9	1,4	0,6	23	1,66
Frankrijk	1,9	1,2	0,3	33	2,99
Ierland	1,9	1,8	0,8	26	4,24
Oostenrijk	1,7	1,7	0,7	37	2,09
Verenigd Koninkrijk	2,3	1,4	0,6	33	2,59
Zwitserland	1,4	1,5	0,6	38	2,20
Cyprus	2,4	1,4	0,5	10	.
Portugal	1,9	0,9	0,4	15	1,55
Spanje	1,8	1,1	0,3	22	2,78

. = niet bekend.

a Cijfers voor de gehele bevolking, dus niet slechts vanaf 15 jaar.

b Naar bevolkingsgrootte gewogen gemiddelde voor deze 23 landen.

Bron: European Social Survey (ESS'06, ronde 3); European Audiovisual Observatory (2007) (film/bioscoop)

De spreiding in media- en internetgebruik naar leeftijdsgroep en opleidingsniveau wijkt in Nederland nauwelijks af van die in het Europa van de hier onderzochte 23 landen (tabel 5.20). Het lezen van een dagblad stijgt zowel hier als elders met leeftijd en opleiding. Televisie en internet zijn elkaars tegenpolen. Waar de hoeveelheid

aan tv bestede tijd het hoogst is onder ouderen en laagopgeleiden, zijn het juist de jongsten en hoogopgeleiden die het vaakst dagelijks van internet gebruikmaken. Dit beeld zien we in Nederland, maar ook elders in Europa. Het enige afwijkende beeld dat ons land te zien geeft, heeft betrekking op de radio. In Europa springt geen van de leeftijds- of opleidingsgroepen er duidelijk uit. In Nederland is dat wel het geval: 15-24-jarigen en hoogopgeleiden luisteren wat minder vaak naar de radio.

Tabel 5.20

Media- en internetgebruik naar leeftijdsgroep en opleidingsniveau in Nederland en Europa, bevolking van 15 jaar en ouder, 2006 (in uren en procenten)

	Nederland				Europa ^a			
	televisie (uren/ dag)	radio (uren/ dag)	dagblad (uren/ dag)	internet (% dage- lijks)	televisie (uren/ dag)	radio (uren/ dag)	dagblad (uren/ dag)	internet (% dage- lijks)
15-24 jaar	1,7	0,9	0,3	75	1,8	1,2	0,3	34
25-39 jaar	1,9	1,3	0,4	55	1,8	1,2	0,4	28
40-54 jaar	1,8	1,4	0,5	50	1,9	1,2	0,5	20
≥ 55 jaar	2,1	1,3	0,8	26	2,2	1,2	0,6	8
primair/lager secundair onderwijs	2,2	1,4	0,5	29	2,1	1,2	0,4	13
hoger/post-secundair onderwijs	1,9	1,4	0,5	52	2,0	1,2	0,5	18
tertiair onderwijs	1,5	1,0	0,6	64	1,7	1,2	0,5	36

a Naar bevolkingsgrootte gewogen gemiddelde voor deze 23 landen.

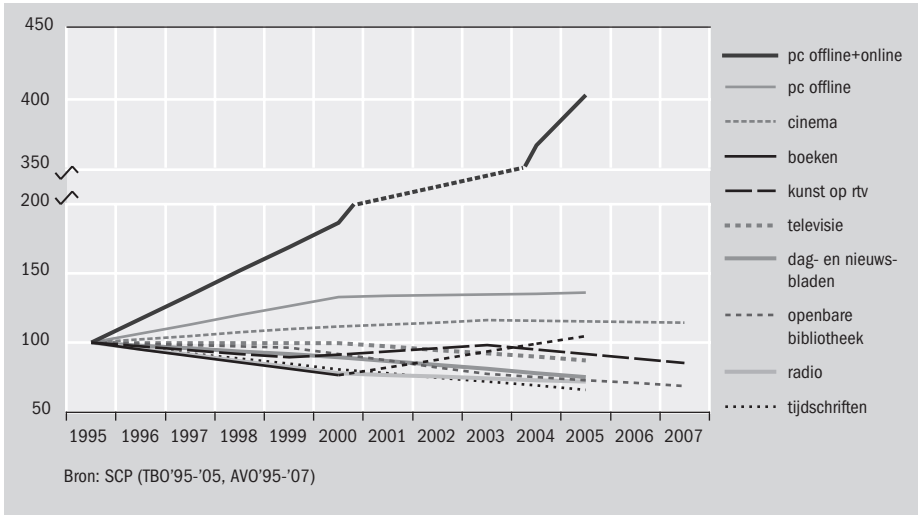
Bron: European Social Survey (ESS'06, ronde 3)

5.9 Conclusie: convergentie in media, divergentie naar leeftijd in gebruik

Technologische en economische convergentie in het medialandschap maken de scheidingslijnen tussen mediumtypen minder scherp. Illustratief hiervoor is de discussie die eind 2008 losbarstte tussen hoofdredacteurs van gedrukte en omroepmedia over de al dan niet oneerlijke concurrentie die op internet tussen hen is ontstaan. Het wordt ook voor onderzoekers lastiger om het mediagebruik goed in kaart te brengen. Het lezen van de krant, het luisteren naar de radio en het kijken naar televisie gebeurt deels op de computer, en dus komt de vraag op hoe dit gebruik ingedeeld moet worden. Multitasken – meerdere media min of meer gelijktijdig gebruiken – leidt tot vele kortdurende episodes van kijken, luisteren en lezen, die moeilijk gemeten kunnen worden in onderzoek. Desondanks geven de trends die we in dit hoofdstuk schetsen een eenduidig beeld van de belangrijkste ontwikkelingen. Hieronder zijn de trends vanaf 1995 nog eens weergegeven (figuur 5.1).

Figuur 5.1

Ontwikkelingen in media- en ICT-gebruik, 1995-2005/2007 (in indexcijfers, 1995 = 100)

Aan ICT-gebruik is sinds 1995 flink meer tijd besteed. Vanaf 2000 betreft dat overigens, zoals een vergelijking van de lijnen laat zien, uitsluitend online gebruik (het indexcijfer voor 2005 voor offline en online samen bedraagt 404, dus maar liefst een verviervoudiging in tien jaar tijd).

Ook de bioscopen en (vooral) filmhuizen wisten volgens het AV0 hun winst vast te houden.

Het gebruik van alle gedrukte en audiovisuele media is gedaald. Boeken lijken sinds 2000 een opleving te hebben doorgemaakt, maar dat is een vertekend beeld, veroorzaakt door een veranderde meetmethode. De boekverkoop zat wel licht in de lift (tabel 5.11), maar daar stond een daling in bibliotheekgebruik tegenover. Kranten en tijdschriften hebben het moeilijker dan het boek. De dalingen in tijdsbesteding zijn overigens wel wat groter dan de daling in verkoop. De tijdschriftensector heeft over dalende oplages nog niet te klagen. De hier gesignaleerde daling in leestijd is echter een teken aan de wand. Met tijdschriften zou op termijn namelijk kunnen gaan gebeuren wat met de betaalde dagbladen en nieuwsbladen al enige tijd aan de gang is: een krimpende afzetmarkt (in elk geval van de papieren edities).

De daling in radioluistertijd (in figuur 5.1 is ook de nevenluistertijd opgenomen) was al ruim voor 1995 aan de gang. Voor televisie is die nieuw. Tussen 1995 en 2000 bleef de kijktijd op hetzelfde niveau, maar voor de vijf jaar daarna registreert het TBO een behoorlijke daling. Deze houdt verband met de sterke stijging in online computergebruik. De daling bij tv houdt uitgesplitst naar leeftijdsgroep ongeveer gelijke tred met de stijging in internetgebruik: jongeren zijn sinds 2000 veel meer tijd aan internet gaan besteden en veel minder aan televisie. Anders uitgedrukt: het televisiepubliek is aan het vergrijzen. De belangstelling voor kunst en cultuur op

radio en televisie (beeldende kunst, architectuur, theater, boek en film) vertoont sinds 1995 een wat grillig beeld: eerst een daling, toen een herstel, daarna weer een daling. Het zou nader onderzoek vergen om te achterhalen of ontwikkelingen in het aanbod (programma's die zijn verschenen en weer verdwenen) hierin een rol hebben gespeeld.

In de samenstelling van het mediapubliek springen de leeftijdsverschillen in het oog. Het omarmen van de nieuwe media en het loslaten van de oude gaat bij de jongere groepen veel sneller dan bij de oudere. Boeken, kranten en (publieke) radio maakten al voor 1995 een vergrijzing van hun publiek mee, maar krijgen nu gezelschap van de televisie. Net als bij de radio zijn het vooral de publieke zenders die het jongere deel der natie maar moeilijk aan zich weten te binden. Overigens gaat de tegenoverstelling tussen oud/nieuw (media) en jong/oud (leeftijd) niet volledig op. De cinema en de openbare bibliotheek, beide toch al ruim een eeuw oud, hebben eerder een jong profiel. De bioscoop is voor jongeren en jongvolwassenen vaak onderdeel van een avondje stappen, wat het leeftijdsprofiel verklaart. Bij de bibliotheek speelt in de basisschoolleeftijd de contributievrijstelling een rol, net als de goede samenwerking tussen scholen en bibliotheken (klassikale bezoeken aan de bibliotheek, leerpakketten voor themaweken enz.).

Waar hoogopgeleiden in erfgoed, kunsten en actieve cultuurdeelname systematisch oververtegenwoordigd zijn onder het publiek, is dat bij media en ICT niet altijd het geval. Hoogopgeleiden zijn relatief vaak te vinden onder de gebruikers van ICT, publieke radiozenders en geluidsdragers, de openbare bibliotheek, bioscoop/filmhuis en kunst/cultuur via de media. Laagopgeleiden zijn oververtegenwoordigd onder het televisiepubliek, in het bijzonder dat van de commerciële zenders, de lezers van huis-aan-huisbladen en (niet in de tabellen uitgesplitst) lokale en regionale tv- en radiozenders, regionale dagbladen en nieuwsbladen. Dat er nauwelijks een verband is tussen opleidingsniveau en het lezen van gedrukte media, heeft te maken met de grote vertegenwoordiging van ouderen, die gemiddeld gesproken lager zijn opgeleid dan jongere generaties.

In Europa vormt Nederland samen met de Scandinavische landen de voorhoede op het gebied van (breedband)internet. In het gebruik van gedrukte en audiovisuele media behoren Nederlanders eerder tot de middenmoot, terwijl ze in het bioscoopgebruik wat achterlopen bij de omringende landen.

Noten

- 1 Het Continu Luisteronderzoek (CLO) komt met een andere meetmethode overigens op veel hogere getallen uit. In de periode september-oktober 2005 lag de luistertijd volgens het CLO (bevolking van 10 jaar en ouder) op 3 uur en 5 minuten per dag, oftewel zo'n 21,5 uur per week (luistercijfers november 2005 op www.radio.nl, geraadpleegd op 27 februari 2009). Een mogelijke reden voor dit verschil zou kunnen zijn dat in het TBO de nadruk niet op radio ligt en in het CLO juist wel. Respondenten zullen in het CLO dus meer gespitst zijn op hun luistergedrag. Een andere reden waarom het TBO het radio luisteren minder accuraat weergeeft, is dat het gerapporteerde aantal nevenactiviteiten in de loop van de dertig jaar überhaupt – dus niet alleen voor radio – is gedaald. In de methodologische literatuur wordt dit aangemerkt als een daling in datakwaliteit.
- 2 Cijfers van de Stichting Kijkonderzoek laten pas na 2005 een daling zien (zie www.kijkonderzoek.nl). Net als bij radio (zie noot 1) komt het Continu Kijkonderzoek (CKO) tot een duidelijk hogere schatting van het aantal gekeken uren. Voor de bevolking van 6 jaar en ouder mat men over geheel 2005 een kijktijd van 3 uur en 15 minuten per dag, oftewel bijna 23 uur per week (Jaarrapport 2005 op www.kijkonderzoek.nl, geraadpleegd op 27 februari 2009). Naar de mogelijke redenen achter dit verschil en naar welke van beide metingen accurater is, blijft het gissen.
- 3 Met de invoering van het programmeermodel na het laatste TBO-meetjaar is er in de cijfers van het kijkonderzoek een kentering zichtbaar: de Publieke Omroep heeft weer wat marktaandeel gewonnen en is inmiddels (begin 2009) opnieuw marktleider (zie www.kijkonderzoek.nl).
- 4 Doordat de groep 12-19 jaar niet in de uitsplitsing naar opleidingsniveau is meegenomen, is de regel 'totaal' in de tabel hier niet van toepassing. De werkelijke totalen zijn hier: totaal 1,1 uur; tekstverwerken enz. 0,3 uur; games 0,4 (0,35) uur; film/dvd kijken 0,1 uur; muziek luisteren 0,1 (0,06) uur; en foto's bewerken enz. 0,3 uur.
- 5 Ook in deze tabel (vgl. noot 4) wijken de totalen voor de bevolking van 20 jaar en ouder af van die in de bovenste regel. Dit komt door het buiten beschouwing laten van de tieners bij opleiding. De totalen bedragen voor 20-plus: totaal 2,0 uur; e-mailen 0,5 uur; instant messaging 0,3 (0,25) uur; gaming 0,3 (0,26) uur; streaming audio/video 0,1 uur; nieuws- en krantensites 0,1 uur; online bankieren/shoppen 0,1 uur; gericht informatie zoeken 0,4 uur; zomaar wat surfen 0,3 uur.
- 6 Het percentage leden ligt in de AVO-schattingen veel hoger dan in de tellingen van de bibliotheken zelf (www.bibliotheekonderzoek.nl, geraadpleegd op 27 februari 2009). Nadere analyse leert dat dit verschil alleen voor volwassen leden geldt. Op basis van de AVO-meting en CBS-gegevens voor de bevolking vanaf 6 jaar, schat AVO het aantal jeugdleden (6 t/m 17 jaar) op 1,9 miljoen, terwijl tellingen van de branche (voorlopige cijfers 2007 voor 0 t/m 17 jaar, www.bibliotheekonderzoek.nl) op 2,0 miljoen jeugdleden uitkomen. Het verschil zou 'm kunnen zitten in de verschillende leeftijds grenzen. Voor volwassenen daarentegen geven de tellingen van de branche 1,9 miljoen leden aan, terwijl AVO er liefst 3,6 miljoen schat. Dit verschil komt waarschijnlijk tot stand doordat 'grijze leden', mensen die zelf geen lid zijn maar op de bibliotheekkaart van een gezinslid of huisgenoot 'meeliften', zichzelf in de AVO-enquête wel als lid aanmerken.
- 7 Wanneer op basis van de AVO-cijfers een schatting wordt gemaakt van het totaal aantal bezoeken aan bioscopen en filmhuizen in 2007, blijkt dat cijfer inderdaad flink hoger dan tellingen van verkochte kaarten aan de kassa. De Nederlandse Federatie voor de Cinematografie (NFC) telde in 2007 23,1 miljoen bezoeken aan Nederlandse filmtheaters (www.cinema.nl, geraadpleegd op 27 februari 2009), terwijl een schatting op basis van het AVO op 31,0 miljoen uitkomt (26,6 miljoen voor bioscopen en 4,4 miljoen voor filmhuizen) –

een overschatting met 35%. Wat dit verschil kan verklaren is niet geheel duidelijk, maar mogelijk is het voor respondenten die vaker dan een of enkele keren per jaar naar de film gaan moeilijk om zich het exacte aantal te herinneren en schatten zij het te hoog in.

6 Trends en achtergronden

Nederlanders behoren met de inwoners van de Scandinavische landen tot de grootste cultuurminnaars van Europa. Ze gaan relatief vaak naar klassieke concerten, popconcerten, musea en theaters. Ook kent Nederland in vergelijking met andere Europese landen veel liefhebbers die in hun vrije tijd zelf een kunstvak beoefenen. Qua internetgebruik behoort ons land eveneens tot de voorlopers, opnieuw samen met de Scandinavische landen. Bij het gebruik van krant, radio en televisie bevindt Nederland zich in de middenmoot en bij het bioscoopbezoek in de achterhoede van Europa.

Opmerkelijk genoeg is het belang dat de Nederlandse bevolking aan cultuur hecht niet veel groter of kleiner dan elders in Europa. Over dit belang zijn alle Europeanen het eigenlijk wel eens. Overigens associëren Europeanen het begrip cultuur weliswaar overwegend met de kunsten, maar zijn er op onderdelen ook aanzienlijke interpretatieverschillen. Vaak denkt men aan literatuur en traditie, maar soms ook aan opvoeding, beschaving, stijl, geschiedenis en kennis. Vooral in mediterrane landen gelden vaak andere interpretaties dan hier. Zo kan het zijn dat men in Zuid-Europa het belang van cultuur in gelijke mate onderschrijft als in Noord-Europa, maar toch minder vaak culturele instellingen bezoekt.

In deze trendrapportage over cultuurparticipatie en mediagebruik verwijst het begrip cultuur naar kunsten en cultureel erfgoed. Onder participatie verstaan we niet alleen het bezoeken van culturele instellingen, maar ook het beoefenen van kunstdisciplines in de vrije tijd. Op verzoek van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) presenteren we hier in navolging van de eerdere publicatie *Cultuurminnaars en cultuurmijders* (Van den Broek et al. 2005) een geactualiseerd, breed overzicht van de participatie op het vlak van de kunsten en het cultureel erfgoed, dit keer aangevuld met gegevens over het mediagebruik. In dit slothoofdstuk worden de belangrijkste trends samengevat en in onderlinge samenhang geïnterpreteerd. Eerst vatten we de bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken samen onder drie noemers: (i) welke trends deden zich voor, (ii) hoe waren 'de publieken' van de diverse cultuurvormen samengesteld, en (iii) wat is er in die samenstelling veranderd (§ 6.1)? In een tweede stap confronteren we deze bevindingen met de ambities van de overheid op het gebied van cultuur. Wat waren de beleidsdoelstellingen en in hoeverre waren die haalbaar – temidden van andere, niet-beïnvloedbare factoren? Eerst bespreken we dit in grote lijnen (§ 6.2), waarna we het beeld verder differentiëren naar de diverse publieksgroepen in het cultuurspreidingsbeleid (§ 6.3).

6.1 Trends in het cultuurbereik en in de publiekssamenstelling

6.1.2 Trends in receptieve cultuurdeelname

Tussen 1995 en 2007 is de publieke belangstelling voor cultureel erfgoed en kunsten gestegen. Op het terrein van cultureel erfgoed groeide de bescheiden publieksom-

vang van archieven spectaculair en het al grote publiek van monumenten in beperkte mate. De musea lieten een stevige publieksaanwas zien, in het bijzonder de historische musea en die voor beeldende kunst. Bij de podia zat de populaire cultuur (popconcert, cabaret, musical, dance, film) in de lift, terwijl de belangstelling voor klassieke muziek en opera juist slonk (tabel 6.1).

Deze uitspraken over de middellange termijn zijn slechts gedeeltelijk van toepassing op de ontwikkeling op korte termijn. Sinds 2003 is het museum- en archiefbezoek wel gestegen, en dat van cabaret en popmuziek ook, maar dat van monumenten, toneel en ballet niet. Verder heeft de dalende trend bij klassieke muziek zich tussen 2003 en 2007 niet voortgezet.

6.1.3 Trends in actieve cultuurdeelname

Veel Nederlanders doen in hun vrije tijd aan schilderen, toneel of muziek maken. In 2007 was 42% van de bevolking van 6 jaar en ouder op enigerlei wijze actief. Sinds 1995 groeide ook deze actieve cultuurdeelname over de gehele linie, zij het licht. De stijging stagneerde echter sinds 2003. De groei sinds 1995 is voor een groot deel toe te schrijven aan de toegenomen populariteit van (multi)media. Niet alleen groeide het aantal fotografen/filmers (vooral tussen 1995 en 1999), er waren vooral meer mensen die de pc gebruikten voor grafische vormgeving. Na 2003 bleef het aandeel beoefenaars van multimedia vrijwel constant. Stagnatie in de omvang van de groep beoefenaars geldt al langere tijd voor de meer traditionele kunstvakken als muziek, theater en beeldende kunst.

Een deel van de beoefenaars volgt les bij kunsteducatieve instellingen of daarbuiten, en een deel is georganiseerd in verenigingen en clubs. De cursus- en verenigingsdeelname is het hoogst bij podiumvakken als dans en theater. Sinds 1995 is de verenigingsgraad onder de bevolking licht gestegen en de cursusdeelname gestagneerd.

Tabel 6.1

Cultuurdeelname, ten minste één keer in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête (tenzij anders aangegeven), bevolking van 6 jaar en ouder, 1983-2007(in procenten)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
museum	35	39	41	35	37	38	41
monument	44	45	50	43	42	45	45
archief				3	2	3	4
toneel	23	24	25	26	28	26	27
professioneel toneel	13	13	14	14	15	14	14

Bron: SCP (AVO '83-'07)

Tabel 6.1 (vervolg)

	1983	1987	1991	1995	1999	2003	2007
ballet	4	5	4	4	4	5	5
cabaret	11	11	11	11	13	13	15
klassieke muziek	13	15	16	17	15	14	14
popconcert	18	21	24	25	28	31	34
kunstbeoefening (incl. grafisch werk op de pc)				38	42	46	44
muziek/zingen				20	24	21	21
theater				5	8	5	4
beeldende kunst				23	26	25	23
(multi)media				7	10	15	14
openbare bibliotheek: boek(en) geleend (afgelopen 4 weken)	38	35	34	32	31	25	22
cinema	48	45	46	49	54	57	56
kunst en cultuur via radio en tv ('wel eens')	39	45	43	39	35	38	33
klassieke muziek op radio en tv ('wel eens')	31	33	32	29	27	27	25
klassieke muziek: eigen platen/cassettes/cd's enz. ('wel eens')	48	53	55	46	44	45	45

Bron: SCP (AVO'83-'07)

6.1.4 Trends in mediagebruik

De opmars van digitale media, al enigszins zichtbaar bij de kunstbeoefening, is onmiskenbaar in het mediagebruik. In de eerste plaats is het computer- en internetgebruik sinds 1995 sterk in opkomst en is het media-aandeel in het totale tijdsbudget aanzienlijk gegroeid. In 2005 zaten Nederlanders in hun vrije tijd gemiddeld 3,8 uur per week achter hun computer. In dat jaar besteedden zij, net als in 1995, ongeveer 19 uur per week aan verschillende soorten media. Terwijl het gebruik van digitale media groeide, daalde dat van gedrukte media en de radio. Televisie kon na de uitbreiding van het zenderaanbod in de jaren negentig nog rekenen op een groei in de kijktijd, maar verloor sinds 2000 marktaandeel aan internet. Tussen 2000 en 2005 daalde de wekelijkse kijktijd met ruim anderhalf uur, een daling die maar voor een heel klein deel kon worden toegeschreven aan televisiekijken op het computerscherm.

Ten tweede heeft het internet zich aangediend als een aanvullende bron van informatie over kunst en cultuur. Het gebruik van dit nieuwe medium is inmiddels de kinderschoenen ontgroeid, al gebruiken Nederlanders gedrukte en audiovisuele media over kunst en cultuur nog steeds vaker als informatiebron dan internet. Ondanks de dalende kijk- en luistertijd kon kunst en cultuur op radio en televisie zich in een grotere publieke belangstelling verheugen dan de 'fysieke' tentoonstellingen en voorstellingen.

Tabel 6.2

Mediagebruik als hoofdactiviteit, in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête, bevolking van 6 jaar en ouder, 1975-2005 (in uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
gedrukte media	6,1	5,7	5,3	5,1	4,6	3,9	3,8
Radio	2,2	1,8	1,4	1,2	0,8	0,7	0,5
televisie	10,2	10,3	12,1	12,0	12,4	12,4	10,8
computer, internet			0,1	0,5	0,9	1,8	3,8

Bron: SCP (TBO'75-'05)

6.1.5 Publiekssamenstelling

Bezoekers van de verschillende cultuuruitingen lijken in een aantal opzichten sterk op elkaar. In die gelijkenis is in de loop der jaren nauwelijks iets veranderd, ook niet in de periode 2003-2007. Steeds komen er relatief veel hoogopgeleiden en autochtonen. Inwoners van de vier grote steden bezoeken over het algemeen de culturele instellingen vaker dan inwoners van andere gemeenten. Verder komen er iets meer vrouwen dan mannen. Er zijn echter uitzonderingen op deze publiekssamenstelling. Inwoners van de vier grote steden tonen niet meer of minder interesse voor monumenten dan inwoners van andere gemeenten. In de archieven zijn juist de mannen oververtegenwoordigd. Verder gaan allochtonen (vooral Surinamers en Antillianen) vaker naar de bioscoop dan autochtonen.

Qua leeftijd valt moeilijker een eenduidig beeld te schetsen. Naar cultureel erfgoed (musea, monumenten en archieven) gaan relatief veel jongere ouderen (50-64 jaar). Die groep springt er ook uit bij het bezoek aan ballet, al gaat daar een even groot deel van de tieners naartoe. Bij toneel zijn de hoogste bezoekpercentages bij de 6-11-jarigen waar te nemen, naar cabaret gaan vooral de 20-34 jarigen, naar popmuziek de 20-50-jarigen en naar klassieke muziek de 65-79-jarigen. Meer dan welk ander kenmerk dan ook is leeftijd bepalend voor wie waar naartoe gaat.

Die differentiatie naar leeftijd kent de cultuurbeoefening in de vrije tijd niet. Hier zijn steeds kinderen en jongeren (6-20 jaar) het meest actief. Verder voldoet de samenstelling van de groep kunstbeoefenaars aan het vertrouwde beeld: vrouwen, hoger opgeleiden en autochtonen zijn er oververtegenwoordigd. De verdeling naar stedelijkheid is door de jaren heen niet stabiel, maar meestal zijn de inwoners van de vier grote steden onder de kunstbeoefenaars wat oververtegenwoordigd.

Ook in hun mediagebruik tonen vrouwen wat meer culturele belangstelling dan mannen, al geldt dat niet voor hun internetgebruik. Tieners en twintigers zijn fervente internetgebruikers. Zij gebruiken dit medium ook vaker dan de gedrukte media om zich over kunst en cultuur te informeren, wat onder geen van de oudere leeftijdsgroepen het geval is. Media vergroten de toegang tot kunst en cultuur, hoewel ook hier hoogopgeleiden vaker deelnemen dan laagopgeleiden. Als we kijken

naar mediagebruik voor kunst en cultuur, dan zijn de verschillen tussen opleidingsgroepen kleiner bij radio en televisie dan bij gedrukte media en internet. Ook hebben Turkse en Marokkaanse Nederlanders een achterstand ten opzichte van de andere groepen. Ondanks het feit dat mediagebruik minder afhankelijk is van een fysieke locatie dan het bezoeken van culturele instellingen, zijn het toch weer de inwoners van de vier grote steden die langs deze weg het meest met kunst en cultuur in aanraking komen.

6.1.6 *Verschuivingen in de publiekssamenstelling*

Veranderingen in de publiekssamenstelling hangen vooral met de leeftijd van de bezoekers samen. Enerzijds zijn de kinderen en jongeren (tot 20 jaar) cultureel actiever geworden, anderzijds de ouderen (vanaf 50 jaar). Van de groep ertussenin is bekend dat vooral zij de afgelopen decennia meer verplichtingen en dus minder vrije tijd heeft gekregen, wat zichtbaar is in de cultuurdeelnamen (zie www.tijdbesteding.nl).

Jonge kinderen van 6-11 jaar zijn in het afgelopen decennium beduidend vaker naar (kunst)musea, monumenten, toneel en popmuziek gegaan. Meer tieners dan voorheen gingen naar (kunst)musea (en minder naar monumenten) en naar toneel, ballet, cabaret, popmuziek en galleries.

Vergrijzing is al geruime tijd een kenmerk van het publiek van traditionele cultuur. De groeiende belangstelling onder ouderen heeft zich na 1995 voortgezet, al gaat het niet in alle gevallen om dezelfde groep ouderen. Musea en monumenten, en ook ballet en klassieke muziek, trokken vooral meer 65-79-jarigen, terwijl er juist weer meer 50-64-jarigen naar archieven, cabaret, bioscoop en popmuziek gingen. Anders dan andere culturele instellingen zagen de archieven de aanloop van 80-plussers sterk groeien. Ook bij de kunstbeoefening in de vrije tijd valt op dat geleidelijk steeds meer volwassenen op latere leeftijd actief worden.

Als de groei van het cultuurpubliek vooral bij de jongeren en de ouderen lag, lieten de 20-49-jarigen het dan afweten? Niet op alle fronten. Bij de traditionele cultuur (erfgoed, klassieke muziek, toneel en ballet) bleef hun participatieniveau op z'n best constant. Maar bij de populaire cultuur (cabaret, popmuziek, cinema) steeg hun deelname. Naar cabaret kwamen vooral meer 20-34-jarigen, en naar popmuziek en bioscopen meer 35-49-jarigen.

De constanten in de culturele belangstelling suggereren een aanzienlijke overlap tussen culturele activiteiten. Steeds zijn immers dezelfde groepen oververtegenwoordigd. Dat de cultureel geïnteresseerden hun interesse niet tot één enkele cultuurvorm beperken, bleek in hoofdstuk 4 bij het aantal beoefende disciplines per beoefenaar en in hoofdstuk 5 bij 'publieksdoublures' tussen kunstvormen die men via de media volgt. Kunstbeoefenaars beoefenen gemiddeld anderhalve kunstdiscipline (waarbij het beoefenen van meerdere subdisciplines binnen een discipline nog niet is meegeteld). Wie leest over beeldende kunst of hierover op de radio of televisie programma's volgt, doet dat dikwijls ook over architectuur, theater, boeken en film. Berder bleek al dat het publiek van verschillende vormen van cultureel erfgoed sterk

overlapt. Hetzelfde geldt voor het publiek voor de diverse podiumkunsten. Bovendien bezoeken erfgoedliefhebbers podiavoorstellingen en vice versa (Huysmans en De Haan 2007). Daarbij vervaagt de grens tussen hoge en lage cultuur. Kunst- en cultuurliefhebbers laten zich minder aan traditionele afbakeningen gelegen liggen. Voor dit cultuur(s)hopen raakte de term ‘culturele omnivoor’ in zwang (Peterson 1992). Overigens is dit geen nieuw verschijnsel. Wippler (1968) wees er al op dat hoogopgeleiden in hun vrije tijd veel meer uiteenlopende activiteiten ondernemen dan laagopgeleiden.

Gaat cultuur(s)hopen ten koste van de verdieping? Zijn bezoekers van culturele instellingen, beoefenaars van kunstvakken en belangstellenden voor cultuur via de media minder dan voorheen bereid zich vast te leggen op een bepaalde activiteit? Afgaande op de ontwikkeling van het aandeel frequente bezoekers is dat niet het geval. Bij de meeste cultuurvormen is dit aandeel gestegen, of anders gelijk gebleven. Alleen bij de monumenten daalde de omvang van de groep trouwe bezoekers. Het gemiddeld aantal bezoeken per bezoeker wijst evenmin op een frequentiedaling. Wel is het zo dat de groei van het publieksbereik bij de diverse cultuurvormen vooral op een aanwas van incidentele bezoekers is gebaseerd. Afnemende betrokkenheid zou bij het beoefenen van kunstdisciplines tot uiting kunnen komen in een dalende bereidheid om lid te worden van een vereniging of les te volgen. Daarvan is echter geen sprake. Het aantal lidmaatschappen nam zelfs toe. Dat is opmerkelijk in een periode waarin verenigingslidmaatschap onder druk staat. Sinds 1995 is zowel het percentage van de bevolking dat lid is van een vrijetijdsvereniging als het aantal lidmaatschappen van georganiseerden gedaald (Tiessen-Raaphorst en De Haan 2008).

6.2 *Publiekstrends: beleidsambities en andere beïnvloedende factoren*

Meer bezoekers voor cultureel erfgoed en kunsten en een lichte stijging van het aantal kunstbeoefenaars, dat mag de culturele gemeenschap tot tevredenheid stemmen. Zeker in een omgeving waarin culturele instellingen zich meer als culturele ondernemers dienen te gedragen, is dat goed nieuws. Vraag achter die stijgende trends is echter wat de belangrijkste factoren zijn geweest die van invloed waren op deze ontwikkelingen. Het is in deze beschrijvende studie niet de bedoeling om systematisch op alle mogelijke oorzaken in te gaan, noch om veronderstelde verbanden empirisch te toetsen. In latere verdiepende studies in het kader van de reeks *Het culturele draagvlak* zal dat wel gebeuren. Hier volstaan we met het aangeven van een aantal mogelijke ‘denkpistes’, zoals onze zuiderburen dat noemen, om geschetste trends in een breder kader van maatschappelijke ontwikkelingen en theoretische inzichten te plaatsen.

Sinds de jaren zeventig zijn er veel hoogopgeleiden bijgekomen in Nederland. Die trend heeft zich ook de afgelopen jaren verder voortgezet. Omdat uit onderzoek naar cultuurparticipatie steeds blijkt dat hoogopgeleiden meer in cultuur geïnteresseerd zijn dan laagopgeleiden, zou je op basis hiervan ook een aanzienlijke toename van de

cultuurparticipatie verwachten. Dit is echter niet zo sterk het geval: de onderwijsexpansie is zeker niet vergezeld gegaan van een evenredige stijging van de cultuurparticipatie (Knulst 1992).

De demografische ontwikkeling pakt niet ongunstig uit voor de cultuurparticipatie. De vergrijzing van de Nederlandse bevolking stimuleert het bezoek aan culturele instellingen. Het aantal personen onder 20 jaar is tussen 1980 en 2008 teruggelopen van 4,4 naar 3,9 miljoen, terwijl het aantal 65-plussers in dezelfde periode is gestegen van 1,6 naar 2,4 miljoen. Hierdoor nam het aandeel 65-plussers onder de Nederlandse bevolking verhoudingsgewijs toe van 11,5% in 1980 naar 14,8% in 2008 (Tiessen-Raaphorst en De Haan 2008: 88). Deze vergrijzing is goed nieuws voor de traditionele culturele instellingen: ouderen hebben relatief veel vrije tijd (Breedveld et al. 2006) en gaan relatief vaak naar dergelijke instellingen. Daar staat echter de verwachting van een dalend aantal kunstbeoefenaars tegenover, aangezien ouderen juist minder aan kunstbeoefening doen dan jongeren, al stijgt hun participatiegraad langzaam. Ook in de toekomst zal de groei van het aantal ouderen de cultuurparticipatie blijven beïnvloeden.

Naast deze factoren met een positieve invloed op het cultuurbereik zijn er blijkbaar ook tegenkrachten werkzaam. Anders had het cultuurbereik inmiddels op een veel hoger niveau moeten liggen. Die tegenkrachten houden deels ook met demografie en aanbod verband, en daarnaast met de slinkende vrije tijd.

Zo voltrekt zich – parallel aan de vergrijzing – een verkleuring onder de Nederlandse bevolking. Het aantal allochtonen onder de Nederlandse bevolking is sinds 1980 sterk gestegen, vooral door de komst van niet-westerse allochtonen (de eerste generatie) en de geboorte van hun kinderen (de tweede generatie). Het aantal niet-westerse allochtonen van beide generaties groeide van een 0,5 miljoen in 1980 naar 1,8 miljoen in 2008. Van degenen jonger dan 20 jaar is thans één op de zes afkomstig uit een niet-westerse allochtoon gezin, van de 20-65-jarigen één op de tien. Volgens bevolkingsprognoses naar etnische herkomst zal de groei van de bevolking in komende decennia geheel voor rekening van (vooral niet-westerse) allochtonen komen (CBS StatLine). Allochtonen zijn over het algemeen minder cultureel actief dan autochtonen. Een groter aandeel allochtonen in de bevolking remt dan ook het participatiecijfer van de bevolking als geheel. De lagere participatie van allochtonen is overigens deels toe te schrijven aan een gemiddeld lager opleidingsniveau (Van den Broek 2008; Huysmans en De Haan 2008), dat onder de verschillende groepen wel aan het stijgen is. Aangezien het opleidingsniveau bij autochtonen vanaf 2002 niet heel hard meer stijgt, groeien autochtonen en allochtonen in dit opzicht naar elkaar toe (Turkenburg en Gijsberts 2007: 80).

De invloed van het stijgende opleidingsniveau wordt eveneens tegengewerkt door de geïntensiverde competitie om de vrije tijd (Van den Broek en De Haan 2000). Enerzijds hebben Nederlanders gemiddeld steeds minder vrije tijd, anderzijds is er in die vrije tijd steeds meer te doen.

Tussen 1975 en 2005 gingen meer mensen werken en groeide het aantal mensen dat taken op het gebied van betaalde arbeid, huishoudelijk werk en kinderverzorging combineert. Bijgevolg groeide de tijd die gemoeid is met verplichtingen (Breedveld et al. 2006). Tegelijkertijd daalde de hoeveelheid vrije tijd die Nederlanders gemiddeld ter beschikking hebben met gemiddeld ongeveer drie uur per week. Tijdsdruk zou het meest voelbaar moeten zijn bij activiteiten die met enige regelmaat beoefend worden. Gedreven amateurs steken wekelijks vele uren in hun kunstvak. Die benodigde tijd lijkt in de huidige samenleving meer en meer onder druk te staan.

Daar komt nog bij dat de schaarse vrije tijd over steeds meer boeiende evenementen verdeeld kan worden. Het aanbod op de vrijetijdsmarkt is groter dan voorheen en er is minder sprake van een culturele canon of een *Bildungsideal*, als richtsnoer bij de keuze uit dat aanbod. Er is minder hiërarchie in het aanbod. Men laat zich er althans niet veel meer aan gelegen liggen – de traditioneel op klassieke kunst en cultuur gerichte hoogopgeleiden combineren nu ‘hoge’ en populaire cultuurvormen. Niets moet, alles mag. Gezien het brede aanbod zet een dergelijk cultuurrelativisme niet aan tot een bezoek aan een museum of een klassiek concert.

Het cultuurbeleid streeft ernaar het cultuurbereik te vergroten, maar de beschikbare middelen zijn in het zojuist besproken krachtenveld verre van dominant. Om meer publiek naar culturele instellingen te trekken, sloegen het Rijk, alle provincies en dertig grote gemeenten in 2000 de handen ineen in het Actieplan Cultuurbereik. Het is moeilijk om de effecten daarvan op de cultuurparticipatie te meten. De sterkste groeicijfers en lichtste dalingen waren zichtbaar in de minder verstedelijkte gebieden in het westen van Nederland, waar geen gemeentelijke programma’s rond cultuurbereik waren (Huysmans et al. 2005; Hitters et al. 2005). Vooralsnog is het niet mogelijk om te zeggen welke van bovengenoemde, of mogelijk nog andere, krachten primair verantwoordelijk zijn voor de gemiddelde stijging in de cultuurparticipatie. De invloed van geen van de factoren is uit te sluiten. Zelfs bij een constante deelname zouden ze werkzaam kunnen zijn geweest, als tegenwicht tegen de intensievere concurrentie om de besteding van de schaarsere vrije tijd.

6.3 Publiekssamenstelling: beleidsambities en andere beïnvloedende factoren

Het cultuurbeleid is erop gericht – naast het vergroten van de cultuurdeelname als geheel – om het publiek van de diverse cultuurvormen een meer evenwichtige samenstelling te geven: diverser en geografisch gespreid. Daartoe zijn verschillende groepen genoemd waarvan de leden als graag geziene gasten bij de culturele instellingen gelden: jongeren, allochtonen en laagopgeleiden. Geografisch spreidingsbeleid is primair aanbodbeleid: het betekent dat je verschillen in kwantiteit en kwaliteit in het culturaanbod tussen de regio’s zo klein mogelijk maakt. De vraagzijde zou dat kunnen weerspiegelen in kleine of afwezige verschillen tussen inwoners van verstedelijkte en niet verstedelijkte gebieden. De keuze van de achtergrondkenmerken in dit rapport sluit bij die uitgangspunten aan, waarbij we verder naar verschillen

tussen vrouwen en mannen hebben gekeken. Net als in paragraaf 6.2 hopen we hier duidelijk te maken dat de cultuurdeelname van die doelgroepen ook aan allerlei, soms moeilijk te beïnvloeden, krachten onderhevig is.

6.3.1 Jongeren en ouderen

In de voorgaande hoofdstukken constateerden we dat de cultuurparticipatie onder kinderen is toegenomen, niet alleen onder de 6-11-jarigen, maar vooral ook onder tieners. Over vrijwel de gehele breedte van het culturele spectrum zijn tegenwoordig meer kinderen en tieners actief dan voorheen. Vaak zullen bij hun bezoek of activiteit volwassenen betrokken zijn geweest. De jongsten zijn immers nog niet zelfstandig genoeg om op eigen initiatief te gaan, en veel pubers zijn niet geïnteresseerd genoeg om uit vrije wil naar traditioneel cultuur te gaan. Veelal zullen ouders en onderwijzers/leraren hier een stimulerende of dirigerende rol hebben gespeeld. Bij de jongsten is de regeling Versterking Cultuureducatie in het primair onderwijs die sinds het schooljaar 2004/2005 van kracht is, mogelijk van invloed. Een evaluatie heeft althans laten zien dat van deze regeling een stimulerend effect is uitgegaan op de plaats die cultuureducatie in de meeste basisscholen inneemt, al zijn er tussen voor- en achterhoede nog wel aanzienlijke verschillen (Hoogeveen en Van der Vegt 2008).

Het is niet nieuw dat ouders hun kinderen tijdens de opvoeding iets van het traditionele cultuurgoed willen meegeven, dus het ligt niet voor de hand hier de oorzaak te zoeken voor het feit dat er in 2007 meer kinderen cultureel actief zijn dan in 1995. Toch valt, in afwachting van nader onderzoek, niet uit te sluiten dat hier sprake is van een indirect en daardoor wat vertraagd effect van de onderwijsexpansie, in die zin dat er nu meer kinderen met hoogopgeleide ouders zijn dan destijds. Anderzijds zou men van ouders meer invloed op 6-11-jarigen verwachten dan op tieners, terwijl vooral de cultuurparticipatie van de laatsten in de lift zat. Dit laatste doet dan toch weer een effect van de school vermoeden.

In het onderwijs hebben zich sinds 1995 enkele veranderingen voorgedaan. Sinds de notitie *Cultuur en school* (OCW 1996) is eraan gewerkt om cultuur en onderwijs meer met elkaar te verbinden. Doel daarvan was cultuureducatie steviger in het onderwijsaanbod te verankeren (met gemotiveerde en deskundige leraren) en de (bestaande) samenwerking tussen scholen en culturele instellingen te intensiveren. In het schooljaar 1999/2000 werd het vak Culturele en kunstzinnige vorming (CKV) in het voorgezet onderwijs geïntroduceerd in de bovenbouw van havo en vwo, en per 1 augustus 2003 op het vmbo. Doel was leerlingen kennis te laten maken met kunst. Leerlingen kregen een CKV-pas (een speciale cjp-pas) en bonnen (in 2008 vervangen door de Cultuurkaart) om culturele instellingen te bezoeken.

De vraag of er bij de stijgende culturele belangstelling van tieners sprake is van een CKV-effect is lastig te beantwoorden. Het aandeel cultureel actieven steeg niet alleen onder tieners, maar ook onder kinderen, die nog geen CKV krijgen. De stijging was echter groter onder tieners, wat een CKV-effect niet ondenkbaar maakt. Daarvan is dan echter weer onbekend of die toename alleen betrekking heeft op de verplichtingen die het vak CKV met zich meebrengt, of dat jongeren ook los van die

verplichting meer culturele belangstelling aan de dag leggen. Een vergelijking van de cultuurdeelname van CKVI-leerlingen met leeftijdsgenoten die het vak niet kregen, wijst uit dat de eerste groep meer en ingewikkelder culturele activiteiten bezoekt dan andere leerlingen. Het effect bleek echter na enkele jaren vrijwel verdwenen (Ganzeboom et al. 2004). Hoewel leerlingen in het voorgezet onderwijs positief zijn over de lessen in kunst en cultuur (Van der Vegt et al. 2007; Van der Grinten et al. 2008), blijken er geen verschillen in de waardering voor kunst en cultuur te bestaan tussen CKVI- en niet-CKV-leerlingen.

Na het verlaten van de schoolbanken is men meer baas over de eigen vrije tijd. Onder volwassenen is in eerdere SCP-publicaties een ruwe grens getrokken tussen Nederlanders onder en boven de 50 jaar. Ook nu weer constateren we hier een scheidingslijn. Waar de deelname aan traditionele cultuur onder 20-50-jarigen stabiliseerde, gaat de cultuurparticipatie van 50-plussers duidelijk omhoog. Tijdsdruk kan hier een rol spelen. Onder twintigers, dertigers en veertigers nam de vrije tijd af. In hun huishoudens zijn meer mensen aan het werk en combineren meer partners betaalde arbeid met huiselijke taken. Onder mensen van 50 jaar en ouder is de vrije tijd juist gegroeid. Deze huidige ouderen zijn hoger opgeleid en beter bemiddeld dan eerdere generaties. Ze zijn bovendien gewend geraakt aan een actieve en afwisselende besteding van hun vrije tijd (Breedveld et al. 2006). Dit kan bijgedragen hebben aan hun grotere culturele activiteit.

De vergrijzing van het publiek van musea, concertgebouwen, theaters en kunsteducatieve instellingen hoeft niet alleen te maken te hebben met de groei van het aantal ouderen in de samenleving, hun royalere vrije tijd of hun hogere opleidingsniveau. Het kan ook samenhangen met de culturele voorkeuren die zij van jongs af aan meekregen. Zij zijn, anders dan latere generaties, nog opgegroeid met een *Bildungsideal* dat het belang van klassieke en gecanoniseerde cultuur onderstreepte. Dit ideaal heeft lange tijd richting gegeven aan het bijbrengen van culturele competentie, een van de belangrijkste determinanten van de cultuurparticipatie. De uiteenlopende interesses op cultureel gebied van eerdere en latere generaties zijn wel aangeduid als een scheiding der geesten (SCP 1998). De dominante oriëntatie op de populaire cultuur van jongere generaties zou, ook als zij ouder worden, een belangstelling voor traditionele cultuur in de weg staan. Deze gedachte berust op verschillen in socialisatie, meer dan op verschillen in leeftijd (De Haan en Knulst 2000). In dit licht is de stabilisatie in het bezoek aan traditionele cultuur onder 20-50-jarigen een positief teken voor de toekomst. In datzelfde licht is de groeiende belangstelling onder ouderen een generatiegebonden, en daarmee tijdelijk, verschijnsel. Gezien de omvang en welvaart van deze groep vormen de babyboomers voorlopig een zegen voor de culturele sector; hun vergrijzing is een kans op verzilvering (Van den Broek en De Haan 2003).

6.3.2 Hoogopgeleiden en laagopgeleiden

Hoogopgeleiden zijn cultureel actiever dan laagopgeleiden, zo bleek in dit rapport opnieuw. Al in de eerste studies naar cultuurparticipatie werd dit vastgesteld (CBS 1958; Wippler 1968). Deze bevinding is in later onderzoek zo vaak bevestigd, dat inmiddels welhaast van een sociologische wetmatigheid gesproken kan worden.

Wel veranderde, zoals we reeds zagen, het aandeel hoogopgeleiden in de bevolking. Zeker na de invoering van de Mammoetwet werd hoger onderwijs voor grotere groepen toegankelijk. De stijging van het opleidingsniveau ging echter niet gepaard met een navenante stijging van de cultuurparticipatie. Dit zou je wel verwachten, vanuit de gedachte dat meer hoger opgeleiden gelijkstaat aan meer mensen met voldoende competentie om van cultuuruitingen te genieten. Deel van die gedachte is dat men die competentie vooral in het onderwijs verwerft. Onderwijs is echter niet de enige bron van culturele competentie. Het is ook mogelijk die vaardigheden vanuit het ouderlijk milieu mee te krijgen. Dat hoogopgeleiden over meer culturele competentie beschikken, is in dat geval niet het gevolg van meer scholing. Bepaald onderzoek (Ranshuysen en Ganzeboom 1993; Ganzeboom 2003) wijst in deze richting van een doorwerking van wat al in het ouderlijk milieu is verworven. Met de democratisering van het onderwijs in de jaren zestig stroomden meer kinderen het hoger onderwijs in die van huis uit geen of minder culturele belangstelling hadden meegekregen. Dan is het niet onlogisch dat de cultuurparticipatie onder hoogopgeleiden in de loop van de tijd zou afnemen, wat inderdaad is gebeurd. Met de uitstroom van de meest getalenteerden uit lagere onderwijsgroepen naar hoger onderwijs zou ook onder die groepen het niveau van cultuurparticipatie dalen. Deze daling van de cultuurdeelname per scholingsniveau compenseert de potentiële groei van cultuurparticipatie als gevolg van een stijgend opleidingsniveau, zodat onder de bevolking als geheel de mate van culturele belangstelling grosso modo ongewijzigd blijft. Dit lijkt een plausibele verklaring van wat feitelijk heeft plaatsgevonden. Anderzijds stond wellicht de toegenomen competitie om de vrije tijd een groter cultuurbereik in de weg, of misschien was het een beetje van beide.

Als culturele belangstelling mede in het ouderlijk milieu wordt overgedragen, is het des te opvallender dat het cultuurbezoek onder de huidige scholieren hoger is dan voorheen. Vraag is dan wel in hoeverre deze participatie kan beklijven als zij eenmaal van school af zijn.

6.3.3 Allochtonen en autochtonen

Nieuwe Nederlanders, zeker die van niet-westerse afkomst, zijn ondervertegenwoordigd bij het bezoek aan culturele instellingen en bij culturele activiteiten in de vrije tijd. Vooral bij de gecanoniseerde cultuur laten zij verstek gaan. Dit was de reden om in het cultuurbeleid meer aandacht te schenken aan de culturele diversiteit van het publiek.

De cultuurparticipatie is onder autochtonen het hoogst en onder Marokkanen en Turken het laagst. Antillianen en Surinamers bekleden een middenpositie. De resultaten in deze trendrapportage sluiten aan bij die uit een uitgebreid SCP-onderzoek

naar de vrijetijdsbesteding van etnische groepen in de vijftig grootste Nederlandse gemeenten (Van den Broek en Keuzenkamp 2008). Een deel van die verschillen valt toe te schrijven aan een lager opleidingsniveau en een lagere leeftijd van allochtonen. Statistische controle op leeftijd en opleidingsniveau maakt de verschillen in cultuurdeelname wel kleiner, maar zeker niet ongedaan. Met ouders die niet in Nederland geboren zijn, is het evident dat tweede generatie allochtonen de affiniteit met de gecanoniseerde cultuur in Nederland niet van huis uit hebben meegekregen. Gezien het belang van het ouderlijk milieu in de cultuuroverdracht is dit zeker een beperkende factor. Het wijst er ook op dat een stijging van het opleidingsniveau van allochtonen de verschillen in cultuurdeelname niet automatisch rechtrekt. Toch is de tweede generatie niet-westerse allochtonen op het vlak van canonieke cultuur, populaire cultuur en massamedia duidelijk meer op de Nederlandse cultuur gericht dan de eerste generatie. Onder Marokkanen is dit sterker het geval dan onder Turken. De tweede generatie Marokkanen heeft nauwelijks nog belangstelling voor televisie uit de herkomstcultuur. Onder de tweede generatie Turken blijft echter wel een zekere gerichtheid op de eigen cultuurproductie bestaan (Huysmans en De Haan 2008). Dit verschil staat niet los van het feit dat Turken een eigen, geschreven taal hebben en een aanzienlijke, op die taal gebaseerde cultuurindustrie. Voor Marokkanen geldt dat minder, en voor de Berbers onder hen helemaal.

Een generatiewisseling maakt het verschil met autochtonen dus weliswaar kleiner, maar niet geheel ongedaan. Het minst is dit nog het geval bij de canonieke cultuur. Vooral daar blijft dus de beleidsuitdaging bestaan om de niet-westerse nieuwe Nederlanders en de westerse Nederlandse cultuursector nader tot elkaar te brengen. De Raad voor Cultuur constateerde in 2000 dat veel culturele instellingen hun verantwoordelijkheid niet hebben waargemaakt als het gaat om de cultuurparticipatie van nieuwe Nederlanders (Raad voor Cultuur 2000). Daarop groeide de aandacht voor culturele diversiteit in lokale adviescommissies, in subsidieaanvragen van de culturele instellingen en in de perceptie en beoordeling daarvan door die commissies (Noordman et al. 2004). Of het lukt om 'alle culturen aan de cultuur' te krijgen, blijft dus ongewis. Het vergt in ieder geval zowel een grotere belangstelling voor het cultuuraanbod bij de nieuwe Nederlanders alsook een grotere belangstelling voor die nieuwe Nederlanders bij de culturele instellingen.

6.3.4 Grote steden en andere gemeenten

De grote steden worden vaak geroemd om de omvang en kwaliteit van hun culturele aanbod. Amsterdam springt er daarbij vaak uit. Meer dan elders wordt hier gebouwd aan nieuwe cultuurtempels met een hoogwaardig programma. Dit aanbod en de stedelijke sfeer spelen mee in de beslissing van cultuurliefhebbers om in de stad te gaan of blijven wonen. Sinds Florida (2002) wees op dit gegeven en de economische spin-off die investeringen in cultuur om die reden kunnen hebben, is er veel aandacht voor het feit dat de creatieve klasse zich aangetrokken voelt door het hoogwaardige cultuuraanbod en de open en tolerante sfeer van steden. Onderzoek dat

sindsdien twijfel heeft gezaaid over de universele reikwijdte van Florida's these heeft deze aandacht nog niet kunnen verminderen.

Uit onze trendrapportage blijkt opnieuw dat de inwoners van de vier grote steden er qua cultuurparticipatie uitspringen, vooral bij het bezoek aan culturele instellingen. Opmerkelijk, want niet aan het lokale aanbod gebonden, is het gegeven dat zij ook vaker via de media kennisnemen van kunst en cultuur dan de inwoners van andere gemeenten. Het beeld bij kunstbeoefening is wisselend. In 2007 lag ook het aandeel kunstbeoefenaars onder grootstedelingen hoger dan onder de rest van de bevolking, maar dat was niet in alle jaren het geval.

De grotere belangstelling voor kunst via de media wijst op een selectie-effect. Het aanbod is overal hetzelfde, maar grootstedelingen volgen het actiever. Blijkbaar hebben kunstzinnig geïnteresseerden een zekere voorkeur voor de grote steden, mede vanwege de mogelijkheid om dan veel naar culturele instellingen en evenementen te gaan. De hogere participatie wijst erop dat men van het aantrekkelijke aanbod ook daadwerkelijk meer geniet, al zal men de mogelijkheid om te gaan deels ook waarderen vanwege de optiewaarde ervan: de mogelijkheid maakt het wonen in de stad aantrekkelijker, ook als men er niet of weinig gebruik van maakt.

De bevolkingsdynamiek van en naar steden wordt echter door meer factoren bepaald dan de aanwezige culturele voorzieningen. Studiemogelijkheden en werkgelegenheid behoren tot de meest prominente. Behalve cultureel geïnteresseerden trekken de grote steden dus ook mensen die dat niet doen vanwege de culturele mogelijkheden. In de afgelopen decennia hebben zich veel allochtonen in de steden gevestigd. Zij zijn juist geen grote liefhebbers van de gevestigde culturele instellingen. Hun aanwas vormt in het stedelijk gemiddelde een tegenkracht tegen de zuigkracht voor cultureel geïnteresseerden. Vooral in de grote steden speelt het vraagstuk van culturele diversiteit van aanbod en publiek, als doel op zich en, naar wordt verondersteld, om cohesie te bevorderen en om de culturele dialoog aan te jagen. Zo heeft een stad als Rotterdam in het kader van het Actieplan Cultuurbereik de afgelopen jaren ingezet op het spreiden van het cultuuraanbod. Gevestigde culturele instellingen werden gestimuleerd om met reguliere of aangepaste voorstellingen en tentoonstellingen 'de wijken in te gaan'. Uit een evaluatie is gebleken dat dit met wisselend succes gepaard ging, maar al met al tot bemoedigende resultaten heeft geleid. Wijkbewoners – voor een belangrijk deel van allochtone herkomst – kwamen door deze initiatieven in aanraking met voor hen nieuwe cultuurvormen (Ranshuyzen 2008).

6.3.5 Vrouwen en mannen

Ten slotte richten we de blik op de lichte oververtegenwoordiging van vrouwen in het culturele leven, enkele uitzonderingen als archiefbezoek en multimediale kunstbeoefening daargelaten. Meer vrouwen dan mannen behoren tot de bezoekers van culturele instellingen, beoefenen een kunstvak en gebruiken de media van voor kunst en cultuur. Dit is inmiddels een vertrouwd gegeven. In het licht van de veran-

derende context is het echter opmerkelijk dat die grotere vrouwelijke interesse intact is gebleven.

Ten eerste vinden meer en meer vrouwen hun weg naar de arbeidsmarkt. Voor vrouwen meer dan voor mannen resteert er nu minder vrije tijd, aangezien zij ook nog een groot deel van het huishoudelijk werk voor hun rekening nemen (zie www.tijdbesteding.nl). De relatief sterke daling van hun vrije tijd is kennelijk niet van doorslaggevend belang voor het niveau van hun cultuurparticipatie. Een andere consequentie van hun verhoogde arbeidsdeelname kan zijn dat minder vrouwen met onbenutte talenten thuis zitten en dat het ontplooiën van culturele activiteiten ter compensatie van hun gemis aan een professionele carrière niet langer nodig is. Aangezien de cultuurparticipatie onder vrouwen toenam, is die compensatiegedachte niet erg houdbaar. In de vrije tijd ondernemen sommige mensen veel activiteiten en anderen maar een enkele activiteit. Een dergelijke relatie geldt ook tussen werk en vrije tijd. Mensen met werk zijn in de regel ook in hun vrije tijd actiever. Dat gold en geldt ook voor vrouwen. Onder vrouwen met betaald werk bevinden zich meer cultureel actief dan onder vrouwen zonder betaalde baan.

Er was omgekeerd ook reden om een sterkere groei van cultuurparticipatie te verwachten onder vrouwen. Ze hebben net als mannen deel gehad aan de stijging van het opleidingsniveau. Vrouwen hebben hier zelfs een inhaalslag gemaakt, wat had kunnen betekenen dat vrouwen hun cultuurdeelname meer hebben opgevoerd dan mannen. Ook dit is niet het geval.

Mogelijk hebben beide factoren (minder tijd, hoger opgeleid) elkaar in evenwicht gehouden. De stabiele verhouding in de cultuurdeelname tussen mannen en vrouwen is wellicht ook terug te voeren op het feit dat cultuurbezoek geen geïsoleerde activiteit is. Integendeel, dit bezoek vindt vrijwel altijd in gezelschap plaats; het meest geliefde gezelschap daarbij is de eigen partner, die vaak dezelfde culturele belangstelling heeft. Drie processen spelen hierbij een rol. We kiezen vaak een partner met een overeenkomstige achtergrond. Het samenwonen stelt partners bloot aan dezelfde beperkingen, zoals het wel of niet aanwezig zijn van kinderen. En partners beïnvloeden elkaars keuzes in de vrije tijd wederzijds (De Haan en Uunk 1999). Die wederzijdse afhankelijkheid in de cultuurparticipatie van mannen en vrouwen maakt een stabiele verhouding in cultuurdeelname aannemelijk.

Tot slot

Cultureel erfgoed, de kunsten, actieve kunstbeoefening en mediagebruik stonden in dit rapport centraal. De nadruk lag meer op beschrijving dan op verklaring en meer op trends dan op achtergronden. Duidelijk is geworden dat het op stimulering en spreiding gerichte cultuurbeleid geen wonderen verricht. Toch stemmen de ontwikkelingen zeker niet pessimistisch. Over het geheel genomen blijft de belangstelling voor cultuur stabiel of stijgt ze onder sommige bevolkingsgroepen licht, wat in een periode van krimpende vrije tijd en een breder vrijetijdsaanbod op zichzelf niet

vanzelfsprekend is. Zeker, de groep bewonderaars en beoefenaars van cultuur zou groter kunnen zijn, en volgens beslissers in de culturele sector zelfs groter moeten zijn – ook gezien de lage drempels die in deze studie soms werden gehanteerd. Maar een blik over de grens leert dan toch dat Nederlanders in Europese vergelijking eerder vooroplopen dan rodelantaarndragers zijn.

Summary

Digging culture and doing culture

Trends in cultural participation and media use

This trend report on cultural participation and media use looks at trends in the following areas:

- public interest in cultural heritage and the arts;
- the practising of artistic disciplines as a leisure activity;
- the use of printed, audiovisual and digital media.

The report was written at the request of the Dutch Ministry of Education, Culture and Science (OCW) and follows on from the SCP report ‘Culture-lovers and culture-leavers’ (*Cultuurminnaars en cultuurmijders*) (Van den Broek et al. 2005). The trends in the size and composition of the audience for the arts and of those who engage actively in practising the arts are described chiefly on the basis of the Amenities and Services Utilisation Survey (AVO), with the most recent measurement in 2007. The size and composition of the groups of media users are described on the basis of the Time Use Survey (TBO), the last measurement being in 2005.

Cultural heritage

The interest shown by the Dutch public in cultural heritage increased between 1995 and 2007; 41% of Dutch citizens visited a museum at least once in 2007, compared with 35% in 1995. This growth occurred for all types of museums, with the exception of ethnographic museums. Over the same period, the percentage of visitors to historic sites and buildings went up from 43% to 45%. Archives are also attracting larger visitor numbers: in 1995 2.9% of the population aged 16 and older visited an archive, while in 2007 the figure was 4.3%. While visits to museums and archives increased after 2003, the number of people visiting historic sites and buildings did not.

The arts

The biggest changes took place in the reach of cabaret and popular music (pop, jazz and musicals); visitor numbers to both art forms increased by more than a third after 1995. Between 1995 and 2007 the proportion of the population attending a musical, pop or jazz concert at least once a year rose from 25% to 34%. Visits to cabaret performances increased over the same period from 11% to 15%. Audiences for classical music performances, by contrast, have shrunk since the middle of the 1990s; visitor numbers fell between 1995 and 2007 from 17% to 14%, though the downward trend did not continue between 2003 and 2007. The reach of amateur and professional the-

atre and ballet has remained virtually constant over the years. Over the whole period studied, the theatre attracted more than a quarter of the population, while a consistent 14% continued to visit the professional theatre. The increase in visits to popular cultural events, coupled with an unchanged level of interest in traditional culture, implies that the balance in public interest is shifting towards popular culture.

Visitor numbers in the visual arts have not fallen. In fact art museums are enjoying a growing reach (17% in 1995 and 20% in 2003 and 2007). Visits to art galleries have remained more or less constant over the years, reaching one in five Dutch citizens.

The reach of the performing and visual arts is greater than the visitor numbers to performances and exhibitions might suggest. New questions in the 2007 survey reveal that in that year more than 40% of the population attended a party featuring a live act, while a quarter of these people had not been to a performance held at a cultural institution. In addition, many Dutch people (52%) view art in the public space.

Practising art as a leisure activity

Many Dutch people paint, take part in amateur dramatics or make music in their leisure time. In 2007, 42% of the population aged six years and older were actively engaged in producing art in some way; the figure in 1995 was 38%. The number of practitioners in 2003 was higher than in 2007, at 44%. The rising trend between 1995 and 2003 can be largely attributed to the increased popularity of (multi)media (7% in 1995, 14% in 2007). Not only did the number of amateur photographers/filmmakers increase (especially between 1995 and 1999), but there were also more people who used the PC for graphic design. The growth in the number of people engaging in multimedia activities remained virtually constant after 2003; the number of people practising the more traditional arts such as music (21% in 2007), theatre (4%) and the visual arts (23%) has been constant for longer than this.

A proportion of these practitioners follow courses, either at art colleges or elsewhere (16% of the population in 2007), and a proportion (12%) are organised in associations and clubs. Participation in courses and associations is highest in the performing arts, especially dance and theatre. Memberships of associations and clubs have grown slightly since 1995, while participation in courses has remained stable.

Media use

Within a relatively constant media time budget (the number of hours per week devoted to media) of around 19 hours per week, the share taken by digital media is growing steadily. Computer and Internet use in leisure time increased from an average of 0.9 hours per week in 1995 to 3.8 hours per week in 2005. The rise of digital media was accompanied by a further decline in the use of printed media (4.6 hours as a main activity in 1995 and 3.8 hours in 2005) and the radio (0.8 hours spent listening to the radio as a main activity in 1995 compared with 0.5 hours in 2005). On the other hand, the reading of books has stabilised since 2003. Book sales have

increased, while the borrowing of books from public libraries has declined. Following the increase in the number of channels in the 1990s, time spent watching television increased, but since 2000 has faced competition from the Internet. Between 2000 and 2005 the weekly amount of time spent watching television fell by almost 2 hours, from 12.4 hours in 1995 (watching television as main activity) to 10.8 hours in 2005.

The Internet has emerged as a supplementary source of information on culture and the arts. The use of this new medium is no longer in its infancy, although the Dutch still use printed and audiovisual media on the arts and culture as a source of information more often than the Internet. Despite the falling amount of time spent watching television and listening to the radio, the presentation of the arts on these media enjoyed more interest than exhibitions and performances. Film also attracted a higher proportion of the Dutch between 1995 and 2003, both for mainstream cinema and 'art house' films. That increase did not continue after 2003, however. Annual figures for visits to film are in any event subject to fluctuations because of occasional 'blockbusters'.

Constants in audience profiles

The audiences for the various cultural activities show strong similarities in many respects. This has hardly changed over time, including in the period 2003-2007. Each cultural activity consistently attracts a high proportion of people who are well-educated, indigenous Dutch and (to a lesser extent) live in one of the four major cities (Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht) and are female.

There are a few exceptions to this common thread in audience profiles. People living in the four major cities are not more interested in historic buildings and sites than people living in other municipalities. Archives attract more male visitors; while the cinema attracts more members of ethnic minorities (especially Surinamese and Antilleans).

If we look at age profiles, the picture is not uniform across the different cultural activities. Cultural heritage (museums, historic sites and buildings and archives) attracts a relatively high proportion of 'young elderly' (aged 50-64 years). This group also stand out in visits to ballet, as do teenagers. The highest visitor percentages for the theatre are found among 6-11 year-olds, while for cabaret this applies for 20-34, for pop music for 20-50 year-olds and for classical music 65-79 year-olds. Age thus differentiates more than other characteristics as regards the cultural activities that people visit.

There is no age-based differentiation in the practising of the arts; it is still young people (6-20 years) who are the most active. The profile of practitioners again reveals the familiar pattern, with people who are female, well-educated and indigenous Dutch being more strongly represented.

Women also show more interest in culture via the media than men, with the exception of participation via the Internet. Teenagers and people in their 20s are not only fervent Internet users, but also use this medium more often than the printed

media to inform themselves about culture and the arts. This is not the case in any of the older age groups. The access threshold to the arts and culture is lower via the media, but here too, well-educated people participate more often than those with a lower education level. The educational differences in cultural media use are smaller for radio and television than for the printed media and Internet. People of Turkish and Moroccan background use the media less for culture and the arts than other groups. Although cultural media use is much less dependent on physical presence than visiting cultural institutions, residents of the four major cities still inform themselves about culture and the arts via the media more than people who live elsewhere.

Shifts in the audience profile

Changes in the audience profile are mainly related to age. Both young people aged up to 20 years and older people (interpreted broadly as people aged 50 years and over) became more culturally active during the period studied.

Children aged 6-11 years visited (art) museums, historic sites and buildings, theatre and pop music events more often in the last decade. Among teenagers, visits to (art) museums (and to a lesser extent to historic sites and buildings) increased, as did visits to the theatre, ballet, cabaret, pop music and galleries.

The audience for the more traditional forms of culture (heritage, classical music, theatre and ballet) has been ageing for a long time. The growing interest in these forms of cultural expression in the older age groups has continued, but not to the same extent in all areas. Museums and historic sites and buildings, as well as ballet and classical music, mainly attracted more 65-79 year-olds. Archives, cabaret, cinema and pop music received more visits mainly from 50-64 year-olds, while archives also saw a big increase in the number of visitors aged over 80. There was also a gradual increase in older adults practising an artistic discipline.

Have 20-49 year-olds given up on culture, then? Not on all fronts. Their participation in the more traditional forms of culture remained stable in the period studied, but their participation in popular culture (cabaret, pop music, cinema) increased. The increase in visits to cabaret mainly occurred among 20-34 year-olds, while for pop music and cinema this applied for 35-49 year-olds.

Literatuur

- Breedveld, K., A. van den Broek, L. Harms, J. de Haan, F. Huysmans en E. van Ingen (2006). *De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2008). Cultuurdeelname. In: A. van den Broek en S. Keuzenkamp (red.). *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, en J. de Haan (2000). *Cultuur tussen competentie en competitie*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Broek, A. van den, en J. de Haan (2003) Vergrijzing is verzilvering. In: J. de Haan et al., *Tijdsverschijnselen* (p. 147-150). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, en S. Keuzenkamp (red.) (2008). *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, F. Huysmans en J. de Haan (2005). *Cultuurminnaars en cultuurmijders. Trends in de belangstelling voor kunsten en cultureel erfgoed. Het culturele draagvlak deel 6*. Den Centraal Bureau voor de Statistiek (1958). *Vrijtijdsbesteding in Nederland 1955-1956, deel 6. Bezoek aan toneel- en muziekuitvoeringen; muziekbeoefening*. Zeist: De Haan.
- Edelman, E. en M. van Bommel (2008). *Sectorverkenning amateurkunst in Noord Brabant. Provinciaal Rapport*. Tilburg: PON.
- Erfgoed Nederland (2008). *Jaarboek Monumenten, Archeologie en Cultuurlandschap 2008*. Amsterdam: Erfgoed Nederland.
- European Audiovisual Observatory (2007). *Yearbook 2007. Volume 3: film and home video*. Straatsburg: European Audiovisual Observatory.
- Europese Commissie (2007). *European cultural values. Special Eurobarometer 278* (p. 8 en 10-11). (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm).
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.
- Ganzeboom, H.B.G. (2003). Jaren van onderscheid. In: H.B.G. Ganzeboom, *Jaren van onderscheid. Trend in cultuurdeelname in Nederland* (p.152-179). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland (Cultuur + Educatie nr. 7).
- Ganzeboom, H., F. Haanstra, M.-L. Damen en I. Nagel. *Momentopnames CKV1, eindrapportage ckv1-Volgproject*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland (Cultuur + Educatie nr. 8).
- Grinten, M. van der, P. Hagenaars, K. Hoogeveen, C. Oomen, A.L. van der Vegt, T. IJdens (2008). *Pegasus' vlucht gevolgd. Cultuur en School 1997-2007: doelstellingen, onderzoek en resultaten*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland (Cultuur + Educatie nr. 21).
- Haan, J. de (1997). *Het gedeelde erfgoed. Een onderzoek naar veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haan, J. de, en F. Huysmans (2007). *De digitalisering van media- en informatiegebruik*. In: J. Steyaert en J. de Haan (red.), *Jaarboek ICT en Samenleving 2007. Gewoon digitaal* (p. 69-88). Amsterdam: Boom.
- Haan, J. de, en W. Knulst (1998). *De kunstzinnige burger wordt ouder*. Utrecht: Landelijk Ondersteuningsinstituut Kunstzinnige Vorming.
- Haan, J. de, en W. Knulst (2000). *Het bereik van de kunsten. Een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Haan, J. de, en W. Uunk (1999). *Liefde en cultuur. Een analyse van de samenhang tussen de cultuurparticipatie van levenspartners* (paper gepresenteerd op de Tweede NSV-Marktdag Sociologie, Utrecht, 27 mei 1999). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Hitters, E., T. Ijdens, M. Mol en O. van der Vet (2005). *Monitor Actieplan Cultuurbereik 2003. Landelijke beleidsontwikkeling, decentrale praktijk*. Rotterdam: Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen (www.cultuurbereik.nl, geraadpleegd op 7 april 2009).
- Holbrook, A. L., M. Green en J.A. Krosnick (2003). Telephone vs. face-to-face interviewing of national probability samples with long questionnaires. Comparisons of respondent satisficing and social desirability response bias. In: *Public Opinion Quarterly*, jg. 67, nr. 1, p. 79-125.
- Hoogeveen, K. en A.L. van der Vegt (2008). *Cultuureducatie in het primair onderwijs. Eindrapportage monitor regeling Versterking Cultuureducatie in het Primair Onderwijs*. Utrecht: Sardes.
- Huysmans, F. (2006). Leesonderzoek: hoedt u voor het o-woord. In: *BibliotheekBlad*, jg. 10, nr. 1, p. 28-29.
- Huysmans, F. en J. de Haan (2007). *Het bereik van het verleden. Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huysmans, F. en J. de Haan (2008). Dagbladen, televisie en internet. In: A. van den Broek en S. Keuzenkamp (red.), *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (p. 125-148). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huysmans, F. en C. Hillebrink (2008). *De openbare bibliotheek tien jaar van nu*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huysmans, F., J. de Haan en A. van den Broek (2004). *Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huysmans, F., O. van der Vet en K. van Eijck (2005). *Het Actieplan Cultuurbereik en cultuurdeelname, 1999-2003. Een empirische evaluatie op landelijk niveau*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ingen, E. van, J. de Haan en M. Duimel (2007). *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kamphuis, Carlijn en Remko van den Dool (2008). Sportdeelname. In: Koen Breedveld, Carlijn Kamphuis en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage Sport 2008* (p. 74-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/WJH Mulier Instituut.
- Ketelaar, F.C.J. (1993). *Voorwerp van archiefwetenschap (rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Archiefwetenschap aan de Rijksuniversiteit te Leiden, 22 oktober 1993)*. Utrecht: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Knulst, W. (1992). *Waarom blijft het cultureel rendement van een stijgend opleidingsniveau achter bij de verwachtingen?* In: P. Dekker en M. Konings-van der Snoek (red.), *Sociale en culturele kennis*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knulst, W. (1995). *Podia in een tijdperk van afstandsbediening. Onderzoek naar de achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knulst, W. (2007). *Het leeftijdsprofiel van amateurs verder uitgediept*. In: Wim Knulst (red.), *Amateurkunst in de lage landen* (p. 84-106). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Knulst, W. en G. Kraaykamp (1996). *Leesgewoonten. Een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knulst, W. en J. Lievens (2007). *Participatie in amateurkunst in Vlaanderen en Nederland vergeleken*. In: Wim Knulst (red.), *Amateurkunst in de lage landen* (p. 50-81). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

- Kunstfactor en Vereniging van Nederlandse Gemeenten (2008). *Amateurkunstbeleid OK. Een handreiking voor gemeenten*. Utrecht/Den Haag: Kunstfactor en Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Lievens, J., H. Waage en H. de Meulemeester (2006). *Cultuurkijker. Cultuurparticipatie gewikt en gewogen* (p. 68-69). Antwerpen: Uitgeverij De Boeck.
- MarketResponse (2008). *Bioscoopmonitor 2007*. Leusden: MarketResponse. (www.nvbinfocentrum.nl, geraadpleegd op 23 december 2008).
- Noll, N-H. (2008). *European Survey Data: Rich Sources for Quality of Life Research. Social Indicators Research Series. Volume 33*. Houten: Springer uitgeverij.
- Noordman, T., O. van der Vet en C. de Graauw (2004). *Culturele diversiteit in subsidieaanvragen*. Rotterdam: Rotterdams Instituut voor Sociaal-wetenschappelijk BeleidsOnderzoek (RISBO).
- OCW (1996). *Cultuur en school*. Zoetermeer: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- OCW (1999). *Ruim baan voor cultuur*. Zoetermeer: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- OCW (2000). *Cultuur als confrontatie. Cultuurnota 2001-2004*. Zoetermeer: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- OCW (2007). *Kunst van leven. Hoofdpijnen cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Peterson, R. (1992). Understanding audience segmentation: from elite and mass to omnivore and univore. In: *Poetics*. jg. 21, nr. 4, p. 243-258.
- Pires, L. (2001). *Feesten in het donker*. Rotterdam: Rotterdamse Kunststichting.
- Raad voor Cultuur (2000). *Van de schaarste en de overvloed. Advies voor de cultuurnota 2001-2004*. Den Haag: Raad voor Cultuur (deel 0: algemeen).
- Ranshuysen, L. en H. Ganzeboom (1993). *Cultuureducatie en cultuurparticipatie. Opzet en effecten van de Kunstkijkuren en de Muziekluisterlessen in het Amsterdams primair onderwijs*. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- Ranshuysen, L. (2008). *Wijk in/wijk uit. Slotrapportage in het kader van de kwalitatieve evaluatie van wijkgerichte activiteiten binnen Rotterdamse Actieplan Cultuurbereik*. Rotterdam: Onderzoeksbureau Letty Ranshuysen (www.lettyranshuysen.nl, geraadpleegd op 8 januari 2009).
- Rebel, S. en S. de Rooij (2008). *Jongeren schrijven. Creatief schrijven tussen 12 en 18 jaar*. Utrecht: Nationale Jeugd Raad/Kunstfactor.
- Saris, W.E. en M. Kaase (red.) (1997). *Eurobarometer - Measurement Instruments for Opinions in Europe*. Mannheim: ZUMA Nachrichten Spezial. Band 2 (http://193.175.239.210/Publikationen/Zeitschriften/ZUMA_Nachrichten_spezial/documents/pdfs/znspezial2.pdf).
- SCP (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998. 25 jaar sociale verandering*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Elsevier.
- Smithuijsen, C. (red.) (2007). *Cultuurbeleid in Nederland*. Den Haag/Amsterdam: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen/ Boekmanstudies.
- Tiessen-Raaphorst, A. en J. de Haan (2008). Maatschappelijke ontwikkelingen. In: K. Breedveld, C. Kamphuis en A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2008* (p. 27-45). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/WJH Mulier Instituut.
- Turkenburg, M. en M. Gijsberts (2007). *Opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal*. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport Integratie 2007* (p. 72-102). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- UNESCO (2006). *Immaterieel erfgoed in Nederland*. Den Haag: Bureau van de Nationale UNESCO Commissie.

- Valk, W. van der (2007). *Onderzoek aanbieders van hedendaagse beeldende kunst 2007*. Zoetermeer: EIM.
- Vegt, A.L. van der, M. den Blanken en IJ. Jepma (2007). *Nationale scholierenmonitor. Meting voorjaar 2007*. Utrecht: Sardes.
- VSCD (2008). *Podia 2007. Cijfers en kengetallen van de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties*. Amsterdam: Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties.
- Wippler (1968). *Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag*. Assen: Van Gorcum.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6
Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978-90-377-0368-9

SCP-publicaties 2008

- 2008/1 Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevenden en mantelzorgers buiten de instellingen (2008). Jeroen Devilee. ISBN 978-90-377-0353-5
- 2008/2 Vroeger was het beter. Nieuwjaarsuitgave 2008 (2008). ISBN 978-90-377-0344-3
- 2008/3 Facts and Figures of the Netherlands. Social and Cultural Trends 1995-2006 (2008). Theo Roes (ed.). ISBN 90-377-0211-8
- 2008/4 Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk (2008). Wil Portegijs en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0346-7
- 2008/5 Het dagelijks leven van allochtone stedelingen (2008). Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0336-8
- 2008/6 De openbare bibliotheek tien jaar van nu (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0351-1
- 2008/7 De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De hoofdlijnen (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0373-3
- 2008/8 The future of the Dutch public library: ten years on (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0380-1
- 2008/9 De virtuele cultuurbezoeker. Publieke belangstelling voor cultuurwebsites (2008). Jos de Haan en Anna Adolfsen. ISBN 978-90-377-0357-3
- 2008/10 Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie (2008). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0339-9
- 2008/11 Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid (2008). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0349-8
- 2008/12 Grijswaarden. Monitor ouderenbeleid 2008 (2008). Cretien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-0376-4
- 2008/13 Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders (2008). Lucas Harms. ISBN 978-90-377-0377-1
- 2008/14 De sociale pijler. Ambities en praktijken van het grotestedenbeleid (2008). Jeroen Hoenderkamp. ISBN 978-90-377-0378-8
- 2008/15 De school bestuurd. Schoolbesturen over goed bestuur en de maatschappelijke opdracht van de school (2008). Monique Turkenburg. ISBN 978-90-377-0338-2

- 2008/16 *Weinig over de schreef. Een onderzoek naar onwenselijk gedrag in de breedtesport* (2008). Annet Tiessen-Raaphorst, Jo Lucassen, Remko van den Dool, Janine van Kalmthout. ISBN 978-90-377-0360-3
- 2008/17 *Meedoen en gelukkig zijn. Een verkennend onderzoek naar de participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronisch psychiatrische problemen* (2008). M.H. Kwekkeboom en C.M.C. van Weert. ISBN 978-90-377-0369-6
- 2008/18 *Values on a grey scale. Elderly Policy Monitor 2008* (2008). Crétien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-392-4
- 2008/19 *Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland* (2008). Lotte Vermeij (SCP) en Gerald Mollenhorst (UU). ISBN 978-90-377-0367-2
- 2008/20 *Het platteland van alle Nederlanders. Hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken* (2008). Anja Steenbekkers, Carola Simon, Lotte Vermeij, Willem-Jan Spreeuwens. ISBN 978-90-377-0366-5
- 2008/21 *Portretten van Mantelzorgers* (2008). Sjoerd Kooiker en Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0347-4
- 2008/22 *De staat van de publieke dienst. Het oordeel van de burger over de kwaliteit van overheidsdiensten* (2008). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0370-2
- 2008/23 *Maten voor gemeenten 2008* (2008). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker, Frans Knol, Ab van der Torre, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 978-90-377-0396-2
- 2008/24 *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken* (2008). Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens, Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0397-9
- 2008/25 *Rapportage Sport 2008* (2008). Koen Breedveld, Carlijn Kamphuis, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0361-0
- 2008/26 *Betrekkelijke betrokkenheid; Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*. Paul Schnabel, Rob Bijl, Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0368-9

SCP-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers* (2009). Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008* (2009). Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland* (2009). Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009* (2009). John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilling, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9
- 2009/5 *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (2009). Alice de Boer, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.). ISBN 978-90-377-0408-2
- 2009/6 *At a glance. Summaries of 16 SCP research projects in 2008*. ISBN 978-90-377-0413-6
- 2009/7 *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5*. Paul Dekker en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0348-1
- 2009/8 *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en media-gebruik* (2009). Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978-90-377-0400-6

SCP-essays

- 1 Voorbeelden en nabebelden (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 De stem des volks (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 De tekentafel neemt de wijk (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 Leven zonder drukte (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

Ondersteunende voorzieningen (2008). Roelof Schellinghouth. ISBN 978-90-3770354-2

Wel of niet aan het werk (2008). Patricia van Echtelt en Stella Hoff. ISBN 90-377-0364-1

Ontwikkeling van AWBZ-uitgaven 1985-2030 (2008). Evelien Eggink, Evert Pommer en Isolde Woittiez. ISBN 90-377-0365-8

Veranderlijkheid van opvattingen over de EU (2008). Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0382-5

Advies over het macrobudget huishoudelijke WMO-hulp voor 2009 (2008). Evert Pommer, Ab van der Torre. ISBN 90-377-0383-2

Informatievoorziening integratie niet-westerse allochtonen. Inventarisatie van de beschikbare bronnen en voorstellen voor verbetering (2008). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0388-7

De ongreijpbare nonrespondent (2008). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0359 7.

Europa's bureu. Europees nabuurschapsbeleid en de publieke opinie over de Europese Unie (2008). Paul Dekker, Albert van der Horst, Suzanne Kok, Lonneke van Noije en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0381-8

Minderheden meer gewicht. Over overgewicht bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en het belang van integratiefactoren (2008). Jaco Dagevos en Hans Dagevos. ISBN 978-90-377-0394-8

Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld (2008). Esther van den Berg en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0391-7

Dubbele nationaliteit en integratie (2008). Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0398-6

Werk en tevredenheid onder chronisch zieken met een langdurig lichamelijke beperking (2008). Mieke Cardol, Mieke Emmen en Mieke Rijken (Nivel), met medewerking van Cretien van Campen (SCP). ISBN 978-90-377-0409-9

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 1 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0384-9

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 2 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0393-1

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 3 (2008). Paul Dekker, Tom van der Meer en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0410-5

Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007 (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0

Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk. ISBN 978-90-377-0399-3

M/v. SCP-nieuwjaarsuitgave 2009 (2009). ISBN 978-90-377-0411-2

Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009 (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0415-0

TBO/eu en TBO/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek (2009).
Carlijn kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty
Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0423-5